

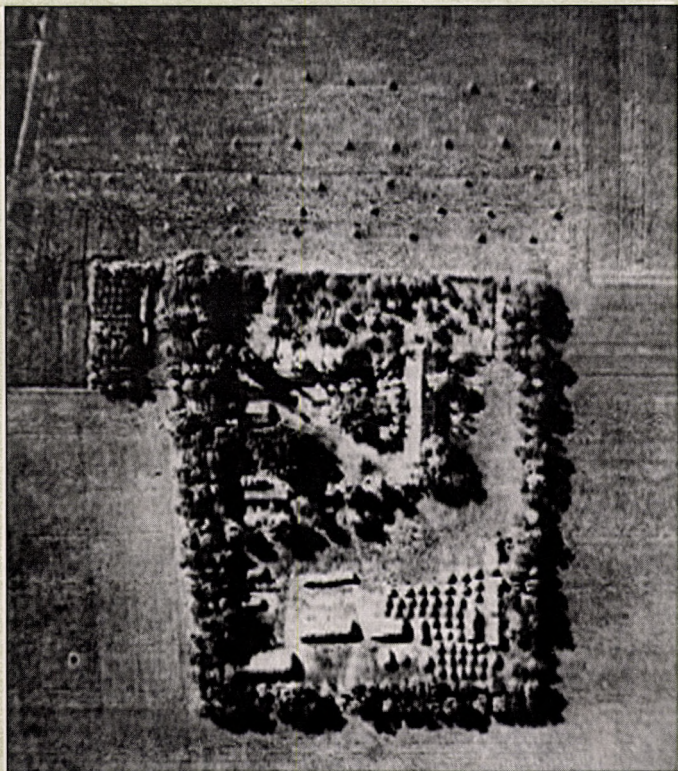
306

muln

ÚJ FOLYAM XIV. 1-2. SZÁM BUDAPEST, 2005. FEBRUÁR ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

KULIN FERENC A NÉPI ÍRÓK HAGYOMÁNYÁRÓL – PEKÁR ISTVÁN AZ ALFÖLDI TANYAVILÁGRÓL – BOTOS KATALIN ÉS CSABA GÁBOR AMERIKÁRÓL – LÁNCZI ANDRÁS A KÖZTÁRSASÁGRÓL – KÖRKÉP: GÁSPÁR G. JÁNOS, JESZENSZKY GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZ KATALIN, TAR PÁL – TÓTH KLÁRA A MAGYAR FILMSZEMLÉRŐL – BOD PÉTER ÁKOS: NEM VAGYUNK EURÓPA STRÉBEREI

HÍREK. A napokban jelenik meg a Magyar Szemle Könyvek sorozatában Herczegh Géza tanulmányainak gyűjteménye, *Peres örökségünk* címmel. A könyv bemutatójáról a sajtó, illetve meghívók útján értesítjük majd olvasóinkat. A könyv, csakúgy mint a Magyar Szemle Könyvek korábbi kötetei, szerkesztőségünkben kedvezményes áron rendelhető meg.

Szeretnénk köszönetet mondani azoknak, akik a 2004-es esztendőben a Magyar Szemle megjelenését személyes adománnyal segítették: Bod Péter Ákos, Entz Géza, Éhn József, Fazekas Ferenc, Granasztói György, Herczegh Géza, Jókay Károly, Mádl Ferenc, M. Szebeni Géza, Tassi Becz Károlyné.

Lapunk ára az újságárusoknál 2005-ben változatlanul 388 forint. Előfizetőink továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2004) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 6800 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI: Batthyány Lajos Alapítvány
Professzorok Batthyány Köre
Pro Professione Alapítvány
T-Mobile Magyarország RT.
Béres RT.
Karsai Holding RT.
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Gróh Gáspár, Kiss István, Mátis Livia

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XIV.	1-2. SZÁM	2005. FEBRUÁR
GRÓH GÁSPÁR	<i>A lobogó J. A.</i>	3
KULIN FERENC	<i>Hagyománytudat és politikum a népi írók gondolkodásában</i>	7
PEKÁR ISTVÁN	<i>Elfeledett tájakon I.</i>	22
ZICHY MIHÁLY	<i>Kéthly Anna a Parlamentben 1922–1943 II.</i>	45
SZABADFALVI JÓZSEF	<i>Kihívások és kényszerpályák I. (A magyar jogbölcselet történetéhez)</i>	64
FÁY ZOLTÁN	<i>Nyugdíj Rákóczitól</i>	76
CSABA GÁBOR	<i>A jó szándékú behemót: amerikai hatalom a 21. század elején</i>	89
BOTOS KATALIN	<i>Merre tart a zászlóshajó?</i>	100
LÁSZLÓFFY ALADÁR	<i>A könyv metaforája</i>	114
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC	<i>AZ AGYSEBÉSZ</i>	120
1% metafizika	<i>Hermann Hesse: Pillantás a káoszba</i>	122
	<i>KÖRKÉP</i>	
LÁNCZI ANDRÁS	<i>Köztársaság vagy demokrácia? (Chantal Delsol: A köztársaság mint francia kérdés)</i>	125
KODOLÁNYI GYULA	<i>Tar Pál – tanú és szereplő (Tar Pál: In memoriam Antall József. Tanú és szereplő)</i>	129

TAR PÁL	Utószó – az utószó jóslatairól	138
JESZENSZKY GÉZA	Reálisabb Amerika-képert (Matolcsy György: Amerikai birodalom)	142
KUBINSZKY MIHÁLY	Molnár Farkas és a Szentföldi- templom (1897–1945)	148
METZ KATALIN	Naprakész klasszikusok	151
TÓTH KLÁRA	Tévedések filmszemléje?	155
GÁSPÁR G. JÁNOS	Veszteségek évadja	157
BOD PÉTER ÁKOS	Nem vagyunk Európa stréberjei	165
	Summaries	174
	E számunk szerzői	177

A fedélen alföldi tanya archív légifelvétele látható. E számban Pekár István „Elfeledett tájakon” című szociográfiai riportjához készített fotókból válogattunk.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

II. FOKOZAT

U: Gróh Gáspár

Cen

A LOBOGÓ J. A.

Minden nap születésnap, legfeljebb nem tudjuk, kié. Minden év emlékévé, azt azonban többnyire már tudjuk, hogy ki az a nemzeti nagyságunk, akinek öröksége olyan fontos, hogy hivatalosan e rendkívüli megbecsülésben részesül. A kerek számú születési fordulók közül 2005-ben József Attiláé került a köztisztelőt kitüntetett helyére. Azé a költőé, akinek születésnapját amúgy is rendszeresen megüljük, hiszen a magyar szellemi életben április 11. a Költészet Napja. Nem tudom, van e máshol, s ha igen, hány helyen hasonló ünnep. Azt sem tudom, hogy kinek mennyit jelent, s hogy hányan érzik azt, amitől valóban ünnep az ünnep: hogy ez személyes ügyük.

A költők sorsa gyakran fájdalmas, vagy éppen tragikus. A romantika kora óta ezt el is várja tőlük a közvélemény. Valamirevaló költő aszténiás, aki nemcsak sovány, hanem éhez is. Ég és kopog a szeme. Elesik a harc mezején, vérével írja a porba, hogy „hazám”, télvíz idején, haldokolva egyedül fekszik szalmával bélelt ágján, mielőtt kilehelné nemes lelkét. Elismerést csak halála után kap, mert az igazi poétát nem érthetik meg a kortársai.

József Attila sorsa mintha mindezeknek a toposzoknak a megvalósulása volna. Már amennyire a finomodó kínok világában meg lehet felelni évszázaddal korábbi kliséknek. E kép kialakításában sajnos a „proletár utókor” kisstílusú irodalmi hivatalnokai is szerepet játszottak, akik azon buzgólkodtak, hogy egy hamis, giccsbe hajló József

Attila életút képével kerekítsék ki a Párt nem létező múltját, legitimitását.

Az életében senkié, halála után majdhogynem szét-rajongott költő sorsa több mint közhely. De Szabó Dezső kegyetlenül éleslátó tézise, miszerint a „költő sírján dudva és barátok teremnek”, ezúttal is igaz. A mindenholnán kivettség élményétől, a „világhiánytól” szenvedő, abba belepuszuló költő hagyatéka némely kései elismeréstől már-már gyanússá vált. Mit lehetett gondolni egy olyan költőről, akiből minden idők legtorzabb értékrendű kultúrpolitikájának a kedvence lett? Hiszen a „Lobogónk: Petőfi” korszak kulturális tervgazdászai József Attilát is öröme st lobogtatták. Ehhez persze belőle is zászlót kellett csinálniuk, s ezt meg is tették vele. Az így denaturált költőt egy olyan párt akarta a magáénak, amelynek elődje életében nem fogadta be őt, s amelyik, ha a költő megéli zászlóvá szentelésének korát, az elsők között tépte volna ki kezéből a tollat.

Szegény, szegény József Attila! Soha méltatlanabb áruást, mint amikor azok avatnak valakit szentté, akik máskülönben megégetnék. Így próbáltak József Attilából proletárköltőt csinálni, így ásták be a munkásmozgalmi panteonba.

A halott költő maga nem tud védekezni, de a lángész teremtette életmű igen. Az utókor sújtotta szellemi örökség kitört a neki szánt szerepből, a költőből mégsem lett a pártállam és a marxizmus-sematizmus szentje. Éppen ellenkezőleg: még az egykori kommunista párttal való furcsa esete is a kisajátítási szándék ellen szólt, az értetlenség és a bürokrata-széptan vádirata lett. Az osztály-felsőbbrendűséget rögvest megcáfolta azzal, ahogyan az idealizált munkásfogalom az emberiség dimenziójába fordult, a manipulált rendből előbúvészkedett szabadsággal rögtön a szembekerült a szabadság szülte rend ideája. Így aztán nem is történhetett másként, mint hogy erkölcsi és

szellemi példáján eszmélkedett a pusztá létével a rendszer tagadásának számító magyar költészet java. Nem volt ez semmiség: József Attilát hivatalossá tett kultusza ellenére is szeretni.

Nagyságának, rendkívüliségének legfényesebb bizonyítéka, hogy ez sikerült. És milyen sokféle módon! A Nagy Lászlótól Pilinszkyig, Kormos Istvántól Weöres Sándorig terjedő spektrum az értékrendek, világképek, megszólalási módok legváltozatosabb típusait fogadta be. József Attila költői és versolvasói nemzedékek nyelvét határozta meg, árnyéka hatalmasra nőtt, de még a hatása elleni lírai szabadságot is többnyire az ő szavaival vívták.

Ez a költő művével-létformájával költő és csakis költő volt, de akik cikkeit, tanulmányait olvasták, sorsának képletében is bűvárokodtak, egy másik történelemmel is, egy másik esztétikával is találkoztak, mint amiről tankönyvekben olvashattak. Nemcsak azt látták rögtön, ami az *Összes versekből* is nyilvánvaló, hogy a proletár-költőség és pártosság émelyítő bornírtságai miként robbannak szét műve kristályszerkezetén. József Attila kötődése a magyar és a népi kultúrához, magához a népi irodalomhoz (akadt kiemelkedő teoretikus, aki egyenesen a népiek legnagyobb költőjeként értelmezte művét!) rögvest kiemelte a szellemi életre erőszakolt népi-urbánus ellentét erőrendszeréből, s egyúttal egy hivatalosan nem létező modellt is fölmutatott: a nemzethez hú baloldaliságét. Azt bizonyította ez, hogy magyarnak lenni nem bűn, s azt is, hogy az igazi baloldaliság nem azt jelenti, hogy valaki a proletárdiktatúra és a gondolatrendőrség ügynökévé szegődik s összetéveszti az egyetemességet az identitásvesztést programmá tevő internacionalizmussal. József Attila baloldalisága nem politikai program vagy ideológia, hanem a társadalom alá szorultak képviselője, a megalázottakkal és megszorítottakkal való szolidaritás. Ha úgy tetszik, a legmélyebb emberi és erkölcsi elkötelezettség, amelyben összetalálkozhatnak

szocialisták, liberálisok, konzervatívok, amely nem ismeri a faji, nemzeti, felekezeti különbségeket. És aki így érez és gondolkodik, annak van apja és anyja, Istene és hazája, s a költészet sokkal több mint az egyes versek. (Mért hagytál el engem – sóhajtotta agóniájában a kereszten Jézus, de ki vonhatná ezért kétségbe hitét, hűségét?)

És minden olvasója megtanulhatta, mit jelent e harcban egyedül maradva az elmúlással szembenézni, mit jelent a Semmi ágán dideregni. A művészet pártirányításával, az osztályharc fegyverévé lefokozással való szembenállás, az egzisztencialista létélmény, a nemzeti kultúra örökségének természetes jelenléte, a hatalomnak az egyén életébe hatolása elleni tiltakozás, a szellem szabadságharca s annyi más fontos eleme költészetének nemzedékek sorsdöntő élménye lett. A rendszer irodalmi kultusz-költőjét olvasva, generációk találkozhattak mindazzal, amit a hivatalos kultúrpolitika kérlelhetetlenül üldözött. Így lett a költőből valóban lobogó – az őt kisajátítani akaró pártállam ellenében eszmélkedő ifjú szívekben.

GRÓH GÁSPÁR

u: Kulin Ferenc

au!

HAGYOMÁNYTUDAT ÉS POLITIKUM A NÉPI ÍRÓK GONDOLKODÁSÁBAN*

Mélysegesen tisztelem minden olyan kollégámnak a gondolkodásmódját, akik a politikum kérdéseit nem szívesen keverik a szakma problémáival. Ugyanakkor nem tudok eltekinteni attól a tapasztalattól, hogy a két dimenzió időnként egymásba csúszik. Éppen az lenne a tudomány dolga, hogy szétválassza őket? Nem vitatom, ez az egyik lehetőség. Engem jobban vonz a másik: nyomon követni, amint szétválnak maguktól is. De erre még visszatérek. Lásuk előbb az összekuszálódást az irodalomtörténet felől!

„De mi a népiesség?” Mielőtt a népies irányzatot megújító 20. századi népi írói mozgalommal foglalkoznék, Horváth János kérdésére hadd idézzem fel magának Horváth Jánosnak a válaszait.

„Népiességen (...) csak a népköltészet iránti irodalmi érdeklődést, s a műköltészetnek hozzáidomuló törekvéseit szoktuk érteni, s körét csaknem kimerítve látjuk a népdal, a népmese és népballada irodalmi vonatkozásaiban. Holott ha a történetén végignézünk, ily műfaji szempontoknál sokkal tágabb látókörűeket fogunk találni a népies érdeklődés indítékai között, s azt fogjuk tapasztalni, hogy tárgya nem csupán a népköltészet, hanem a *magyarság történeti etnikumának mindennemű élő megnyilatkozása*:”¹

Első benyomásunk az lehet, hogy e meghatározás kellően rugalmas ahhoz, hogy a poétikától a politikai esz-

* Elhangzott 2004. november 18-án Budapesten, az Illyés Gyula Archívumban rendezett De mi a népiesség? című konferencián.

uj

méig minden beleférjen. Ezért újabb kérdést kell feltennünk: hogyan értelmezendő a magyar irodalmi népiesség monográfiájának figyelmeztetése, mely szerint „a politikai célzatú népiességet (...) jól meg kell különböztetnünk a tisztán költészeti népiességtől.”² Horváth János e probléma megoldására két elméleti konstrukciót is ajánl. Az első – a népiesség monográfiában olvasható – így hangzik: „Míg a nemzeti politikum haladó ösztönei keresve keresik a homályos jövőben az európai alkalmazkodás modern biztosítékait: a népies mozgalom, mintegy ellensúlyként, az elidegenedéstől óv s a legősibbnek, vér- és eredet szerint leggyökeresebbnek, egész múltunkon keresztül mind a mai napig állandóan meglévőnek tudott vagy vélt, specifikus magyar hagyományon veti meg a lábát. Egy nagy, hagyománymentő mozgalom ez az újítva haladó világban: a népfaj kulturális azonosságának őre a nemzetül most újonnan megszervezendő magyarság továbbfejlődésében: kelet intelme, emléke a nyugat jelenében.”³

A másik teoretikus kísérletet *A magyar irodalom fejlődéstörténetének* függeléke tartalmazza – ekképpen: „Politikum és esztétikum: e kettő volt itt kezdettől fogva összefonódva a »nemzeti« irodalom fejlődési ösztöneiben és korszerű célkitűzéseiben; előbb-utóbb be kellett következnie a tiszta és határozott elkülönülésnek, a politikai irodalom kiválásának s a szépirodalom (a költészet) önállósulásának, saját törvényei értelmében felszabadulásának. Ez a negyvenes évek (1840-es!) elejére megtörténtnek mondható (...). Innen kezdve politika és irodalom viszonya más, mint azelőtt volt, itt már nem összefonódásról, hanem bizonyos külön megjelölhető esetekben az önálló kategóriák egymásra hatásáról, alkalmi érintkezésről van szó. Míg pl. Kisfaludy Károly hazafias drámáiban e viszony első, korábbi stádiumát szemlélhetjük, *A falu jegyzője*, Vajda Péter allegorikus elbeszélései meg Petőfi *Apostola* az utóbbit mutatják.”⁴

Az első értelmezés eredendő munkamegosztást lát politikum és költészet viszonyában, a másik kommentár fejlődéstörténeti folyamatot észlel a két szféra szétválásában. A politikum feladata csak az egyikben körvonala-
lazódik, az irodalom rendeltetése viszont mindkét teo-
riában szóba kerül, ám egymástól eltérő felfogásban. Az alkalmazkodó politikával szemben az irodalom nemzeti önazonosságot védő funkcióján, az elkülönült politikai irodalom mellett pedig a saját törvényei szerint fejlődő költészetten van a hangsúly. Az egyik közelítés Kölcseyt követi, aki szerint „nemzeti hagyomány s nemzeti poézis szoros függésben állanak egymással”⁵, a másik az önelvű esztétikum – a német felvilágosodástól a posztmodernig nyomon követhető – koncepciójának irányába mutat. Ha figyelembe vesszük, hogy Kölcsey hagyományfogalma erősen politikai színezetű (a nemzeti hagyomány elsősorban a hont szerző és védelmező hősi küzdelmek emlékezetét jelenti!), tudomásul kell vennünk, hogy a kétféle költészetfelfogás nem békíthető össze. Kölcsey legalábbis elhárítja az egyeztető kísérleteket, amikor tömör tételét a következőkkel egészíti ki: „Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincsen, vagy igen keskeny határokból áll, ott nemzeti poézis sem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (...) lángjában süllyed el, vagy külföldi poézis világánál fog fátylát gyűjtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában.”⁶ (Azaz: nem minden magyar nyelvű irodalom magyar irodalom, ahogyan Németh László fogja majd mondani!) De nem kell feltétlenül Kölcseyre hivatkoznunk, ha problematikusnak látjuk, amit Horváth János törvényszerűnek tekint, tudniillik, hogy „előbb-utóbb be kellett következnie” politikum és esztétikum szétválásának. Nemcsak azért vitatható ez a kijelentés, mert gyenge lábakon áll a bizonyító példa, mely szerint a költészet saját törvényeit követő felszabadulása lényegében már az 1840-es évek elején megtörtént, hanem mert a két dimen-

zió viszonyát illetően nem egyirányú fejlődésről, hanem az összefonódások és szétválások ismétlődő tendenciáiról szól az irodalom története. Ha az 1840-es évek irodalmát illetően fordulatról beszélhetünk, azt nem politikum és esztétikum végleges elkülönülése, hanem a nemzeti múlt-ra reflektáló hagyománytudat és a nemzeti jövőt szolgáló politikai eszmék irodalmon belüli ötvöződése indokolja. Ez az a fordulat, amely miatt Horváth János szükségesnek látja a pusztán irodalmi népiesség megkülönböztetését az úgynevezett politikai célzatú népiességtől, s amely később a *népiesség* és a *népiség* fogalmának szembeállításához vezet. És ez az a fordulat, amelyre a 20. századi népi írói mozgalom már mint hagyományra hivatkozhat, s amely érveket fog szolgáltatni egy népi gyökerű nemzeti kultúra-eszmény és egy népi érdekeket követő nemzetpolitika összekapcsolásához. Ezzel népi írók hagyománytudatának és politikumfelfogásának kérdéseire jutottunk.

Az esztétikai szerepköréből kilépő, közvetlenül politikai hatásra törekvő népies ihletésű irodalomnak a 20. században három korszaka volt. Az elsőt Ady, Móricz és Szabó Dezső neve fémjelezi, a másodikhoz a *Válasz* körül csoportosulók tartoznak, a harmadik a Magyar Demokrata Fórum történetének első esztendeit jelenti. Értékviláguk lényegi hasonlósága mellett egy közös életrajzi vonásuk is van: mindhárom politikai kísérlet kudarccal végződik. A kudarcoknak döntően természetesen külső okaik vannak. Nem kell a részletekbe alámerülő történeti stúdiumokat végeznünk, hogy rátaláljunk ezek közös nevezőjére is: a század meghatározó világfolyamatai – akár a nyugati, akár a keleti típusú globalizáció erőire gondoljunk – nem tűrik a kisnemzeti autonómia gondolatát. E felismerés azonban nem kínál egyszersmind végső tanulságot is. A század végére ugyanis kiderült, hogy a „meghatározó világfolyamatok” is válságba torkollottak. Ökológiai és szociális értelemben súlyosabb talán, mint

amilyen a modern kor valamennyi korábbi krízise volt. S miután újra felvetődik a kérdés: melyik népnek mennyire futja megmaradt energiáiból, hogy kivegye részét a politika immár globális funkciózavarainak korrekciójából, a nemzeti kultúráknak külön-külön is értelmezniük kell kudarcos próbálkozásaik tapasztalatait. Ez itt most annyit jelent, hogy a népi írói törekvések sikertelenségének belső okait is keresnünk kell.

Előrebocsátom: sem az egykorú, ún. marxista kritika vezéralakjainak: Lukács Györgynek és Révai Józsefnek szélsőbalosan doktriner bírálatát, sem az MSZMP KB 1958-as kultúrpolitikai állásfoglalását, sem a rendszerváltozás bal-liberálisainak intrikus minősítéseit nem tekintem használhatónak a népiek szerepének kritikus mérlegelésében. Ezekről a nyilvánvalóan elfogult és többnyire rosszhiszemű vádokról érvényes ítéletet mondtak már kollégáink. Hadd utaljak itt Poszler Györgynek a kilencvenes évek elején publikált tanulmányaira⁷, Domokos Mátyásnak a Kortársban közölt interjújára⁸, illetőleg Pomogáts Béla⁹ és Széchenyi Ágnes¹⁰ tárgyunkat elemző monográfiájára.

Most nem vállalkozhatom többre, mint hogy felmutassam a népi írók szándékainak és módszereinek, diagnózisainak és javallatainak, céljainak és eszközeinek néhány jellegzetes ellentmondását.

Abból a tényből indulok ki, hogy a népi írói mozgalom a parlamentáris demokrácia keretei között tűzte ki céljául egy olyan Magyarország megteremtését, amely a társadalmi igazságtalanságok megszüntetését a parasztság polgárosításától, az etnikai és felekezeti ellentétek feloldását a nemzeti kultúra integráló erejétől, a nagyhatalmaktól való függetlenedést pedig egyfajta harmadik utas modernizációtól várta. Szociális radikalizmusuk jogos volt, a nemzeti kultúrába vetett hitük meggyőző tapasztalatokból táplálkozott, harmadikutas koncepciójuk pedig

távolról sem volt olyan utópisztikus, mint az őket majd legyőző kommunisták jövővíziója.¹¹

A jelenre irányuló kritikai attitűdhöz és a jövőt vázoló programhoz szigorú logikával illeszkedik a népi íróknak a modern kori magyar történelemről kialakított elvi alapú ítélete. Talán nincs is más olyan tartománya a múltnak, amelyről annyira egybehangzó lenne a vélekedésük, mint a 19. századi magyar história. Nemcsak 1848/49 magasztalásában, hanem 1867 engedményt nem tűrő elutasításában is közös álláspontot képviselnek. Annak a forradalomértelmezésnek és radikális kiegyezéskritikának morális étoszát és társadalomszemléleti elemeit, amelyet majd Bibó István fejt ki a legszuggesztívebben¹², megtaláljuk Móricztól és Szabó Dezsőtől kezdve Féján, Kodolányin, Németh Lászlón át Illyés Gyuláig a mozgalom csaknem valamennyi képviselőjénél.

Egy ilyen nagy ívű, koherens történet szemlélethez igazított társadalmi reformprogramnak, ha jó eséllyel akar részt venni a politikai küzdelmekben, egyszerre kell taszítónak és vonzónak lennie. Taszítónak azokkal a szélsőséges ideológiákkal szemben, amelyek a népiekéhez olykor megtévesztően hasonlító társadalmi diagnózisukkal jobb- vagy baloldali totalitárius rendszerek szálláscsinálói voltak, és vonzónak mindazok számára, akik a reformszándékok megvalósulásában érdekeltek lehetnek. A népieket érő, a kezdetektől napjainkig ismétlődő baloldali és polgári liberális vádak szerint a mozgalom legsúlyosabb vétke az volt, hogy hiányzott belőle ez a szélsőségektől elhatároló, taszító erő. A vádban, ha az arra utal, hogy a népi írók nem jól érzékelték sem a nácizmusban, sem a kommunizmusban rejlő katasztrófaveszély súlyát, van igazság. Ha viszont elmarasztalás fejeződik ki benne a mozgalom politikai programjának ún. szélsőjobbos vagy szélsőbalos irányultsága miatt, tájékoztatlanságról vagy elfogultságról árulkodik. Még akkor is, ha néhány képviselőjük (Kodo-

lányi János, Veres Péter) egy-egy pályaszakaszán valóban „működtek” marxista eszmehatások, másokat (Sértő Kálmán, Erdélyi József) pedig elszedített a „völkisch” ideológia. Lehet vitatni, hogy szerencsés volt-e a kulturális fajfogalom használata a fajiság rasszista teóriájának világalma idején, és kimondható, hogy Németh László „mélymagyar-hígmagyar” elméletének az asszimilánsok kritikájával történő összekapcsolása nem volt szerencsés. Mindez azonban nem teszi kétségessé a neobarokk társadalom szerkezetét és hatalmi viszonyait célba vevő reformmozgalom alapvető értékeit és igazát, és nem igazolhatja a benne részt vevők munkásságának diszkreditálását. Nem az volt tehát a népiek gyengéje, hogy nem határolódtak el eléggé a 20. század „uralkodó eszméitől”, hanem hogy azoktól is elszigetelődtek, akiket részint érdekeik, részint értékviláguk révén magukhoz vonzhattak volna. Nem aknázták ki a lehetőséget, hogy a szélsőbal propagandájának leginkább kitett munkások körében is növeljék táborukat¹³, és elidegenítő gesztusokat tettek az értelmiségi és közalkalmazott kispolgárság felé¹⁴. Ennek a részben elhibázott, részben hiányzó „szövetségi politikának” nem pusztán a taktikai érzék hiánya volt az oka. Sokszor erős konfrontatív hajlam élt bennük az olyan személyekkel, szándékokkal, jelenségekkel szemben, akik vagy amelyek nem voltak közvetlenül az ügyük szolgálatába állíthatók. Lenyűgöző elemzőképességük gyakran felületes általánosításoknak adja át a helyét, s ahol logikájuk a bölcelet határaihoz ér, nemegyszer mély értelműnek tűnő, valójában elkoptatott, kiürült mítoszokat használnak. Kifinomult esztétikai érzékük van, de műbíráló érveik sokszor nem a művészet szempontjait, inkább nemzeti érzelmeiket juttatják szóhoz. Persze nem olyan fokú gyarlóságok ezek, amik szembefordítanak velük híveiket, de elég súlyosak ahhoz, hogy elriasszák az érdeklődő intellektuelt. Éppen azt a típust, amelyik el szokta dönteni a szemben álló táborok küzdel-

mét. Ezúttal nem politikai, hanem ízléstáborokra gondolok. A kulturális tradícióhoz való viszonyulás lehetőségei is csoportképző erők, s itt is lehet győztes és vesztes azok között, akik a hagyományszemléletükkel akarnak hatni. A népi írók akartak. Lássuk, hogyan!

Az imént vázolt „gyarlóságok” három típusát három példával igyekszem illusztrálni. Mindhárom példa a népi íróknak az újkori magyar irodalom történetére vonatkozó értékeléseiből való. Nem egészen önkényes a témaválasztás. A magyar kultúra múltjával foglalkozó írásaik tülnyomó része irodalmunk történetét elemzi, s ezen belül – nem számítva a kortársakról szóló kritikáikat és méltatásait – a legtöbb tanulmánynak felvilágosodás kori és 19. századi íróink munkássága a tárgya.

Az első példa: a Kelet-mítosz. Gyökérszete a romantikába kapaszkodik – Kölcseynél, Széchenyinél –, virágba borulását Ady lírájában csodálhatjuk... Eljött az ideje, hogy termést hozzon. Nem hozott. Megrekedt a kollektív tudatalattira utaló szimbólum állapotában. Ebben a minőségében pedig nincs körvonalazható értelme. Hol túl sokat sejtet, hol túl keveset. Értéktartalmát tekintve végletesen ellentétes jelentéseket hordoz. Éppen az irodalomtörténetre, kritikára, értekező prózára várna a feladat, hogy a társadalomtudományok és politikai filozófiák segítségével hívja a szimbólumba zárt rejtvényt megfejtésre. Azoknak a – hagyománytudatban, világnézetben, értékszemléletben kifejeződő – nemzeti sajátosságoknak a felmutatására, melyeket semmilyen reformpolitika nem hagyhat figyelmen kívül. A Kelet-mítoszból, ami romantikus stádiumában a közösségi individualitás önérzetét szólaltatta meg, most annak a fajta érzékenységnek kellene feltárulkoznia, amely jelzi, hol vannak a gazdasági és politikai hatalmak terjeszkedésének morális és pszichológiai tűréshatárai. A Kelet, a keletiesség fogalma a Nyugattal való aktív, termékeny kölcsönhatásra való képesség jelképe helyett inkább

JELLEGZETES TANYA A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI HATÁRBAN
(archív fotó)

a fátumot dacos egykedvűséggel viselő kollektív magány szimbólumává válik. Igaz, ennek a mitikusan magányos magyarság-képnek, enerválódó Kelet-mítosznak a korrekciója is megkezdődik – részint kívülről, Fülep Lajos által¹⁵, részint a mozgalmon belül. Németh Lászlónak Bartók és Kodály irányához kapcsolódó kulturális Kelet-és Közép-Európa-konceptiója¹⁶ és Illyés Gyulának a latin hatást kitüntető „nyugatosága”¹⁷ töri meg az Ázsia-kultusz egyeduralmát. De csak megtöri, nem számolja fel. Hatása tovább él. A legerőteljesebben – s ebből fakadóan a legellentmondásosabban is – Féja Géza irodalomtörténetében¹⁸ hagy nyomot.

Másik példám Németh Lászlót és – újra – Féját idézi. Az a módszer, amire a fentebb jellemzett gyarlóságok illusztrációjaként utalok, a „rá-beszélés” módszerének

nevezhető. Valamely helyzetet, történést, jellemet jellegzetesen magyarnak minősítünk – s ezzel helyettesítjük az elemzést –, majd a magyarsággal kapcsolatos aktuális érzelmeinket a műre, illetőleg a szerzőre vetítjük. Ilyenképpen: „Arany János, a legmagyarabb költő, talán épp képességének és szerepteremtő erőnek (...) az aránytalanságában a legmagyarabb.” Mondja Németh.¹⁹ Kérdezhetjük: miért a „legmagyarabb” tulajdonság ez?! Féja pedig: „A Marót bán befejezése mélyen és jellegzetesen magyar, a tragikus katarzis, a drámai megtisztulás: újabb harc áldozatos vállalása.” Másutt: „...fölnyenesen viselni, bírni a tragédiát, minden ellen és mindenek ellenére szálfaként állani. Ebben a mérhetetlen harmóniában, a bánki »erőségben« látom a legmagasabb rendű magyar magatartást.” Nos, melyik jellemvonás az igazán magyar: az örökös harcvállalás, avagy a tragédiák „mérhetetlen harmóniában” való „fölnyenes viselése”? Féja Katona-portréjában olvasható ez is: „Bánk drámája mellett a *magyar sorstragédia* elemeinek, változatainak egész tömegét találjuk a darabban. (...) Melinda panasza, hogy kicsálnak bennünket mélységünkől és megcsálnak, megrontanak: ezeréves történelmi panaszunk. A bánki tűzvész gyökeréig megvilágít mindent: Gertrud reánk nehezedő *idegenségében*, ellentmondásoktól vonagló lelkében, érzéseinek és gondolatainak előttünk örökre *idegen* tekervényeiben Katona azt a betolakodott *idegenséget* ábrázolja, mely örökké megzavarta és megzavarja már-már csaknem megszülető magasrendű harmóniánkat. (...) A porba sújtott valódi nép elé tolakszik a csőcselék, melynek »forradalma« mindig a legrombolóbb erőket támogatja.”²⁰ Mit szólhatunk ehhez? Ha van magyar dráma, amely – sok-sok mondandója mellett – a magyar–*idegen* viszony effajta értelmezésének éles kritikája is egyben, az éppen a Bánk bán. Íme, hányféle lehet a „legmagyarabb” karakter, s a „jellegzetesen” magyar sorstragédia.

Harmadik példaként a népiek Kazinczy-képeére hivatkozom. Az az irodalomtörténeti legenda, mely szerint Kazinczy szemben állott a magyar kultúra természetes fejlődésirányával, s diktatori hajlamait kiélve kártékonyan hatott korára, a népi írótól származik. Az alaphangot – bántó szándék nélkül, mégis megbélyegzően – még Móricz üti meg, aki szerint „senki sem tett többet arra (Kazinczynál), hogy a magyar nemzeti szellem elveszítse eredeti színeit, levesse a gubát s a bocskort, s nyugati ruhába öltözzön”.²¹ Illyés is ebben a szellemben ítélkezik Petőfi-könyvében: „A magyar irodalmi szellem idegesen rázta le még emlékeit is annak, amidőn egyetlenegyszer, egy gyenge pillanatában, Kazinczyék szorgoskodása idején német befolyás alá került. A szorító német öv a sváb és zsidó művelt rétegek által hasztalan próbálta átszivárogtatni lelkületét.”²² Aztán a legkíméletlenebb szentenciát Németh László mondja ki: „A világirodalom legvonzóbb vámpírja, de kortársai számára mégiscsak az ő Széphalma volt a második vérmező.”²³ (Igaz, Némethnél van azért, ami árnyalja ezt a képet: a prózaíró Kazinczyt magasra értékeli.) Féja Géza a „nyugatos” kultúraszervezőt kárhoztatja: „Gyakorta kísértő eltévelyedésünk jelentkezett Kazinczyban: azt hitte, hogy a nyugati kultúra függvényének kell lennünk és ez a szerepünk emel a többi kelet-közép-európai nép fölé. (...) Ez a magatartás játssza el a magyarság természetes szerepét Kelet-Közép-Európában.”²⁴

Nem az a meglepő ezekben az ex cathedra ítéletekben, hogy a debreceniekkel szembeállítva a széphalmi mester húzza a rövidebbet. Fazekas és Csokonai érthetően nőnek óriássá az elődöket kereső népi írói szemléletben. S ha „Kazinczy ellene volt annak, ami itt Debrecenben emelkedett”²⁵, nem kaphat dicséretet. Ha „félreismerte a debreceniek, Csokonai és Fazekas magyarságának mélységét; tisztátalan örvényt látott a mély forrás feltörésében” meg-

engedhető Féja Géza verdiktje is: „ezt a tévedését semmi sem menti”.²⁶ Ám az idézett minősítések nem a 'fentebb stíl' megszallottjának egy-egy művészi botlását veszik célba, hanem azt a kultúratörténeti paradigmát, amely szervelesen összetartozónak mutatta fel a felvilágosodás nemesi és népi hajtásait, s a belőlük kivirágzó romantikát és nemzeti klasszicizmust. Nem is annyira Kazinczy kap itt övön aluli ütések, inkább a Toldy–Gyulay-féle irodalomtörénet hullik darabokra. Egy kultúrpolitika ellenzéke részéről elfogadható ez az indulat. Egy olyan mozgalom képviselőitől, amely már egy új minőségű nemzetstratégián fáradozik, kevésbé. Nem azért kevésbé, mert taktikailag is veszélyes a népi–urbánus feszültséget visszaáramoltatni a múltba, hanem mert a 19. századi irodalom – s benne a népies irányzat is – egyszer már integrálta a Kazinczy-jelenséget. Nem a nyelvújítóra és nem is az esztétára gondolok. Hanem arra a személyiségalkatra, amely a nemzeti ügy szolgálatát nemcsak morális szenvedéllyel, hanem vallásos pátosszal éli meg. E tekintetben Kazinczy volt az első romantikus lélek. A többiek már az ő példáját követik. És tudatában is vannak, hogy őt követik. Azaz, ha egy irodalmi program integrálni akar, nem fokozhatja le egyszerű diktátorrá a széphalmi vezért. Ha egy nemzetpolitikai stratégia követőkre számít, nem célszerű megosztania azt a virtuális közösséget, amelynek egykori ellentéteit már „békévé oldotta az emlékezés”.

Azzal kezdtem, hogy bevallottam: nem lesz egészen szakszerű, amit mondandó leszek. A következetesség persze így is számon kérhető. Azt ígértem, hogy egy kérdésre még visszatérek. Idéztem Horváth Jánost, aki tiszteletre méltó kísérletet tett, hogy a politikum és az esztétikum szféráját elméletileg szétválassza. És idéztem népi írókat, akik nem akartak belenyugodni ebbe az elválasztottságba. Utaltam arra is, hogy az idő egyikőjük törekvését sem igazolta. Horváth Jánosét azért nem, mert az általa vég-

legesen elkülönültnek tekintett jelenségek ismétlődően összefonódtak. A népi írói mozgalomét azért nem, mert – megismétlem – a világpolitika erői számára túrhetetlen volt bárminemű nemzetpolitika. Ezt a felismerést a rendszerváltozás története csak megerősítette. Megint a külső okok voltak döntőek? Talán igen, de nem tudhatjuk biztosan. Nem tudhatjuk, meddig juthatott volna az újabb kísérlet, ha az új mozgalom nem követi el lényegileg ugyanazokat a hibákat, mint a régi. Feltűnhetett, hogy ismétlődő tévedésekről, hibákról beszéltem. De nem akarok egyenlőségjelet tenni a harmincas és a kilencvenes évek közé. Nemcsak a szereplők személye és a mozgalom jellege változott, hanem a hatalom természete is. A leglényegesebb változást a rendszerváltó politikai kísérlet manipuláltsága úgy is mondhatjuk: előre koreografált, színpadias jellege mutatja. Azt jelenti ez, hogy a politikai fordulatra csak akkor kerülhetett sor, amikor az adósságcsapdában vergődő ország gazdasági pályamódosítása már megtörtént. S miután ez a pályamódosítás a globalizált piacgazdasághoz, s annak hatalmi centrumához való kényszerű igazodást jelentett, a népiek eszmehagyományából kifejthető programok – a radikális antikapitalizmus csakúgy, miként a harmadik utasság koncepciója – kívül rekedtek a politikai realitások játékterén. És minél távolabb sodródtak a tényleges cselekvés lehetőségétől, annál dramatizáltabbak lettek akcióik, retorikusabbak megszólalásaik és költőibek a jövőt körvonalazó vízióik. A kívülálló szemében az egész jelenség bohózszerűnek, jobb esetben tragikomédiának tűnhet. Azaz sikerült visszaszorítani az egészet az esztétikum szférájába. Olyan körülmények között, amikor megint megtörtént „a szépirodalom, (költészet) önállósulása, saját törvényei szerint felszabadulása”. Véglegesen? Ki tudja?! Lehet, hogy minden kezdődik előlről. Akkor talán majd okosabbak leszünk...

KULIN FERENC

Jegyzetek

- 1 Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. 357. l.
- 2 Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978. 287. l.
- 3 Uo.11. l.
- 4 I.m.: 356. l.
- 5 Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. KFÖM I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1960. 496. l.
- 6 Uo.
- 7 Poszler György: *Görbe tükör és forgatókönyv – Népiek és urbánusok a marxista kritikában*. Társadalmi Szemle, 1993. 2. szám: 9–21. l.
Poszler György: *Hajdani baloldal – két variációban*. Hozzászólás a Domokos-interjúhoz; *Kortárs*, 1993. június: 100–103. l.
Poszler György: *Tévhiteken innen! – Tévtanokon túl? Vonzások és tasztások*; *Liget*, 1994. 56–76. l.
- 8 Domokos Mátyás: *Nép, Volk, peuple – akkor és most*. Kérdező: Széchenyi Ágnes; *Kortárs*, 1993. április: 110–128. l.
- 9 Pomogáts Béla: *A tárgyias költésztől a mitologizmusig*. Irodalomtörténeti Könyvtár, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.
- 10 Széchenyi Ágnes: *„Sznobok és parasztok” – Válasz 1934–1938.*; Argumentum Kiadó, Bp., 1997.
- 11 „A kialakuló gazdaság és társadalom, úgy képzelem, nem sokkal különbözne attól, amit Németh László Kert-Magyarországnak vagy a minőség forradalmának nevezett. Egy ilyen irányba fejlődő magyar gazdaság esélye az lenne, ha nem a technológia színvonalában vagy a szériák nagyságában próbálna versengeni a japán és amerikai cégekkel, hanem termékeinek színvonalával, munkájának művességével. Ez utópia – mondják sokan. Németh Lászlót a szárszói konferencián is sokan leutópistázták, főként azok a kommunisták, akiknek társadalomalakító terveiről kiderült: ők voltak az igazi utópisták, egy nagy negatív utópia hívei. Ha ma olvasom a szárszói konferencia előadásait, Németh László reálpolitikusnak hangzik.” Szelényi Iván: *Harmadik út?*
- 12 Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. Válogatott tanulmányok II. 569–621. l.
- 13 Lásd: Nagy István: *Népiség, munkásság; előadás az 1942-es szárszói tanácskozáson*. Szárszó – 1943. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1983. 93–98. l.
- 14 Lásd: Kodolányi János: *Az ifjúság és a munkások; Szívo és pohár*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1977. 177–182. l.
- 15 Fülep Lajos: *Nemzeti öncéltság*. Válasz, 1934. máj. 2–23. l. Másból: *Művészet és világnézet*. Magvető, 1976. Bp., 153–184. l.

- 16 Németh László: (többek között:) *A magyar élet antinómiái* (1934.); *Kisebbségben* (1939.) *Sorskérdések*; Magvető és Szépirodalmi, Bp., 1989. *Madáchot olvasva; Az én katedrám*; Magvető és Szépirodalmi, 1969.
- 17 Illyés Gyula: (többek között:) *Magyarok* (1939) *Itt élned kell*; Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1976. 209. l.
- 18 „A keleti embernek az isten, a világszellem előtt tanúsított végtelen alázata és ön-megadása buggyant ki Kőlcseyből, amint érzelgős költeményeiben is egyszerre a magyar sorsézés utánozhatatlan hangjai csendülnek fel...” „a családott romantikuson (ti. Vörösmarty) kiütnek az emberi szenvedés sok ezer éves stigmái s keleti kegyetlenséggel dúlja szét hajdani illúzióit.” Széchenyi „a keleti nagy úr göggyével... egyedül rohan a sárkány ellen”... Petőfi „lángoló hite eleven tagadása volt a keleties, gyorsan beletörődő magatartásnak.” Arany „groteszk-ábrázolásának nagyon mély gyökere van... keleti, ázsiai örökség, jellegzetes ázsiai szemlélet. Az önmagába merült, a végtelen meditációban megtisztult ázsiai ember a mulandóság küzdelmeit, igyekezetét, arcait groteszknek látja.” Kemény „sorsélményei mögött nyugodt, szenttelen keleti istenarc honol.”
- Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig*, Magyar Élet Kiadása, 1942. 101., 132., 157., 19 l., 207., 245. l.
- 19 Németh László: *Arany János; Az én katedrám*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1969. 563. l.
- 20 Féja Géza: I. m.: 79–80.
- 21 Móricz Zsigmond: *Nemzeti irodalom Tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1978. I. köt., 392. l.
- 22 Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Kortárs Kiadó, Bp., 2002. 129. l.
- 23 Németh László: *Négy kísérlet*. *Az én katedrám*. Bp., 200–201. l.
- 24 Féja Géza: uo.: 49. l.
- 25 Németh László: uo.: 205. l.
- 26 Féja Géza: uo.: 50. l.

u: Pehat István

X 333.61

Cél ELFELEDETT TÁJAKON I.

ny. Az alföldi tanyavilág

Mi, magyarok sem értjük igazán, hogy a Nyugat-Európából érkező turisták miért csodálják az alföldi tanyavilágot, a pusztát. Írók, néprajzkutatók, szociológusok próbálták a titkot megfejteni. A legkézenfekvőbb magyarázat szerint a hatalmas távlatok, a horizonton lévő akácok tanyák a végtelen szabadság képzetét keltik. Olyan, mint egykor a vadnyugati préri, ahol az emberi akarat dacolhatott a természet hatalmával. A sűrűn lakott Európában az érintetlen puszta az emberek millióinak álmait testesíti meg.

Nos, az elmúlt fél évszázadban ez a csodavilág a pusztulás szélére jutott. A hatalom megtagadtatta a gazdálkodókkal a paraszti életformát, a vidéki létet; a tanyai életet százszorosán tagadtatta meg. Miért kellett ennek bekövetkeznie? Erre kerestük a választ a hódmezővásárhelyi és kecskeméti pusztán.

Csatári Bálint, a kecskeméti Alföldkutató Intézet vezetője, legismertebb tanyakutatóink egyike: A magyar alföldi tanyarendszer nem csak a magyarok, hanem a külföldi szakértők szerint is a világon egyedülálló településforma. Olyan tartozéktelepülés rendszer a mezővárosok körül, amely a török után, a földterület birtokbavétele nyomán a 19. század utolsó évtizedeiben virágzott ki. Különbözött egymástól a szegedi, a kecskeméti, a félegyházi tanyarendszer, nem beszélve a nagykun, a Debrecen környéki, vagy a szabolcsi tanyavilágról.

Szenti Tibor, Hódmezővásárhelyen élő ismert tanyakutató, több sikeres könyv szerzője: A 17. század végén, a török

Beszélgetés Csatári Bálinttal és Szenti Tibor tanyakutatóikkal.

elleni felszabadító háborúk után egy Lamblion nevű császári földmérő tisztet elindítottak a szegedi várból, hogy hintóval menjen át a gyulai várba, s térképen rajzolja be a lakott területeket. Feljegyzései szerint a Dél-Alföldön, Szeged és Gyula között egyetlen lakott települést sem talált. Ezt követően a kincstár 1700-ban meghirdette, hogy vissza lehet jönni. Valami csodálatosan fogalmaztak: „Mindenkori akkora birtoktestet foghat magának, amekkorát az igavonó barmaival és családjával meg tud művelni.”

Csatári Bálint: Az alföldi területeknek ez a pionírszerű, tehát amerikai, és nem porosz utas agrárfejlődése a feudális korlátoktól mentes volt. Kialakult egy olyan ökonomikus gazdálkodási rendszer, amelyet ma fenntartható fejlődésnek nevezünk. Ez a tájjal teljes összhangban működött. A tanya általában a dombháton ült, körülötte a kissé lejtős területen terült el a szántó, a mély fekvésű részeken a kaszálók, legelők.

Amikor a tanyáról hallunk, szemünk előtt a végtelen síkság peremén magányosan álló, fákkal körülvett lakóházat és gazdasági épületeket látunk. De valójában mi a tanya?

Csatári Bálint: A magyar tanya egy sajátos településforma – régen úgy mondták, falusias, magános településforma –, amely egyszerre jelenti a lakó- és munkahely térbeli együttesét, egy sajátos települési egységet.

Szenti Tibor: A 18. század második felében indult el a Dél-Alföld igazi tanyásodása. Az 1780-1790-es években már fejlett tanyarendszert találunk. Ezzel tudunk belépni az 1848-as forradalom utáni polgárosodó társadalomba. Vásárhelyen is megindul a kiegyezést követően a polgárosodás, és ezzel együtt a nagyfokú tanyafejlesztés.

A tanyák, amelyeket kezdetben szállásnak neveztek, az alföldi népes mezővárosok körül gyűrűszerűen alakultak ki. Ezek olyan messze voltak a városi háztól, hogy a napi ki- és bejárás megoldhatatlanná vált. A család inkább a tanyán élt, csak a hivásárok előtt mentek haza, és töltöttek otthon egy éjszakát.

A városi házat kiadták, vagy az aktív munkából visszavonult öregek lakták. Mikor élték virágkorukat a tanyák?

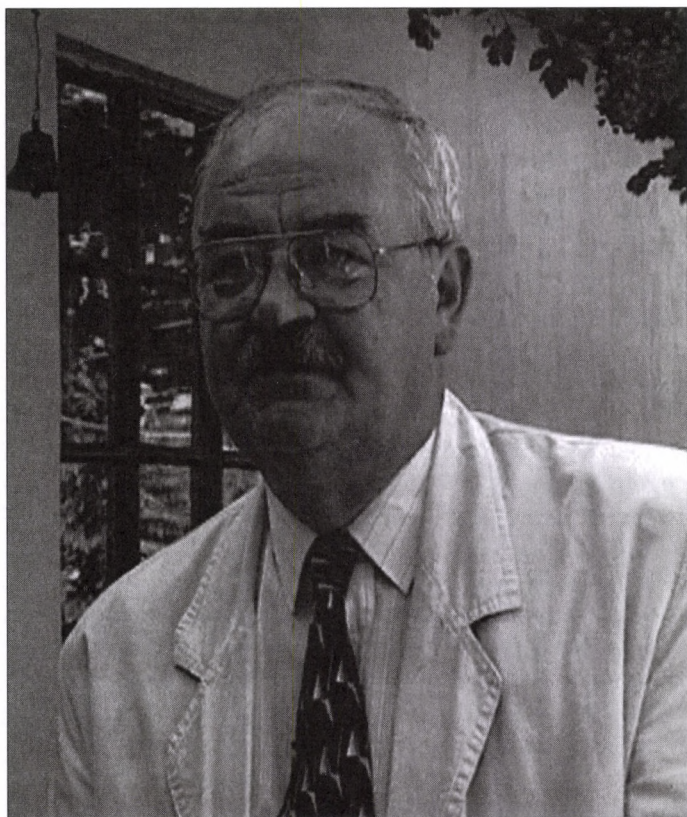
Csatári Bálint: Amikor a monarchia védett piacán gyakorlatilag korlátlan élelmiszer-felvételi lehetőség volt. Amikor megépültek a vasútvonalak, amikor az első konzervgyárak létesültek, amikor a hűtőkocsik már távoli piacokra is el tudták juttatni a tanyák termékeit. Különösen a Kecskemét környéki kertés tanyák termékei voltak híresek: a zöldségfélék, a gyümölcsök, a szőlő és a bor.

A Miklós-telepi kis múzeumban láthatjuk, hogy a filoxéravész után az amerikai szőlőalanyokkal való újratelepítéshez a gyökeres vesszők nyolcvan százalékát Kecskemét környékén nevelték. Az elpusztult hegyvidéki szőlőterületekről százával költöztek ide vincellérek, szőlősgazdák, hogy a homokon új életet kezdhessenek. Az ország túlnépesedett feketeföldi területeiről is tízezzrel érkeztek, hogy a homokon próbáljanak szerencsét.

Ahol a mezővárosi, az értékesítési feltételek jók voltak, ott erős gazdasági-lakóhelyi együttműködés alakult ki. A fiatalok a tanyán éltek, az öregek a városban. A gyerekek a nagyszülőknél laktak, a legmagasabb iskolai képzésben részesülhettek.

Ez az első virágkor volt. Nyilván Trianon után ez a piac megszűnt, ekkor egy vegetáló időszakot éltek a tanyák, majd a második világháborús felkészülés újabb fellendülést hozott. A viláégés után aztán egyértelműen leáldozott a sorsuk.

Törökné Tárkány Szűcs Margit, a híres és igen népes hódmezővásárhelyi Tárkány Szűcs familia tagja. Szülei, nagyszülei, dédszülei a vásárhelyi tányavilág elismert gazdálkodói voltak: Nálunk a tragédia 1950-ben történt, de már '49-ben egyre nehezedtek a gazdálkodás feltételei. Elvitték az aratógépunket a téeszbe, édesapámnak kaszásokat kellett fogadnia. Eközben folyton macerálták, hogy nincsen le-

CSATÁRI BÁLINT

aratva. Aztán egy napon letartóztatták, és a városi bíróság börtönében annyira megkínózták, hogy a börtönorvos azt mondta, engedjék haza meghalni. Délután hazaengedték, másnap meghalt. Édesapámat nem azért vitték el, mert nem akart belépni, nem is agitálták. Jól gépesített gazdasága volt, Ford traktora, aratógépe, cséplőgépe, terménydarálója, tejszeparálója. Vitték a gépeket a megalakult téeszbe.

Szenti Tibor: 1949 utolsó hónapjaiban kezdődött a kuláküldözés. Akinek 350 aranykorona értékénél nagyobb volt az ingatlana, azt kuláknak minősítették. Gyakran százéves térképeket vettek elő, már régen kivágott gyümölcsösöket, erdőrészeket mutattak ki a tanya körül. Azok alapján adóztatták a szerencsétleneket. Természetesen nem tudtak fizetni. Ezért a gazdasági vétségért sokszor – nem túlzok – az egész település bent ült a börtönben. A lecsukott emberek elhelyezésére létesült a nagyfai rabgazdaság. Ezrével dolgoztak itt azok a mintagazdák, akiket számon tartott Vásárhely lakossága, sőt az egész magyar parasztság.

Gregus Mátét a 20. század Tessedik Sámueljének tartották. Németh László esszét írt róla, és *Égető Eszter* című regényének egyik fő alakját róla mintázta. Negyven holdon, mégpedig pusztai szikes homokon csodálatos, virágzó gazdaságot, gyümölcsöskertet alakított ki. Ezt az embert és fiait teljesen lehetetlenné tették.

Az embereket úgy vonták ki a forgalomból, ahogyan tudták. Kit agyonvertek, kit félholtra, másokra elég volt ráijeszteni. Sok gazdát vittek el Inotára, vagy olyan szénbányákba, ahol egész nap vízben állva dolgoztak. Amikor hazajöttek, már más emberek voltak, mint mikor elmentek. Ezt látva sokan rögtön aláírtak, megszabadultak a vagyontól, bejöttek a városba.

A városi többszintes bérházak – ahogyan Csete György Kossuth-díjas építészünk mondja: nyúlketrecek – nem alkalmasak a többgenerációs család befogadására. Ezzel elszakították a családi kötelekeket is. A nagycsaládi életforma szétverése óriási minőségi változás a társadalomban. Akkor válik az ember alakítható masszává, mert a család már nem fogja. Többé már nem tudják a földet közösen művelni, a munkájuk gyümölcsét már nem tudják visszaforgatni a termelésbe a család, a közösség javára.

Milyen szép példája a közösség érdekét is szem előtt tartó gyarapodásnak, hogy 1888-ban egy gazda saját pénzén megfúratta az ország második, az Alföld első artézi kútját. A gazdatársak telkeket adtak az iskolának, az olvasókörnek. Vásárhely külterületén hatvannál több olvasókör működött. Nem csak magának güzült a paraszt, hanem a közösség is gyarapodott. Sajnos 1950-ben az olvasóköröket is betiltották, az épületeket szétrombolták.

Törökné Tárkány Szűcs Margit: Még három évig küzdöttünk az alsókopáncsi tanyán. A nagyszülők támogattak, Égető nagypapa még tudott segíteni. Én akkor már nem jártam iskolába, édesanyámmal vergődöttünk a gazdaságban. Próbáltuk művelni a földeket, gondozni az állatokat. Miért nem adtuk fel előbb? Nekem minden őszámokra visszamenőleg gazdálkodó volt. Nagyon erősek voltak a paraszti gyökerek, elképzelhetetlen volt az elszakadás.

1953-ban betagosított a nagyfai gazdaság. Több ezer hektárt gyűjtöttek össze az alsókopáncsi részen. A tanyákat fillérékért megvásárolták, majd elbontották, és rabokkal dolgoztattak. A mi tanyánkat akkor még nem rombolták le, csak kilakoltattak. A rabőrök szálláshelye lett. Onnan vigyáztak a rabokra.

A hetvenes években az állami gazdasághoz került a terület, akkor a mi tanyánkat is elbontották, széthurcolták. A dédnagypám által fúratott artézi kút csövét is kiszakították a földből, hosszú ideig egy víztócsa jelezte a helyét. Ma már csak néhány nyárfa őrzi a tanyánk emlékét.

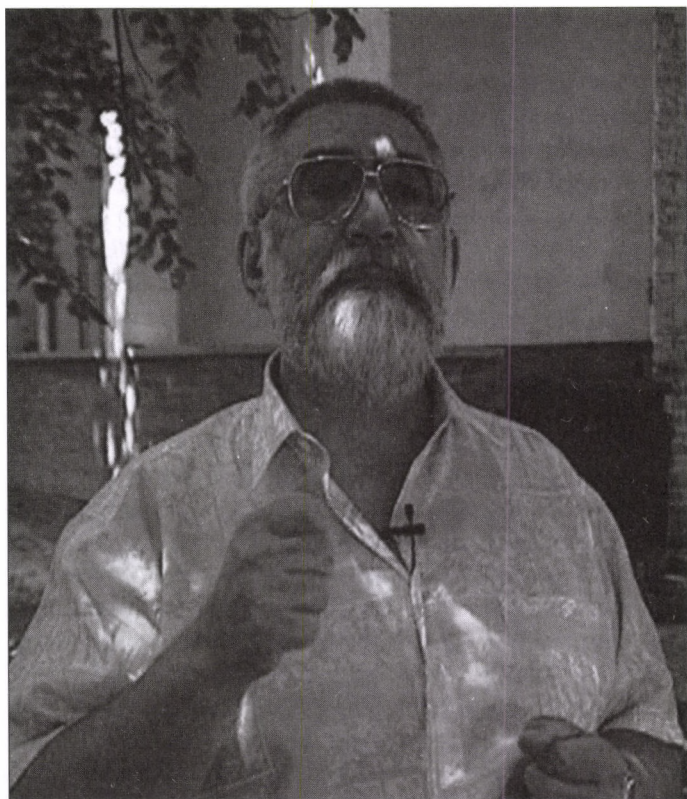
Dömök Károly, gazdálkodó a kerekegyházi tanyavilágban. A tanyán élőknek még ahhoz a kis csoportjához tartozik, akik életmódjukban igyekeznek a régi rend szerint élni: Jaj, a hetvenöt évem alatt de sok minden történt. Rákosi Mátyás idejében fél mázsa búzáért tíz forintot adtak, a boltban egy kiló lisztért kértek tíz forintot. Az állatok után annyi volt a haszon, hogy a trágya megmaradt.

Mi is kulákok lettünk. Volt 44 hold földünk, és aki- nek 25 holdnál több volt, azt kulákká nyilvánították. Azt nem nézték, hogy tizenegyen voltunk testvérek. Rontotta a helyzetünket, hogy apám a legrosszabb homokba két és fél hold szőlőt telepített. Ha jól trágyáztuk sem adott 25-30 hektoliter mustnál többet. A kulák időkben egy hold szőlőt öt hold szántónak számítottak. Ma már a szőlő helyén gaztenger van, vaddohány meg néhány bokor borovicska.

Törökné Tárkány Szűcs Margit: 1953-ban el kellett hagynunk a kopáncsi tanyánkat. Egy kisebb tanya- mentünk, hiszen elhelyezkedni lehetetlen volt, és még jószágaink is voltak. Persze nem annyi, mint édesapám életében. Akkor nyolc-tíz fejőstehenet tartottunk, a tejet szeparáltuk, a teavajat, túrót értékesítettük. Sok növény- dék marhánk volt, aztán sertések, a szép parádés lovak. A földmunkát gépek végezték, a lovakkal csak piacra jár- tunk, sétakocsiztunk. De a helyzetünk csak tovább rom- lott. A teljesíthetetlen adózás miatt maradék állataink elfogytak, minden tartalékunkat feléltük. Végül a nagy- szülők unszolására 1958-ban beköltöztünk vásárhelyi házukba.

Ekkor hasznát vettem annak, hogy kislánykoromban megtanítottak hímezni, varrni. Egy háziasszony enélkül nem létezhetett. Nem is gondolhattam másra, csak a var- rás révén munkahelyhez jutni. A Hódikötnél jelentkez- tem. Egy évig jártam a portára, mire kapun belül jutottam. Próbavarrás után vettek fel. Először nagyon furcsa volt, mert én korábban idegen közösségben nem dolgoztam, a családban gyári munkáról nem hallottam. Hazafelé a gyárból mindennap arra gondoltam, hogy holnap nem megyek. Aztán eljött a reggel, és újra mentem.

Végül megszerettem a gyárat. Elkezdtem tanulni, el- végeztem a hurkolóipari technikumot, majd több model- lezési tanfolyamot. Ma már nagyon jó érzéssel gondolok

SZENTI TIBOR

vissza arra a közösségre. Szerettem a munkámat, a szabás-varrást, a mintagyártást. Később egy varrodát irányítottam. Technológiai osztályvezetőként harminchárom év után mentem nyugdíjba.

Csatári Bálint: Az ötvenes évek fordulóján 1-1,2 millió ember élt tanyán. Ez az ország akkori népességének legalább a tizede volt, az Alföldön, illetve a Dél-Alföldön az arány 25-30, sőt 50 százalékot is elérte. A kilencve-

nes népszámlálás szerint napjainkban 200-220 000 ember élhet még tanyán.

Ma már tudjuk, hogy a kollektivizálással járó szenvedés hasztalan volt. A kegyetlen programok kiagyalói tudták, hogy nem lesz több kenyér, a mezőgazdaság teljesítményének növelése az átalakulástól nem várható. Pusztán az a moszkvai intelem lebegett a szemük előtt, hogy a gazdaságilag független paraszt világnézetében, erkölcsében nem befolyásolható. Koldussá kell tenni, munkáját, életmódját meg kell utáltatni vele, hogy városlakóvá, ipari munkássá váljon. Az sem zavarta őket, hogy éppen a háborút követően osztottak több millió embernek földet, és mintegy hetvenezer új tanyát építettek a nincstelének a jobb élet reményében.

*A híres vásárhelyi tanyáknak – 1950-ben hétezerre becsülték a számukat – mára alig több mint tizede maradt meg. A mezőgazdasági termelést folytató talán négyszáz lehet. Szerencsésébe-
bek voltak azok a Kecskemét környékiek, ahol a gyenge, homokos földeken nem szerveztek téeszeket, csak szakszövetkezeteket.*

Csatári Bálint: A Tiszántúlon, Jász-Nagykun-Szolnok megyében a nagyüzemi, nagytáblás termelési rendszerek bevezetése valóban a buldózerek módszerével pusztította el a tanyákat. Csongrádban sem jelöltek ki úgynevezett tartósan fennmaradó külterületi lakott helyeket, ahol legalább korszerűsíteni lehetett a tanyákat. Bács-Kiskunban viszont hetvennél több tanya területen a nagy villamosítási program idején bevezették a villanyt. Aztán sokat segített a szakszövetkezeti forma, amely átmenet volt a nyugati típusú szövetkezet és a téesz között. Itt a tanyák gazdálkodó funkciója megmaradhatott.

Czakó István, *Kerekegyháza polgármestere, a tanyák helyzetének, a tanyán élők gondjainak kiváló ismerője:* Az 1970-es évek közepén jelölték ki a tartósan fennmaradó tanya térségeket. A kormányprogramhoz csatlakozott Kerekegyháza is, a tanyák többségét sikerült villamosítani. A korszerűbb gazdálkodás alapfeltételei ezáltal meg-

TÖRÖKNÉ TÁRKÁNY SZÚCS MARGIT, ÉPÜLŐ TANYÁJÁN

teremtődtek. A szakszövetkezetnek nem volt célja, hogy a tanyavilágot lerombolja, megszüntesse. Ezért a hagyományos paraszti gazdálkodás fennmaradt, a gazdák saját birtokukon dolgoztak. Még az alapvető szabályokat, törvényes előírásokat sem tartották be.

Kerekegyháza hatezer lakosú, jellegzetes tanyás község Kecskeméttől huszonöt kilométerre, a kunsági homokhátság egyik legmagasabb pontján. Még a polgárok tizede él tanyán. Az egykori tanyarendszer kétharmad részben fennmaradt, jelenleg négyszáz tanyán élnek emberek.

A tanyák sorsa nagyban függött a megyei vezetőktől. A tanyák pusztításában Szolnok megye járt az élen, míg a legtürelmesebb Bács-Kiskun vezetése volt. Romány Pál, a megye akkori első titkára a felsőbb hatalom rosszsallása ellenére védelmébe vette a tanyákat, és ez némiképp fékezte a környező megyék pusztításait is. Sajnos nem eléggé.

Szenti Tibor: Szomorúan el kell mondanom, hogy Erdélyben a falurombolás nem sikerült olyan jól, mint az Alföldön a tanyák elpusztítása. Vásárhely körül egészen 1950-ig mintegy hétezer tanya volt. A földhivatal munkatársai ma is minden év májusában bejárják a határt. Legutóbb ezer lakott helyet számoltak össze, de ebben a nagyüzemi majorok is benne vannak. Igazi gazdálkodó tanya legfeljebb négyszáz van.

A tanyarombolók leginkább arra hivatkoztak, hogy a tanya a kulturálatlanság, a szegénység, az elesettség megtestesítője. A tanyán tengődőket várja a város, a község, a tanyaközpont komfortos lakásaival, iskolájával, villannyal, műúttal. Bizonyosan voltak, nem is kevesen, akiknek a tanyából a kilátástalan gürcölés, a tengődés jutott, de jóval több azoknak a száma, akik a tanyasi életről igen kedves emlékeket hordoznak.

Törökné Tárkány Szűcs Margit: Csodálatos szabadság, nyitott élet jellemezte a vásárhelyi tanyavilágot. A sok teendő változatossá tette a hétköznapiakat is. A férfiak művelték a földet, gondozták a jószágot, az asszonyok vezették a háztartást. Nagyon szerettük egymást, a szomszédokkal is kiváló volt a viszony. Sokan jártak hozzánk a környékről az artézi kútra vízért. Mindig nagy élmény volt megbeszélni az új híreket, eseményeket, problémákat. Életem legszebb részét töltöttem a tanyán.

Dömök Károly: Tizenegyen voltunk testvérek, öt fiú, hat lány. Esténként átmentünk a szomszédba, kártyáztunk egyet. Rádió még nem volt. Megkínáltuk egymást borral, szórakoztunk, beszélgettünk. Gyakran volt bál, színelőadás az iskolánál. A legjobb előadás a *Falurossza* volt. Én voltam a bíró. Jó nagy pofám volt, nyilván azért kaptam a szerepet. Kocsma nem volt, az ember vitt egy demizsont magával, abból kortyintottunk.

Jórészt elpusztult ez a világ, és régi fényében nem jöhet vissza már soha többé. Mára elfogytak azok az emberek, akik a

tanyai gazdálkodás nehézségeit vállalnák. Erre csak azok képesek, akik abba az életmódba beleszülettek és ott nőttek fel.

Szenti Tibor: Hódmezővásárhelynek még Hunyadi János adott mezővárosi rangot. A város lakosságát egészen az ötvenes évekig a gazdatársadalom alkotta. Ekkor betelepítették az ipart, a Hódikötöt, a porcelángyárat, a Hódgépet. A tanyákról beterelt fiatalok itt tudtak elhelyezkedni. Ők ma már nyugdíjasok, a gyermekeik is mind az iparban, a szolgáltató szférában dolgoznak. Lehet, hogy megvan az ösztön, a nosztalgia, a földszeretet. De infrastruktúra híján nem szívesen jönnek ki Isten szabad ege alá, hiszen a gyerekeik hozzászoktak a komforthoz, a televízióhoz.

A megmaradó tanyákat a nyolcvanas években a kutatók funkcióik szerint több csoportba sorolták. A hagyományosan gazdálkodó tanyákból, ahol állattenyésztés és növénytermesztés egyaránt folyt, viszonylag kevés maradt.

A termelőszövetkezetek virágzása idején sok tanyához nem tartozott föld, de nagyszámú állatot tartottak. A takarmányt a téesz szállította, és a felnevelt állatokat felvásárolta. Ezek a kisgazdaságok a KGST korlátlan felvevőpiacára termelve határozott fejlődésnek indultak.

A harmadik gazdálkodó típushoz tartoztak azok a kisüzemi tanyák, ahol a gazda határozottan ellenállt a kollektivizálásnak, és minden nyomorgatás ellenére egy ideig még fennmaradt. A portát körbeszántották, a hozzá tartozó földeket tagosítás címén állandóan cserélgették. Minden praktikát bevettek, hogy a gazdát ellehetetlenítsék. Ezek a rendszerváltásig jórészt felszámolódtak.

A tanyák nagyobbik részében az évtizedek során a gazdálkodás teljesen háttérbe szorult. A városok körül lakótanyák vagy kerti tanyák gyűrüje alakult ki. Ezekben csak laknak, semmiféle gazdálkodást nem folytatnak, tulajdonosaik a városban dolgoznak. Ez a tanyatípus ma egyre népszerűbb. Hasonlóan népszerűek a hobbitanyák, ezeket üdülőknek vagy pihenőháznak

használják. S vannak olyan tanyák is, amelyek a teljesen lecsúszott, perifériára sodródott embereknek adnak menedéket. Ezeken folytak az olajszőkítések, manapság a borhamisítások és egyéb illegális tevékenységek.

Ezek a tanyafajták ma is fellelhetők, bár a rendszerváltással a gazdálkodó típusú tanyák felosztása idejét múlta.

Czakó István: Sajnos a hagyományos paraszti gazdálkodás egyre kevesebb tanyán folyik. Talán még a felében foglalkoznak hagyományos gazdálkodással, kisebb földterületet művelnek, és állatot is tartanak. Jelentősen változott a tanyák tulajdonosi köre, sok külföldi állampolgár költözik ide a táj szépsége, a nyugalom, a csönd, a tisztaság miatt. Legalább ötven nyugat-európai család költözött a kerekegyházi tanyavilágba. A budapestiek, kecskemétiak már a hetvenes években felfedezték a pusztát, sokan költöztek ide hozzánk, vagy a nyarat töltötték itt.

Újvári Gyula, *gazdálkodó a kerekegyházi tanyavilágban.* Vendégfogadásra alakította át portáját. Vendégei – főként németek – évek óta barátként járnak vissza: A kilencvenes évek elején költöztünk ide a tanyára, ez korábban pusztai iskola volt. Mielőtt tanyasi ember lettem, tisztviselő voltam a helyi tanácsnál, később az önkormányzatnál dolgoztam, mint előadó.

Sajnos én nem sok jövőt látok a tanyákban. Ennek elsősorban gazdasági okai vannak. A magyar mezőgazdaságra rendkívüli fásultság, kedvetlenség jellemző. A megtermelt árut nem tudjuk megfelelő áron értékesíteni. Nekem nincsenek saját gépeim, mindent bér munkában végeztetek el. A traktorosnak azonnal fizetnem kell, miközben a sertéseimet nem tudom eladni. Szomszédaimat azzal ijesztgetik, hogy a tejet nem fogják begyűjteni.

Dömök Károly: Ha egy kis nyugdíjat nem kapnánk, nem tudom, miből árulnánk ki. Teheneim vannak, amott legelnek a kanálisban. Két tehén tejéért kapunk valami

pénzt. Minden reggel fél hétre tolom ki a tejet a műútig, jó fél kilométer biztosan megvan. Talicskán, el is neveztem egyikerekű villamosnak. Elég fárasztó, nehéz a 20–25 liternyi tej, a láda, amiben a kannát tartom, meg a kétliteres műanyag flakon. Ebbe jeget csinálunk a mélyhűtőbe, hogy a tej jól lehűljön, a minősége megfeleljen. Mert van olyan szomszéd, akitől nem viszik el. Most 40–42 forintot kapunk egy liter tejért, de hét forintot levonnak a fuvarra.

Tizenegy hektár földem van, hetet visszakaptam, négyet meg vettem a tanya meg az út között. Ne bújjon ide a tanya alá senki. Mert tudja, milyenek ezek a tyúkrok, kimennek, más szántójába bitangolnak. Csak kellemetlenség van belőle. Most kikötöm ide a teheneket, a kiskonyha ablakából rájuk látok. Van egy öreg traktorom is.

Gyömrei Antal, mezőgazdasági vállalkozó a hódmezővásárhelyi határban: Húsz hektár saját földem van, és 150 hektárt bérelek. Viszonylag jó, korszerű gépparkom van, traktorok, kombájnok, munkagépek. Egy részét most vettem. 20 kilométer sugarú körben bérmunkát is végzek. Mégsem vagyok elégedett. Ha visszatekintek az elmúlt 3-4 évre, bizony magasabb volt a búza ára. Most a sertéságazat padlón van, a tejtermelők is küszködnek. Hogy nehéz-e tanyán élni? Hát egyik oldalról nem nehéz, mert a köves út közel, van autó. Viszont nincs villany. Áramfejlesztővel lehet hegeszteni, fűrni, faragni, de a hűtőláda, a televízió folyamatos üzemeltetése gondot jelent.

A régi aggregátor 4,5 liter gázolajat fogyaszt óránként, de nagy hidegben háromnegyed órát is vacakoltam már vele, amíg elindult. Vettünk egy újat, ez kisebb fogyasztású, és bárki el tudja indítani. Régen hetente kétszer volt mosás, most a feleségem gondol egyet, és elindítja az áramfejlesztőt. Sajnos ez az áram drága, de 2200 méter vezetékkel kellene kiépíteni, az legalább 4-5 millió forint. Persze így apránként fizetjük ki ezt a pénzt.

1979-ben költöztünk erre a tanyára, és 1988-ban építettük a házat. Nem is gondoltunk arra, hogy városba költözzünk, mi szeretjük ezt a szabad életet. A gyerekek sem vágyódnak el. A nagyobbik fiam Csongrádon gépésznek tanul, a kisebbik is oda akar menni. Ők sokat segítenek nekem. A kisebbik most maradt ki hetedikből, de tavaly már kombájnozott, a traktorral szánt, tárcsáz, minden munkát elvégez. Egyedül nem is bírnám.

A gyerekek a környékről Hódmezővásárhelyre, Székutasra járnak iskolába. A buszok hétkor-fél nyolckor indulnak, a diákok a napköziben tízórait, ebédet, uzsonnát kapnak. Itt közel van a buszmegálló, de a távoli tanyákról másfél-két kilométert is gyalognak a gyerekek, gyakran térdig érő sárban.

Dömök Károly: Van egy öreg házam a faluban, de beköltözni nem akarok. Attól tartok, hogy megzavarodok a négyszáz négyszögölnyi telken. Én ehhez vagyok szokva, itt is alig bírom elpakolni a szalmát. Nem is tudom, hogy ott mit csinálnék. Innen hordjam be a takarmányt a jószágoknak, onnan meg hordjam ki a trágyát? Ha itt hagyom a földet, tönkremegy. Meg a tanya is. Föltörik, itt minden ripityára megy.

Alig van már a környékünkön lakott porta. Megszűnt a Selyem-tanya, Erdei Balázs, Erdei Ernő, Márki Ábelné tanyája is. Ha nem csinál a kormány valamit, üresen marad mind. Mi elmegyünk a mennyei hadseregbe, és előbb-utóbb összedől minden.

Újvári Gyula: A napokban beszéltem egy idős aszszonnyal, akinek három éve meghalt a férje, és ő egyedül él a tanyán. Ott maradt, mert a körülötte lévő épületekben, tárgyakban, fákban a férjének a keze munkáját látja. Úgy érzi, hogy a férje még ott van mellette. A hozzá hasonló emberek nem tudnak elszakadni a tanyától. Őket majd a mentő viszi el, vagy egyéb tragédia zárja le a sort.

DÖMÖK KÁROLY A TANYASI „VILLAMOSSAL”

Törökne Tárkány Szűcs Margit: A szüleim, a nagyszülők, a rokonság részéről összeadódott nekem a kárpótlási jegy, mert már sajnos egyedül vagyok. Összesen 124 hektár földhöz jutottam. Ezen a részen, ahol anyai nagyszüleim éltek, van a fele, a másik pedig ahol az édesapám birtoka volt. Ez a tanya nem a miénk volt, de beleesett a kárpótlási földbe. Három éve kezdtük el rendbehozni, minden évben egy kicsit. Csak a vályogfalak maradtak, a tetőt újra kellett építeni, mert elkorhadt, összeroskadt. Közben megjelentek a mezőgazdasági pályázatok, különösen támogatták a magtárépítést. Pályáztunk, nyertünk, jórészt készen az épület. Bízom abban, hogy ha sikerül néhány évet egészségesen eltölteni, akkor biztosan működőképes tanyává alakítom.

Ami erős nosztalgiát vált ki még most is, az édesapám birtoka. Mindig összeszorul a szívem, ha meglá-

tom – néhány nyárfa meg egy homokgödör jelzi a helyét –, de el kell fogadnom a visszafordíthatatlant. A kárpótlás során ragaszkodtam hozzá, hogy ott is kapjak földet. Végül öt hektárt kaptam, az ősi tanya helyét és környékét.

A gazdálkodó tanyák fennmaradása csak ott lehetséges, ahol egyéb jövedelemmel kiegészíthető a mezőgazdasági bevétel. Ilyen forrást jelenthet a tanyai turizmus.

Újvári Gyula: Gyakorlatilag én is hagyományos gazdálkodást folytatok, húsz hektár földemből tizenhat a szántó. A mezőgazdasági tevékenység mellett jelentős szerep jut az idegenforgalomnak, van két kétágyas, fürdőszobás szobám, meg egy hatágyas apartmanom. A vendégeknek jó házikosztot adunk, az élelmiszer zömét is mi termeljük. A jelszavam minőség és mennyiség, mindkettő meglegyen. Még soha nem szégyenültem meg, hogy az edény üres maradt. Az én vendégeim jórészt külföldiek. Németek. Van, aki évente kétszer-háromszor is ellátogat. Baráti kapcsolat van már közöttünk.

A mezőgazdasági tevékenységemet úgy tudom fenntartani, hogy a turizusból származó jövedelemem egy részét ide csoportosítom át. A turizmust nem lehet a mezőgazdaság nélkül folytatni, a kettőt együtt kell végezni. A tanya környezetének olyannak kell lennie, hogy a vendégségbe érkező jól érezze magát. Nekem nem célom, hogy a vendégem parlagföldet lásson, ezért is kell a földjeimet művelni, hogy jó benyomást keltsék. A vendégek áprilistól október derekáig jönnek, a csúc szezon augusztusban van.

A tanyák jövője elsősorban az infrastruktúrától, a villany-, gáz-, telefon-, úthálózattól függ. A tanyák 25-30 százalékán ma sincs villany, még nagyobb részén hiányzik a szilárd út.

Czakó István: Ahová villany nem vezethető, ott túl sokáig már nem maradnak az emberek. Szerencsére nálunk ez viszonylag megoldott. A telefonellátás is sokat javult az

utóbbi időben. Sok helyre eljutott a vezetékes telefon, ahová nem, ott mobilt vettek. A gázt is sok tanyára bevezették, ezt elsősorban önerős beruházásban. A legsúlyosabb gondot az utak állapota jelenti. Jelenleg is még 300 kilométer külterületi földút van a kezelésünkben, a karbantartásukat sem tudjuk megoldani, szilárd burkolatú építésére nem is gondolhatunk. Pedig ha csapadékosra fordul az idő, járhatatlanná válnak, nem lehet orvost hívni, mert nem tud kimenni, a gyerekeknek is nehéz iskolába járni.

Csatári Bálint: Eddigi kutatásaink igazolták, hogy az utak mentén a tanyák továbbélési valószínűsége sokszorosa annak, ahová út nem vezet. Hasonló a helyzet a villamosított tanyákkal is. Vannak olyan sűrűn lakott és jól gazdálkodó területek ahol ma már a gáz és a vezetékes telefon is megjelent. A tanyai infrastruktúra alapvető szükséglete a továbbélésnek.

A tanyai infrastruktúra kiépítése ma még megoldhatatlan feladatnak látszik. A mezőgazdaság jövedelmezősége olyan csekély az út és villanyhálózat kiépítéséhez képest, hogy még ötvenszázalékos támogatás mellett is csak a legmódosabbaknál képzelhető el. Az önkormányzatoknak sincs pénzük ilyen beruházásokra.

Szenti Tibor: Már az Antall-kormány meghirdette, hogy anyagilag támogatja az újratanyásodást. Ez valahogy mégis elmaradt. Vannak bizonyos hitelek, támogatások, csakhogy türelmetlen a társadalmunk. Rögtön vissza akarja kapni, amit adott. Ha valaki hitelből építkeznek, vásárol gépeket, és kap egy nehéz évet, mint az 1999-es, jön a végrehajtó és visz mindent. Tudjuk, hogy itt, a Kárpát-medencében a nedves és a száraz évek periódusosan váltakoznak, esetleg sorozatban jöhet 3-4 terméketlen év. Akkor lehúzzák a hetedik bőrt is a gazdálkodóról, mint egykor a jobbágyról.

Czakó István: Az a támogatási rendszer, ami a korábbi években a tanyák villamosítását szolgálta, az önkor-

mányzatok pénzhiánya miatt nem működik. 1999-ben jelent meg a költségvetési rendszerben a tanyai normatíva. Kerekegyháza másfél millió forintot kap a tanyasi lakosság helyzetének a javítására. Ez nagyon szerény összeg, de legalább jelzés értékű a kormányzat részéről, illeszkedik a vidékfejlesztési politikába.

Nyilvánvaló, hogy azok a tanyák maradnak fenn a jövő évezredben, amelyek kényelmi szempontból a legalapvetőbb feltételeket megteremtik. Ahol nincs műút, villany, és nem lesz mód a pótlásukra, ott előbb-utóbb megszűnik az élet. Ilyen helyen ugyanis nem lehet 21. századi elvárások szerint élni, gyermeket nevelni.

A népes közösségben felnőtteknek viszont rideg a tanyai élet. A puszta sugallta határtalan szabadság érzete csak a sűrűn lakott települések emberében erősödik fel, amikor néhány órára vagy napra látogat oda. Az ott élők számára a tanya a magányt, a magára maradottságot, sőt a kiszolgáltatottságot jelentheti. Ezt az életérzést fokozza a közbiztonság romlása, amely a tanyavilág egyik legsúlyosabb gondja. Különösen szomorú ez, hiszen a rend helyreállítása inkább elhatározás, mint pénz kérdése.

Szenti Tibor: A tanyára visszavágyók sem szívesen jönnek, a létbizonytalanság miatt. Amit a tanyán őrizetlenül hagynak, annak hamar lába kél. Egyfajta betyárvilág ébredt fel éppen az utóbbi évtizedben. Amíg ezt társadalmilag nem lehet megfékezni, addig nem várható, hogy a tanyavilág újra fejlődjön.

Gyömrei Antal: Hát a tanyát nem nagyon lehet magára hagyni, mert sose lehet tudni, hogy mikor jár erre illetéktelen személy. Ha lenne pénz, bekerítenénk a tanyát, bár a rossz szándékú embernek ez nem akadály. A polgárőrség és a rendőrség elég gyakran járőrözik, ez azért megnyugtató.

Dömök Károly: Egy-két baltát bekészítettem, ha valaki zörgetne, vagy hívatlanul jönne, homlokon nyomom

a fokával, vagy az élivel. Persze agyonverhetnek. Hiszen mi csak ketten vagyunk, ha ránk törnek négyen-öten mit csináljunk? Annyi se kell. Jó erős fiatalember a vénembert fellöki. De én így is vállalom a tanyasi életet.

A fejlesztésnek csak ott van értelme, ahol a tanya gazdája, az önkormányzat és az állami költségvetés együtt állja a költségeket. Jelenleg még ez a három erőforrás együtt is kevésnek látszik, de a helyzet mégsem reménytelen.

Csatári Bálint: A finnek az uniós csatlakozáskor kiharcolták, hogy a Lappföld speciális vidékfejlesztési területként kerüljön be az európai támogatási rendszerbe. A négyzetkilóméterenként két főnél ritkábban lakott, rénszarvastenyésztéssel hasznosított területek ezek. Vajon ez az egyedülálló magyar tanyarendszer miért ne lehetne ilyen kivételezetten fontos vidékfejlesztési kategória, akár európai szinten is?

A tanya soha nem volt a tömegtermelés színtere, hanem éppen azoké az egyedi finomságú termékeké, amelyeknek olyan nagy a becsülete az Európai Unióban. Emberöltökkal ezelőtt már a mezőgazdasági kiállítások díszei voltak a Mathiász János, Kocsis Pál által nemesített szőlők, a zöldségek, a gyümölcsök, a paradicsomból készült termékek. A jövő attól függ, hogy ezt a gazdasági funkciót hogyan találja meg a tanya. Vajon miért vett több száz, vagy talán ezer német, holland, belga tanyát a környéken? Azért, mert szerelmes lett a tájba, vagy esetleg üzleti lehetőséget lát benne?

A régi tanyarendszer soha nem térhet vissza, hiszen akkor sem virágzott minden tanya. Sok szegény ember túrta a homokot. Az egyik kitörési pont bizonyosan a tanyai turizmus lesz. Egyre többen élnek belőle, nem milliomos módjára, de jó jövedelemkiegészítést jelent. Kerekegyházán évente kétszázezer külföldi fordul meg, ezek ellátása jelentős mezőgazdasági teljesítmény. Ugyancsak számolni kell az üdülőtanyákkal is, hiszen

ezek tulajdonosai is általában tehetősebb értelmiségiek, akik fontosnak tartják a környezetvédelmet, vigyáznak a tájra.

Újvári Gyula: Akik a mezőgazdasági tevékenységet össze tudják kapcsolni a turizmussal, fenn fognak maradni. Ezek száma még elég csekély. Nagyon nehéz ezt megvalósítani, sokszor nem anyagi, hanem inkább szellemi kérdés. Könnyebb valamit megtermelni, elkészíteni, mint értékesíteni. S mindennek harmonizálni kell. Én nem gondolok fejlesztésre, inkább a meglévőnek a finomítására, tökéletesítésére, a szolgáltatások színvonalának a javítására. Sok türelemre, kitartásra van szükség. Évek hosszú sorára van szükség, míg ide eljutunk.

A mi vendéglátásunk családi vállalkozás, a feleséggel és a lánnyal csináljuk. A térségben működik két nagy panzió, velük jó a kapcsolatom, ha már náluk nem fér a vendég, átküldik hozzám. Ők tömegturizmust folytatnak, én csendes, szép környezetet, baráti légkört biztosítok a vendégeimnek.

Csatári Bálint: A jövőt illetően nagy szükség volna egy szigorú, intelligens tanyai szabályozásra, ami tervezési, építési szabályozást is jelent. Aggasztó a közízlés romlása, az újgazdagok mentalitása: a nekem pénzem van, a portámon azt csinállok, amit akarok szemlélet. Ezért nőnek ki a földből a Dallas sorozatban látott ranchok, a mézeskalács házikók. Sajnos az önkormányzatoknak nincs erejük ezek szabályozására. Száz évvel ezelőtt Kecskemét tanyavilágáról többet tudtak, mint manapság, nagyon szigorúan szabályozták a külterületeket. Az akkori nyilvántartási rendszerek sokkal alaposabbak voltak, az embereknek a tájhoz fűződő kapcsolata sokkal bensőségesebb, felelősségteljesebb volt.

Szenti Tibor: Évtizedeken át sajnos azt hallottuk, hogy a tanya a kulturátlanság, a lehúzás, a szegénység modellje. Ez nem igaz. A két világháború között a

tanyai nép egyértelműen bizonyította, hogy lehet itt kultúrát kialakítani, még hozzá nem import, hanem magyar kultúrát.

Itt a tanyalakók zöme református volt. Imaházat is építettek, fiatal lelkész került oda. Vasárnap döbbenet láttam, hogy szép fekete ruhába, fehér ingbe öltözött atyafiak öltözékükhöz nem illő hatalmas szőrtarisznyákat, zsákokat cipelnek. Megkérdezte a presbiterét, hogy mi ez a kettősség.

– Munka folyik a határba, nem minden gazda tud eljönni. – magyarázta. – Azért cipelik a zsákokat az itt lévők, mert 4-5 tanyáról hozzák a könyveket az olvasókördbe, és viszik majd nekik az új olvasnivalót.

Egy-egy olvasókördnek több száz kötete volt. A színjátszó kördkben három felvonásos színműveket adtak elő, a parasztgyerekek hozzászótkak a közszerepléshez. Mindezt a kultúrházban, Marx, Lenin képe alatt már nem ment.

Mögöttem látható egy tanyai iskola a vásárhelyi nagyhatárban. Klebelsberg Kunónak a nevéhez fűződik az építése. Már a 19. század fordulóján kezdődött a tanyai iskolák építése, Klebelsberg a világháború után felgyorsította a folyamatot. Másfél kilométernél hosszabb távolságot nem volt szabad tanyai gyerekek megtenni az otthona és az iskola között.

Csatári Bálint: A tanyák fejlesztésére nem csak gazdálkodási szinten gondoltak elődeink, hanem az egész életformát lendítették előre. A Klebelsberg-iskolák mellett ott volt a tanító úr kulturált, polgári lakása, az a tanyák lakáskultúráját is fejlesztette. Az oda járó gyerekek nem csak tantárgyakat tanultak, de gazdálkodást, viselkedést, éleltszemléletet is. Valami hasonlóra lenne szükség a jövőbeni tanyafejlesztés során.

Az iskolák, olvasókördök épületeit mára jórészt lebontották, tégláit széthordták. A virágzó tanyavilág emléke, megtartó, jellemformáló ereje megmaradt a túlélőkben.

Törökné Tárkány Szűcs Margit: Nem is tudom meghatottság nélkül kimondani, mert a szívemből jön az érzés, hogy nagyon tisztелеm azokat, akik a tanyai életforma szerint élnek. A szüleimre, a családomra nagyon mély szeretettel gondolok. Még mindig úgy érzem, hogy itt vannak mellettem, ők segítettek a birtok visszaszerzésében. Sokszor nagyon nehéz perceket éltem át, nem találtam a megoldást. Akkor arra gondoltam, hogy most édesapám mit csinálna?

Nagyon szeretném a fiamat, az unokáimat bevonni a gazdálkodásba. A fiam más vállalkozásban dolgozik, de egyre több időt tölt itt. A nagyobbik unokám agrár-egyetemre jár, a kisebbik gimnazista. Nagyon bízom, hogy még meg tudom nekik mutatni azt a számomra oly kedves világot, talán még kenyeret sütni is megtanulnak. Megismerik azokat az ízeket, illatokat, hangulatokat itt az új tanyán, amikre én olyan szívesen emlékszem.

*

Az Elfeledett tájakon sorozatot a Duna Televízió megbízásából 1999-2000-ben Jaksi Kornél rendezővel és Mánfai Miklós operatőrrel készítettem. A riportot a film forgatókönyve alapján írtam, az élőbeszéd gondozásával, a filmből kimaradt interjúrészek ki egészítésével. A következő számban az Ormánságba látogatunk el.

PEKÁR ISTVÁN

4: Zichy Mihály

X 328
X 37

An KÉTHLY ANNA A PARLAMENTBEN
1922–1943

II.

ny 3. Közoktatás, kultúra

Kéthly Anna felszólalásai ebben a témakörben hűen tükrözik a szociáldemokrata – általában véve a baloldali – felfogást. Különösen élesen vetődik ez fel iskolaügyben. 1926. február 16-i felszólalása a Klebelsberg-féle iskolaépítéssel kapcsolatban mintegy sűrítve mutatja be mindezt.³⁵ Beszédének nagyobbik – s számunkra érdekesebb – része merő ideológia. A fentiek szellemében azonban lássuk először a konkrét javaslatokat, illetve kifogásokat.

Jóllehet – fejtegeti Kéthly a javaslat „nagy gondolatot” fejez ki, ám azt nem fogja tudni megvalósítani. Szóvá teszi, hogy az iskolák létesítése fakultatív, a terhek felől politikai hovatartozás alapján fognak dönteni, továbbá a községi képviselő-testületek magukra vállalhatják a terheket, így az azok üléseit a gyakorlatban irányító – és a nagybirtokostól függő – jegyző ezt el is fogja érni. Az állami tervek kötelező használatát szintén bírálja, szívesebben venné a községi tervek kötelező állami felülvizsgálatát, ezáltal teret engedve a magánszférának. A kereseti adó alanyainak iskolaépítési adóval való megterhelése szerinté méltánytalan, mert nem a valóban teherbíró réteg fizet, a közmunka kirendelése pedig visszaélésekre adhat alkalmat. Végül kifogás tárgyává teszi, hogy az iskola jellegéről a közigazgatási bizottság fog dönteni, aminek eredményeképpen állami vagy felekezeti iskolák fognak születni, ún. „érdekeltségi iskolák” pedig nem – bővebben ezt a fogalmat nem magyarázza meg. Érvelésének ezzel kapcsolatos további része már az ideológia kategóriájába tartozik.

Mindjárt azzal kezdi felszólalását: Trianon előtt épp a magyar vidékeken takarékoskodtak az oktatási beruházásokkal, ennek oka a nagybirtok, az analfabetizmus a militarizmus és a választási korrupció. Kijelenti, hogy az állami iskolák magasabb színvonalúak, mint a felekezeti (kivéve a felsőbb ill. a szerzetesi iskolákat³⁶, tehát az elemi iskolákról beszélt), jóllehet a tanerők súlyos anyagi gondokkal küzdenek. Ezzel szemben az állam viseli a felekezeti iskolák fenntartásának java részét. Kijelenti: „Mi, szocialisták csak állami és községi iskolákat ismerünk, és *ellenségei vagyunk a felekezeti oktatásnak.*”^[!]³⁷ Továbbá: 4,„...a pozitív egyházakon felül van egy általános érvényességű emberi erkölcs, amelynek tanítására a felekezeti jellegű iskolák nem alkalmasak, mert ezek az ő megosztó tendenciájukkal a maguk vallását, a maguk felekezetét, a maguk érdekét szolgálják”. Ezért „...gátat akarunk vetni a felekezetek domináns szerepének az iskolákban”. Beszédét azzal zárja, hogy – jóllehet őszintén akarják az iskolákat – a javaslatot nem fogadják el, mert ők „tendencia nélküli” iskolákat kívánnak.

Kéthly Annának már tárgyalt 1927. június 11-i parlamenti felszólalásában, amelyet más vonatkozásban már idéztünk, az elismerés hangján szól ugyanerről. A népiskolák létesítésének terhei megoszlottak, magánemberek is adakoztak a cél érdekében. A nagybirtok-jegyző-község mechanikus áttételét szintén kénytelen vagyok más, kevésbé demagóg megvilágításba helyezni. A viszony ugyanis szokásjog alapú volt, ennél jóval bonyolultabb. A nagybirtok – az ún. kegyúri rendszer révén – a felekezeti népiskolák fenntartásához járult hozzá (részben természetbeni juttatásokkal). Ugyanezek a népiskolák egyházi vonalon az illető felekezet felsőbb egyházi hatóságaihoz tartoztak, tanulmányi vonalon – az egyházi tanfelügyelőségen keresztül – a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Ez a rendszer – az ún. kegyúri törvény által szabályozottan – még az uralkodó mint legfőbb kegyúr Szent Istvánig visszanyúló elvé-

nek folyománya volt.³⁸ – Azt is tekintetbe kell venni, hogy minél több felekezeti iskola, annál kisebb teher az államon. (Ma ennek a tehernek jelentős részét az önkormányzatok viselik.) – Néhány megjegyzés a felekezeti iskolák elleni elvi alapú frontális kirohanáshoz. Minden iskolában lehetnek negatív jelenségek, az akkori felekezeti (nép)iskolák sem voltak mentesek adott esetben a durva bánásmódtól. De hogy munkájuk *kizárólagosan* vagy akár jellemzően negatív lett volna, nem felel meg a valóságnak ill. brutális általánosítás (ld. a 36. sz. jegyzetet). Annál érthetlenebb – illetve, ideológiai motiváltságát tekintve, nagyon is érthető – az a kitétel, mely szerint a felekezeti iskolák tevékenységének „...eredményeit minden elfogulatlan ember, legyen bár a legmélyebben is vallásossággal eltöltve, igen jól ismeri...”. – Az ideológiai típusú érvelés koronája az „egyházakon felül” levő „általános érvényességű emberi erkölcs” (nem magyarázza meg, mi az), amelynek alapján „tendencia nélküli” iskolákat akarnak a fent már idézett célokkal. Természetesen nem láthatunk a fejébe, pontosan mire gondolt. Annyi bizonyos, hogy kísértetiesen emlékeztet a ma – bizonyos politikai erők részéről sokat emlegetett – világnézetileg semleges oktatás nem sok jót ígérő elvére. – Végezetül még egy gondolat. A Kéthly Anna felszólalásaiban (ugyan elsősorban éppen nem itt) megszólaló elvek sok tekintetben – a dolog gyakorlati oldalát tekintve – hasonlóságot mutatnak a keresztényszociális elvekkel, az ezeket az elveket a közéletben képviselő emberek megnyilvánulásaival (pl. Giesswein Sándor, Prohászka Ottokár, Közi Horváth József stb.). Nem nehéz elképzelni, hogy az elméleti különbözőség ilyen ilyen markáns és – mondjuk meg őszintén – agresszív megnyilatkozása milyen nehezé tette az esetleges közeledést.

Kéthly Anna a nyolcosztályos elemi népoktatási törvény vitájában 1940. május 30-án³⁹ mondott beszédét érdemes közelebbről megvizsgálni. A javaslatot nem fogadja el, de

„... rendkívül nehéz szívvel szavazok a törvényjavaslat ellen”, jóllehet, az elvvel teljes mértékben egyetért. Indoklásának elején a készülő törvény megállapítását idézi, amely szerint az elemi népiskolák 48%-a túlszűfolt. Ugyanakkor nemcsak kultúrpolitikai, hanem közgazdasági igények is a hosszabb idejű, magasabb elemi népoktatás mellett szólnak. Ez igaz a mezőgazdaságra mint a földreform tartozéka, az iparra mint a termelőképeség egyik alapfeltétele. Jótékony hatást gyakorol úgy is, hogy „... magasabb iskolai korhatár elvonja a gyermekmunkást a munkapiacról⁴⁰, aminek különösen ipari dekonjunktúrában rendkívüli jelentősége van, mert a serdületlen gyermek ilyenformán nem válik a munkapiacon a kenyérért küzdő apa versenytársává”. Az iskolákban sok a mulasztás, ami nagyrészt a szegénység következménye, a javaslatban hangot kap az a vélemény is, hogy a kisemberek szociális érdekeit sértené a túlságosan kiterjesztett oktatás. „... az indoklás [a javaslat szövegében] ... a felelősséget a... kisemberre hárítja, és gyöngéden megfélemez a nagybirtokról, mint felbujtóról... közvetlen hatásában a falusi serdülő gyermekek nagy része a nagybirtok olcsó munkaerejét ... szolgáltatja, közvetett hatásában ... a nagybirtok kergeti a falusi kisemberek ezreit abba a gazdasági helyzetbe, hogy rászorulnak a serdülő gyermekek munkaerejére és keresetére”. – A kisebb testvérek gondozása mint indok a távolmaradásra Kéthly szerint nem állja meg a helyét, mert ott az óvoda, igaz, sok közülük túlszűfolt. A szülők valódi érdeke „... nem az, hogy a gyermek minél előbb robotba állhasson, hanem az, hogy a felnőttnek tisztességes munkabére legyen” stb. A korai munkába állás nem rossz szokás, hanem gazdasági kényszer, az iskola akadály. Itt azonban – korábbi érveit alátámasztandó – olyan megállapítást tesz, ami ismerethiányról tanúskodik, erősen vitatható és ellenkezést vált ki (nyilván nem véletlenül): „A házi segítségéről a szegény ember is szívesen lemond az

iskola kedvéért.” (*Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter: Óriási tévedés! – Van statisztikám.*) – A tanítás körülményeire visszatérve a zsúfoltság más szempontból nemkívánatos hatása, hogy „... nyolcosztályos osztatlan iskolában V–VIII. osztályos tagozat is lesz ... bármiféle jó véleményem van a koedukációról, a mi viszonyaink között... szinte elképzelhetetlen következményei lehetnek.” Hozzájön ehhez a tanítók alacsony fizetése és ezzel összefüggésben az iskolán kívüli munka. Kéthly ellenezte az alsó–felső tagozatra való felosztást és a rövid szorgalmi időszakot a falusi iskolák felső tagozataiban (6 hónap). Szerinte ez az iskolai fegyelem rovására megy. Egységes, 14 éves korig tartó népiskolát akart, nem pedig párhuzamosan a polgárral és a gimnáziummal, mert így szerinte az „... új iskolaszervezet egy új rendi tagozódást akar kiformalni...” (a középosztály elhivatottsága ellen Szekfű Gyulát hozza fel tanúként), és attól fél, hogy a városi proletárgyermek – szemben a korábbi gyakorlattal – a polgári iskola helyett a felső tagozatba kényszerül. A párhuzamos intézményrendszerrel a „... pályaválasztási cezurát beiktatják megint a tizedik esztendőnél...”, holott ekkor még nem lehet eldönteni, hogy a gyerek mire alkalmas, a szegényebbeknek pedig nincs is módjuk dönteni, mert a felső tagozat nem más, mint zsákutca.

Kéthly még egy fontos szempontot felvet ezzel kapcsolatban. Ezt ő a „vezető réteg kiválasztásának” nevezi, ma inkább a tehetség érvényesülésének mondanánk. Érvelése szerint az alsó–felső tagozat kettészakítása és a párhuzamosan működő iskolafajták miatt „... a vezető réteg kiválasztására szolgáló készlet tehát nem az egész gyermeklétszám lesz”. Akik a felső tagozatban maradnak – a szegényebbbe –, a gazdasági középiskolákra korlátozottan tanulhat tovább „... a felvételi vizsgának a tanulmányi és anyagi feltételeivel...”, amely vizsga a 6 hónapos szorgalmi időszakkal a háta mögött átlagon felüli teljesítményt

követel a gyerektől. Ráadásul a vizsga csak siker esetén ingyenes, ami rontja a teljesítményt – pláne azoknál, akik rossz anyagi körülmények közül jöttek.⁴¹

Helyteleníti a városi és falusi iskolák tantervei közötti különbséget, mint „... születéshely szerinti falanszter szektort”, továbbá azt is, hogy a helyi hatóságok a szorgalmi időt nem hosszabbíthatják meg. Ez – szerinte – azért van, hogy a gyermekeket kenyérkereső munkára tereljék a köztes időben. Ráadásul a felső tagozatban is megmarad az osztatlan iskola.

Kifogásolja a javaslatnak az indoklásban kifejtett célját. Itt, a befejezésben már erősen ideologikus területre csúszik Kéthly érvelése. „A javaslat ugyanis világszemléletet, politikai véleményt akar adni a népiskola révén a gyermeknek... a rádióra, a kormánylapokra és az élet-szemlélet tudatos kialakításának egyéb eszközeire gondolok, az iskolával válik teljessé ez a kör. Miért nem azt akarja a javaslat, hogy az önálló véleményalkotásra, a tények és az események értelmes... neveljen az iskola? ... a rendszerek úgy változnak, mint a közlekedési rendőr, csak a közönség marad ugyanaz... ha megszokja az utasításokat, akkor engedelmesen fogja követni bárkinek az irányítását... ez megkönnyíti minden más rendszer uralomra jutását... egy maroknyi kalandor elég ahhoz, hogy kézben tartsa a hatalmat... új világ készül és ennek az új világnak új emberekre van szüksége (*Felkiáltások a jobb-oldalon és a szélsőbaloldalon: Ez igaz!*) ... a letűnt korok sötét emlékévé válik a sötétben robotoló, kultúrától elzárt gyermek. Nem lesz munkanélküli apa és agyonhajszolt gyermek... Ennek egyik fontos tényezője lesz a magas iskolakötelezettség.” Érvelését azzal zárja, hogy megismétli kifogásait, és „... rendkívül nehéz szívvel... éppen az utókorra való tekintettel a javaslatot nem fogadom el.”

Kéthly érvelése kétségkívül meggondolkodtató. Felmerül azonban a kérdés: az adott pillanatban ennél több

megvalósítható volt-e? A hat hónapos szorgalmi időszak bírálatánál Hóman válasza az volt, hogy „Heti egy nap helyett lesz hat hónap!” Erre Kéthly csak azt tudta mondani, hogy „Éppen olyan rossz volt az egy nap, mint ez a hat hónap.” A párhuzamos, de nem átjárható iskolaszervezet és a túl korai pályaválasztási – de legalábbis iskolaválasztási – kényszer ma is akut kérdés, ami – eddig legalábbis – nem nyert megoldást. A végén az ideológiai indoklás több szempontból támadható. A megújított népiskola ugyanazzal a tanítói karral működött tovább, mint korábban, a 30-as években, az általuk adott világszemlélet tehát nem változott. Ideológiai nevelés az adott időben a leventeoktatásban volt, ez ellen azonban Kéthly itt nem tiltakozott. Érzése az új világról a baloldali utópia jellegzetes vonásait viseli magán.⁴² Amit a nép elbutításának („elbirkásításának”) következményeiről szólt, váteszi sorokként is felfoghatók, de egy kis „csavarral”. 1956-ban a már bolsevik szellemben nevelt ifjúság (az állami oktatási intézményekben, tegyük hozzá, otthon nyilván jelentős mértékben másképpen) lázadt fel. Ugyanakkor ezek a sorok az ún. „rendszer váltás” utáni tapasztalatok fényében komoly súllyal bírnak. – Kultúra nélkül felnőtt gyermek magasabb iskolakötelezettség mellett is lehet, „mindössze” a család intézményét kell szétzilálni és a tantervet a cél érdekében átalakítani, mindezt a – tisztelet a kivételnek – butító, mocskot árasztó médiával még hatékonyabbá tenni.

Végül néhány szót a nagybirtokról⁴³, mint „felbujtóról”, amelyik a serdülő korú gyermekek olcsó munkaerejét használja és a nagybirtok „... kergeti a falusi kisémberek ezreit abba a... helyzetbe, hogy rászorulnak a serdülő gyermek munkaerejére és keresetére”. – A szociáldemokratáknak nem a falu volt fő működési területük. Innen származó ismereteik – finoman szólva – felületesek voltak. A falusi gyermekmunkát nem szabad úgy elképzelnünk, mint az iparit, annál sokkal humánusabb és „gyermekre

szabottabb” volt. A gyermek – fizetség nélkül – elsősorban otthon dolgozott. A paraszti gazdaságokban ez hozzátartozott a gyermekneveléshez. „Jó magának, mert sok gyereke van” – mondták faluhelyen. A sok gyermek – ezt nem kell mondani – nemzetfenntartó erő. Ha elküldték fél-negyed napszámért, ez valóban a szülők gazdasági kényszeréből származott. A nagybirtokon a gyermekmunka egyáltalán nem volt általános, legalábbis a Dunántúlon nem. A pénzért dolgozni küldött gyermek többnyire a szünidőben dolgozott. A nagybirtokon – és máshol is – a „bérbe adott” gyermek mindig *valaki* volt: általában valamelyik alkalmazott gyermeke, rokona stb. A viszony inkább patriarchális volt, azaz élesen szemben állt az ipari gyermekmunka személytelen, barbár kizsákmányolásával. A nagybirtokról általánosságban el lehet mondani, hogy ott volt rosszabb – mégpedig sokkal rosszabb – a helyzet, ahol bérbe adták meghatározott időre (pl. bankoknak stb.) a birtokot (a tulajdonosnak innentől kezdve, amíg a bérlet fennállt, nem volt beleszólása a dolgokba), és ahol a bérlő (tisztelet a kivételnek) kamatostul akarta bezsebelni a bérleti díjat. Az ilyen helyen ember, állat, anyagi javak egyaránt lepusztultak a kizsákmányolás miatt.

Kéthly Anna utolsó felszólalása a háború alatt 1943. november 17-én volt népoktatási kérdésben.⁴⁴ Mondanivalója⁴⁵ két pontból állt. Elsőként megfelelő számú és megfelelően fizetett tanerőt kért, elegendő tanterem mellett. Jobboldali képviselőre hivatkozva mondja, hogy több ezer új tanteremre volna szükség. A tanítók fizetésének emelését követeli meg a tanító tekintélyének megóvása érdekében. Második pontként a tárca gondoskodására bízott gyermekek és ifjúság védelme a háború gazdasági és szociális ártalmait ellen. A gyermekek rosszul vannak ellátva étellel, ruhával, cipővel. A lakásviszonyok, a tüzelőanyag hiány az otthoni tanulást nehezíti meg. Az iskola-

látogatás alól való felmentés két szélsőség között ingadozik: vagy nagyon könnyen megadják munkaalkalom, ruházkodási hiány stb. miatt, vagy a szülőt bünteti az okok megszüntetése helyett – egyik sem jó. Szerinte „... ennek a borzalmas világégésnek a költségeiből ki kell szakítani annyit, hogy a gyermeket a legkisebb mértékben érinthessek a háború kihatásai...” Hogy ez hogyan lett volna lehetséges, más kérdés. Javasolja az iskolai étkeztetés és az iskolai cipő- és ruhaellátás kiterjesztését, valamint falusi és tanyai gyermekek számára internátusok létesítését. Meg kell menteni „... a magyar falu, a magyar tanya népének gyermekét attól, hogy a tanítói személyzet hiánya, vagy gazdasági és szociális okok következtében analfabétaként nőjön fel”. A helyi hatóságoknak is törődniük kell az ügygel, különös tekintettel a bevonult apák és hadimunkát végző anyák, illetve „... a háborús viszonyok között egyre nagyobb számmal jelentkező elhagyott gyermekekre”. Véleménye szerint a közoktatásügyi tárčanak foglalkoznia kell az igazságügyi nevelőintézetekben levőkkel is, különösen a leányokkal. Ha a közoktatási tárca kézbe venné az ide kerültek további sorsát, a bélyeget is levonnék róluk – a rehabilitációs törvényhez hasonlóan, mely az ifjúkori „botlást” letörli a priuszlapról – és nem szerepelne a munkakönyvben egész életükben ennek bélyege. Kéthly Anna érdekvédő tevékenysége világosan felismerhető a felszólalásban. Valós problémákról beszél, sok ideológiával, és kiterjesztve azokat az egész társadalomra.

Gazdasági kérdések, szociálpolitikai összefüggésben

Ebben a témakörben a háború alatt többször szólalt fel Kéthly Anna. 1941. február 19-én folyt a pénzügyminiszter⁴⁶ által a képviselőház február 6-i ülésén előterjesztett gazdasági program feletti vita. Hozzászólásának fókuszá-

ban⁴⁷ a háború miatt megváltozott gazdasági viszonyoknak a szegényebb néprétegeket sújtó jelenségeit veszi sorra, ezen belül a közéletmezést. Elsőként a mezőgazdasági árak szabaddá tételét kifogásolja. Véleménye szerint még nem lehet lemérni, hogy ez a módszer fokozza-e az élelmiszer termelését, de az biztos, hogy a fogyasztói árak növekednek. Az elosztás területén monopolizmus és protekció érvényesül. Az új mezőgazdasági kereskedelmet az 1919 utáni iparhoz hasonlítja, amelyiket a magyar állam támogatott, illetve létesített, de most az új mezőgazdasági-kereskedő réteg – szemben a vele párhuzamba állított, 1919 utáni iparral⁴⁸ – csak a kockázat nélküli monopolhelyzet előnyeit kihasználó bürokrata réteg, amelyik – szerinte – visszatér korábbi hivatásához, míhelyt „... a verseny bármilyen okból újra megindul”. Szakértelme ennek a rétegnek – állítja Kéthly – nincs. Mindez az árak emelkedéséhez és a zugkereskedelem kialakulásához vezet. Nem azt kifogásolja, hogy ez a kereskedelem keresztény kézbe került, hanem a konkrét réteget veszi célba (ellentétes véleményt megfogalmazó közbekiabálásoktól megszakítva). „Meg vagyok győződve, hogy szakértelemmel rendelkezőket is találhattak volna.” Az általa „felosztásnak” nevezett gazdasági folyamattal kapcsolatban bízik abban, hogy az infláció elkerülhető, bízik a Nemzeti Bank vezetésében. Az élelemiszerárak emelkedése és a dolgozó réteg fizetésének alacsony szinten tartása azonban így is meghozza az életszínvonal leromlását. Az emelt árakat és rögzített béreket mint kényszer- és készlettakarékossági elvet támadja a különféle okokból csökkent élelmiszerkészletek⁴⁹ megszorító adagolásával és annak hivatalos indokával együtt (nemzetközi háborús szolidaritás). Felhívja a figyelmet az élelemellátás elsődlegességére („... félig-meddig ellátott gyomorral – s a magyar dolgozóknál egy félig-meddig ellátottság jelentkezik – könnyebb elviselni még a lerongyolódást is, mint üres gyomorral”) és

az élelmiszerhiányból adódó társadalmi visszasságok és felfordulás veszélyeire. Az adagolást mint elvet elfogadja, de azt már nem, hogy „... ezeket a csökkentett készleteket csak azok fogyaszthassák, akiknek erre a vagyoni lehetőségeik megvannak”. Nem ismeri el a bérbefagyasztást mint a takarékoság módszerét. A munkásság fizetése alacsony, ráadásul a heti munkanapok száma csökken a nyersanyaghiány következtében. A munkaerőkölcsre való rövid kitérő után néhány példát hoz fel az ellátás területéről.⁵⁰ Beszéde végén a nem agrárlakosság számára elviselhető ár mellett maximális élelmiszer-termelésre vonatkozó tervet sürget racionális elosztószervezettel és az ország agrárjellegének megfelelő, kielégítő és mindenkinek megszerezhető élelmiszeradaggal.

Olyan beszéd ez, amelyet a háború alatt bizonyos csoportok védelmében valakinek el kellett mondania.

Egyéb politikai kérdések

Szűkebb értelemben vett politikai kérdésekben Kéthly Anna ritkábban szólalt fel, mint az érdekvédelem területén. A két világháború közötti parlamenti szerepléséről alkotott teljesebb kép érdekében lássunk egy ilyen példát. A kérdés súlya és a tárgyalás jellege itt több idézetet kíván.

1933. március 22-én interpellációt intézett a belügy- és a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez⁵¹ a „szlovenszkói kultúrtörekvések veszélyeztetése” tárgyában. Négy kérdést tett fel: 1. „Van-e tudomása a belügyminiszternek arról, hogy illetékes tényezők lehetetlenné tették a szlovenszkói művészeknek Békéscsabán és Tótkomlóson való egy-egy vendégszereplését? 2. Van-e tudomása a kultuszminiszternek arról, hogy ennek az intézkedésnek a nyomán Szlovenszkóban retorziós rendszabályokra készülnek a hazai magyar írók és művészek ottani vendégsze-

replése és általában a magyar kulturális törekvések ellen? 3. Nem gondolja-e a kultuszminiszter, hogy a szlovenszkói magyarság érdekeinek súlyos károsodását jelentené, ha köztünk és Szlovenszko között eddig kiépült kultúrkapcsolatokat és azok további kimélyítését ilyen retorziós intézkedésekkel veszélyeztetnék? 4. Ha igen, hajlandó-e a kultuszminiszter odahatni, hogy az illetékes hatóságok a jövőben ne szolgáltatssanak alkalmat és lehetőséget a szlovenszkói magyarság kultúrtörekvéseinek ilyen módon, a reciprocitás alapján való veszélyeztetésére?”

Felszólalása – konkrét eset kapcsán – a magyar–szlovák kultúrkapcsolatokat érinti (csehszlovák viszonylaton belül).⁵² Rövid ideológiai bevezető után – erre még visszatérünk – arról beszélt, hogy már hosszabb idő óta magyar színészek, írók járnak át Szlovenszkóba (pl. a Nemzeti Színház pozsonyi vendégszereplése 1932-ben). „Ezeket az előadásokat megelőzően már a pozsonyi nemzeti színház és a pozsonyi szlovák tanítók énekkara körülbelül három évvel ezelőtt engedélyt kért arra, hogy Magyarország tót nyelvű területein vendégszerepelhessen, így nevezetesen Békéscsabán és Tótkomlóson. Az engedélyt nem kapták meg, illetve az engedélykérésre választ nem kaptak. A budapesti Nemzeti Színház vendégszereplése kapcsán felelevenítették ezt a kérésüket, és megsürgették az engedélyezést azzal, hogy mind Békéscsabán, mind Tótkomlóson vegyes, magyar és tót költőktől és íróktól való anyagot adnának elő. A sürgetés nem járt eredménnyel... 68 magyar állampolgárságú, Szlovenszkóban működő színészt kiutasítottak, és megszigorították az ottani magyar színtársulatok működési engedélyét.” A szlovenszkói és a magyar színészszövetségnek a magyar kormánynál való közbenjárása illetve váltakozó szigorúságú csehszlovák álláspont után megújították a kérést 1933. március 4-5-re, hasonló műsorra vonatkozólag. A magyar belügyminisztérium azonban nem adott engedélyt, indoklás nélkül.

ALFÖLDI PÁSZTOR
(archív fotó)

Egyes magyar sajtócikkek a szereplés ellen érveltek – folytatja Kéthly –, mintha a betiltás csak reciprok eljárás volna, nem kiindulása a szlovenszkói retorziós intézkedéseknek. Ezekkel kapcsolatban utal arra, hogy Hlinkáék csehellenes szlovák lapja tovább ment a retorzió követelésében, mint a kormánylapok szlovenszkói területen. A szlovenszkói magyar színtársulatok engedélyét megszigorították és a művészeket kiutasították, még ha az utóbbi idők huzavonája alatt mindezt nem is hajtották végre teljes szigorúságában.⁵³ A helyzettel kapcsolatban elmondja, hogy – a művészek kieső honoráriumára mellett – mindez elzárja a felvidéki magyar kultúrát, és utal a szlovenszkói magyar színpártoló egyesület döntésére, amelynek értelmében interveniálni fognak a magyar hatóságoknál a szlovák fellépés érdekében. A szlovák kulturális testületek (PEN

Klub szlovák csoportja stb.) szintén tiltakoztak és magyar testvérszervezeteiket is erre hívták fel. Utalva a Magyarország című lap egyik cikkére, amely szerint ugyanazzal a mércével kell mérni a hazai nemzetiségek számára, mint amelyet a határon túliaknak kívánunk, tekintet nélkül a tényleges bánásmódra, példát kell mutatni, mert ez nem adok-veszek kérdés, hanem ezt „...önmagáért az igazságért kell követelni”. A kultuszminisztert kéri az ügy kibogozására.

Hóman Bálint válaszában idézte a negyedik interpellációs kérdést, majd hozzátette, hogy az ilyen kérdéseket (ti. a szlovenszkói magyarsággal való kultúrkapcsolatok kimélyítésére célozva) „Teljesen feleslegesnek tartom egy magyar képviselő részéről...”. Rámutatott, hogy Kéthly nincs tisztában a tényekkel, hogy ti. „... a kultúrkapcsolatok kimélyítésére irányuló törekvéseink kerek 13 év óta a legsúlyosabb akadályokba ütköznek. 13 év óta nem tudtuk elérni, hogy a magyar irodalmi termelés bejusson a szlovenszkói magyarsághoz.” Ugyanez vonatkozik a sajtóra – a napisajtóra is – az eleinte általános, majd cenzúrával élő csehszlovák tiltás miatt. Szigorúságára jellemző, hogy egy, a cséplőgépek építéséről szóló könyvet kitiltottak, mert magyarul volt írva. Ilyen állapotok mellett „... nincs módomban a Csehországból jövő kulturális törekvésekkel szemben a teljes tolerancia álláspontjára helyezkedni. Rendkívül csodálkozom, hogy t. képviselőtársam retorziókról beszél. Retorziókról itt, csak a mi oldalunkon lehetne szó.” Felhívja a figyelmet ugyanannak a Magyarország című lapnak március 1-jei számára, amelyik szerint a magyar művészek felsőmagyarországi vendégszereplésének hosszú sorát tiltották be „a legutóbbi időben”. 1932 végén „65 magyar művésztől vonták meg az engedélyt a színjátására”. A belügyi hatóságoknál csak csehszlovák kezdeményezésre (az ottani megváltozott magatartás által) lesz hajlandó eljárni. Végül kijelenti, hogy – válaszul a harmadik kérdésre – a „... Szlovenszkóban élő elszakadt magyar-

ság és az itteni magyarság kultúrkapcsolatainak kimélyítésére a magam hatáskörében mindent el fogok követni”.

Kéthly Anna viszontválaszában kijelentette, hogy a miniszter megkerülte a kérdést, hogy ti. miért nem kaptak 3 esztendeje – amióta folyamatosan kérik – engedélyt a fellépésre. Az általa (ti. Hóman által) említett kiutasítások csak a hiábavaló kérések után történtek. Ha a magyar vendégművészek fellépésének igénye jogos, akkor jogos a magyarországi „tót ajkú lakosság”, a „tót nyelvű magyar állampolgárok” anyanyelvi előadásra vonatkozó igénye is. Kéthly a dolog „visszafelé kibogozását” és a belügyminiszteri álláspont revízióját kéri. A miniszteri válasz nem veszi tudomásul.

Ez az a kérdéskör, amelyikkel kapcsolatban e lap olvasói közül talán a legtöbbször van hozzáfűznie. Az alaphelyzet ismert: Trianonban úgy húzták meg a határokat, hogy a viszály magvait elhínték, ezáltal a közép-európai kisállamok kézben tarthatók legyenek. A magyar–szlovák ellentét esetleges szítása cseh részről azt eredményezte, hogy a szlovákok nem kacsingathattak Budapest felé.

Az úgy sorrendjét tekintve Kéthly megállapításai látszanak jogosnak, bár a kérvények és elutasítások pontos idejével és sorrendiségével adós marad, s ezeket össze kellene vetni a magyar színészeket ért retorzióval. Összefüggéseiben Hóman nagyobb távlatban látja a helyzetet. Mert igaz a tiltás, de igaz a Magyarság Hóman által idézett cikke is: „... a cseh kormány egymás után megakadályozza a magyar művészek felvidéki szereplését és nem egy esetben valósággal a pódiumról parancsolja le őket”. A cikk hosszan sorolja a példákat, kiegészítve az ottani magyar színtársulatok sérelmeivel. Kéthly hivatkozik a PEN Klub szlovák csoportjának tiltakozására, de – merül fel óhatatlanul az emberben a kérdés – a magyarországi PEN Klub csoport vajon tiltakozott a felvidéki magyarok szellemi karanténba zárása ellen?

A szigorúan bizalmas rendőrségi jelentések – és az abban szereplő összeg nagysága – némileg más megvilágításba helyezik az egész kérdést. Úgy tűnik, a dalárda-meghívás a jegyzetben ismertetett célú reprezentációs sorba illeszkedik, talán még azzal is számoltak, hogy – bár ebben nem lehetünk biztosak – elutasításra találunk. A szociáldemokratákkal való állítólagos csehszlovák kapcsolat természetesen újabb kérdéseket vet fel.

Nem tudjuk, hogy Kéthly Anna személy szerint mit tudott a háttérről. Jóhiszeműségében kételkedni nincs okunk.

Itt két elv ütközik egymással. Az egyik azt mondja ki – és ez önmagában igaz –, hogy függetlenül a viszonzástól, ugyanazzal a mércével kell mérni az itthoni nemzetiségeknek, amelyet mi kívánunk a határon túli magyaroknak, már csak azért is, mert ebben a kérdésben mi többet veszíthetünk. Ráadásul magyar állampolgárok jogos igényeiről van szó. Ezekből az elvekből az is következik – bár erről Kéthly itt nem beszélt –, hogy nem a hazai nemzetiségeket kell felhasználni eszközként a tárgyalási pozíció erősítésére, hanem enélkül kell eredményt elérni. A határon túli magyarokért a politika eszközeivel folytatott küzdelmet ezek az elvek nem zárják ki. A másik megfontolás a tapasztalatra épül. Hóman szavai rávilágítanak a más dimenziót sejtető komor háttérre, példaként felhozva a magyar nyelvű sajtótermékeket sújtó intézkedéseket.⁵⁴ (Érdemes összevetni a belügyi jelentésekkel.) E felfogás szerint az engedély megadása az adott helyzetben engedeékenység, ami rossz politika. (Kérdés, vajon jó dolog-e, ha a határokon belüli nemzetiségek ügyét egyáltalán belevonjuk abba a kérdéskörbe, amelyen belül az „engedeékenység” szóba jöhet. Más terep is adódhat a kiállásra.) Az viszont igaz, hogy szomszédaink könnyen a gyengeség jelének tekinthetik az engedékeny, a határon túli magyarok érdekeit feladó vagy nem kellő eréllyel képviselő

politikát, amiből semmi jó sem származik a határon túli magyarokra. Hosszú évtizedek tapasztalata bizonyítja ennek szomorú igazságát.

Kéthly Anna két világháború közötti parlamenti szereplése egy hosszú politikai pálya első szakasza.⁵⁵ Ha egy szóval akarjuk jellemezni, akkor ez a szó az *érdekvédelem* lehetne. A részéről felvetett problémák valóságok voltak, bár az általa eszközölt *beállítás*, az egyes kérdések érvényességi körének sokszor indokolatlan kiterjesztése bírálható. De ez a kritika nem vonhatja kétségbe a felvetett kérdések jogosságát.

ZICHY MIHÁLY

Jegyzetek

- 35 Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/407 [XXXIX] 330–333 l.
- 36 Kéthly maga is szerzetesi iskolába járt (középiskolába), amelyről elismerően nyilatkozott öregkori levelében.
- 37 Kiemelés tőlem.
- 38 A kegyuraságról ld. Magyar Törvénytár Betűrendes Tárgymutatója 1000-1902 236–237. l. 1498:LXVI., 1504:XXVI., 1526:XXIII., 1557:X., 1647:C,CII., 1723:LXX tc.
- 39 Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/475 [VI] 18–23 l. A törvény az 1940. XV. tc. az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról. Kihird. (Tvtárban megj.) 1940. VII. 12. Hatályba lépett: 1940. IX. 1.
- 40 Értsd: munkaerőpiacról. A parlamenti naplóból végigkövethető több, ma használatos kifejezés kialakulása (pl. szolgáltatmány – szolgáltatás, munkátlanság-munkanélküliség stb.). Ezeket a kifejezéseket néha párhuzamosan használták egy ideig, míg a nyelv és a közízlés nem döntött. Ilyenformán a parlamenti napló a nyelvtörténet szempontjából sem elvetendő olvasmány.
- 41 Ezt a törvényt 11. §-a mondja ki, a továbbtanulás lehetőségével együtt: átlagot meghaladó eredmény és sikeres vizsga kellett a gazdasági középiskolákban való továbbtanuláshoz. A vizsgadíjat ebben azt esetben térítették vissza. Az, hogy „a szegény gyermek... ebbe a felső tagozatba bekerülve, szinte tökéletesen elrekesztik számára a kiszabadulás útját”, nem egészen igaz. Ugyanennek a törvénynek a 46. §-a kimondja, hogy a gazdasági középiskola végén a tanuló kérelmére

érettségi vizsga tehető, amellyel – 47. § – a középiskolai érettségéhez kötött állások betölthetők, azonkívül a gazdasági akadémiákon, a szakfőiskolákon, a magyar kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem mezőgazdasági és állatorvosi kara mezőgazdasági osztályán, a közgazdaságtudományi kar közgazdasági és kereskedelmi osztályán, gazdasági szaktanárképző intézetben folytatandó tanulmányokra jogosít az érettségi fajtájától függően (a gazdasági középiskolán belül: ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi).

Kéthly a törvényt hasonló szellemben (a proletárgyermek eltérítése a polgáritól vagy gimnáziumtól) ostorozza ugyanezen év nov. 21-én mondott parlamenti felszólalásának egy részében. Érvelésének alátámasztására idézi a Protestáns Tanügyi Szemle statisztikáját, amely szerint az ország népességének 35%-át kitevő szegényparasztság gyermekeinek száma 3% a gimnáziumokban. A kereskedelmi középiskolák valószínűleg nincsenek benne, de ha benne vannak is, a törvény még nem fejthette ki a hatását két és fél hónap alatt. A statisztika – melynek alakulásában sok tényező játszott szerepet, a törvény egyet szüntetett meg ezek közül – nem hozható konkrétan a törvényvel összefüggésbe.

42 Utópiákról, baloldal–jobboldal mélyre nyúló történelmi gyökereiről ld. pl. prof. Molnár Tamás munkásságát.

43 Apám szíves közlése.

44 A kultuszárca költségvetési vitájában. Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/486 [XVII] 358–360. l.

45 A beszéd egészéhez mérten viszonylag hosszabb bevezető után. Ebben szólt a népoktatás jelentőségéről, és kifogásolta, hogy önálló gondolkodásra nevelés helyett a mindenkori tekintély tiszteletére neveltek. „... ez kényelmessé és egyszerűvé teszi a kormányzást, ugyanakkor veszedelmessé válik az ilyen módon elkészült felnőtt a gazdasági válságok, politikai viharok és társadalmi nyugtalanságok idején, mert... nem tud önálló véleményt kialakítani...” Ezzel együtt nem baj, ha a háború akadályozza a mélyebb reformokat, mert „a háború befejezésével a modern pedagógia számára adódik majd... olyan munkalehetőség, amely... megadja a tisztultabb levegőt..., hogy... demokratikus szellemet alakítsanak ki” stb.

46 Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter és gazdasági csúcsminiszter.

47 Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/478 [IX] 419–423. l. Hasonló témában nem sokkal később Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/478 [IX] 546–551. l. 1941. április 2. Utána Közi Horváth József ugyanerről.

48 Ezt az ipart most dicséroról is említi, szemben korábbi – saját – gyakorlatával. „Akkor keletkezett az új ipari kapitányoknak az a rétege... el kell ismernünk róluk... szakértelmet, tőkét és a pálya irán-

ti elszánt ragaszkodást hoztak magukkal... ennek a tőkének az értékfelettség volt az alapja... az állam által adott kedvezményeket az állampolgárok összessége, mint adózó és mint fogyasztó... fizette meg... fogcsikorgatva vészelté át a dekonjunkcióra éveit, igyekezett – igaz, hogy... a munkásság munkafeltételeinek a rovására – ... sohasem gondolt arra, hogy a kockázat területéről elmeneküljön.” Az „ipari kapitányok” kifejezés öregkori, emigrációs levelezésében gyakori szófordulat a nyugati tőkésekre értve, de ott már mint a magyar kommunista rendszerrel gazdasági téren együttműködőket említi, cseppet sem jó színben tüntetve fel őket.

- 49 Kéthly négy okot sorol fel: időjárás, export, blokádnak, háborús tartalékképzés.
- 50 Az általa felhozott példák néhány élelmiszerre vonatkoznak, azok 1939. december–1940. december közötti árváltozásával együtt (fejes káposzta, spenót olcsóbb, a többi drágább: alma +120%, vöröshagyma +89%, nyári rózsakrumpli +5,1% [nincs, főleg Budapesten], Gül Baba krumpli +7,7%, Ella krumpli 11%, sertészsír +24,6%, a kenyér is drágult, és romlott a minősége. Hivatkozik még a magyar gazdaságtudományi intézet élelmiszerkosarára, amely 1939. szeptember és 1940. szeptember között 16% drágulást mutatott, szemben a munkásság 7%-os bérnövekedésével.
- 51 Keresztes-Fischer Ferenc 1931. 08. 24.–1935. 03. 05; 1938. 05. 14.–1941. 04. 03.–1944. 03. 19-ig belügyminiszter. Hóman Bálint rövid megszakítással (1938. 07. 11.–1939. 02. 16) 1932. 10. 01.–1942. 07. 03-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.
- 52 Nemzetgyűlési Napló OSZK 16.844/437 [XIV] 249–252. 1.
- 53 A három évvel korábban történelekről és azok következményeiről van szó.
- 54 A Magyar Szemle 1997/11-12. számába írtam cikket a folyóirat múltjáról, melynek éppen Hóman Bálint kultuszminiszter volt egyik legfontosabb támogatója. Sajnos a határon túli terjesztés témája húzás áldozata lett. Néhány megállapítás a nem közölt részből: a Szemle kiadványainak terjesztése belügyi engedélyhez kötődött, célszerű volt prágai címre rendelni (vagy ennek hiányában helybéli, cseh hangzású névre[!]). Szlovákiába csak időnként engedték be őket. A viszonyokról sokat elárul egy magát – érthető okokból – megnevezni nem akaró, név és dátum nélküli levél „Egy tátraaljai magyar” aláírással, amely kifejti: a magyarok valóságos szellemi karanténban élnek, ugyanis nem juthatnak hozzá a nemzeti irányú magyarországi sajtóhoz, a szlovák újságírók ugyanakkor saját céljaikra korlátozás nélkül megtehetik ugyanezt.
- 55 A szociáldemokrata párt belső ügyeiről és viszállyairól, benne Kéthly Annával ld. – csak egy példa – OL K 149-1933-7-2623 [Kéthly–Peyer szembenállás: Kéthly harcosabb kiállást követelt. 1933. 01. 24.]

U: Szabadfalvi József

x34

au KIHÍVÁSOK ÉS KÉNYSZERPÁLYÁK I.

A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetének vázlata

A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében a 20. század közepéig, ha csupán a legreprezentatívabb képviselőkre gondolunk, három nagy – természetjogi, jogpozitivistá és neokantiánus – korszakot különíthetünk el, nagyjából követve az európai jogfilozófia fejlődését. A második világháborút követően, az 1940-es évek végén, a magát marxistának nevező jogelmélet került hegemón, majd hamarosan egyeduralkodó helyzetbe, elszakítva a hazai jogbölcseleti gondolkodást az élenjáró nemzetközi tudományos trendektől. Csupán az 1980-as években figyelhető meg a hivatalos kánonoktól való lassú elszakadás. A hazai jogelméleti gondolkodás megújulásának eredményei számottevő mértékben az 1990-es évek elejétől kezdődően láttak napvilágot.¹ A nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódás alapvető feltétele, hogy ismerjük és tisztában legyünk jogbölcseleti hagyományainkkal, s használjuk fel mindazokat az eredményeket, amelyeket elődeink felhalmoztak. Természetesen legyünk kritikusak is a sokszor töredékes, gyakran torzóban maradt életművekkel, s vessük össze saját koruk tudományos színvonalával. Ha ilyenkor azt állapítjuk meg, hogy bizony kevés az originális gondolat, s csupán másodvonalbeli elmélettel állunk szemben, azt mondjuk ki, de legyünk büszkék arra, ami ma is érték, ami ma is vállalható.²

A természetjogi gondolkodás jelenlétével már az első magyarországi jogi fakultáson, a nagyszombati egyetemen találkozunk, ahol a római jog keretében került sor a

Tanulmány

természetjogi tanok oktatására. A 18. század közepén az akkori uralkodó, Mária Terézia vezettette be a természetjog intézményes oktatását. A jogbölcselet művelésének és oktatásának alapjait ekkoriban Hugo Grotius tételei, illetve a – Hobbes, Leibnitz, Thomasius, Locke, Huber tanaiból építkező – Samuel Pufendorf és Christian Wolff nevével fémjelzett racionalista természetjog képezte. E tanok legfőbb képviselője és közvetítője *Karl Anton Martini* (1726–1806), akinek bécsi egyetemi professzorként latinul írt művei a kiegyezésig kötelező tankönyvek voltak a hazai jogi oktatásban. A természetjogi gondolkodás e válfajában az eredeti természetjogi elvek, a radikális polgári törekvések és célkitűzések megszelídülve az abszolutista államnak és uralkodói akaratnak alárendelten érvényesültek.

A természetjogi tanok terén a 18. század végétől Magyarországon is a Kant-féle „észjogtudomány” (észjogi iskola) térnyerésével találkozunk. Eleinte a kanti tanokat homályosnak, fellengzősnek, sőt veszélyesnek tartva hivatalosan megtiltották tanításukat az egyetemi oktatásban, azonban a protestáns jogakadémiákon, melyek nyitottabbak voltak ekkoriban az „új” iránt, hamarosan a kötelező tananyag mellett a kanti gondolatok átadása is megjelent. A 19. század második harmadának meghatározó jogbölcseleti gondolkodója *Virozsil Antal* (1792–1868) már a kanti filozófia szellemében oktatta a jogbölcseletet. Művei – melyek többsége még mindig latin nyelven íródott – a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett „segédkönyv”-ként szolgálták a jogászképzést. Mindazonáltal Virozsil elmélete sajátosan ellentmondásos maradt. Kiindulópontjait tekintve a kanti szabadság-eszményt követte, következtetéseiben azonban számos abszolutista igénynek megfelelő megoldás szerepelt.

A 18. század végének és a 19. század első harmadának jeles magyar jogbölcseleti közül említésre méltók még: *Stuhr József Fülöp*, *Petrovics József*, *Hirsch Mihály*, *Demjén*

Antal, Brezanóczy Ádám, Adámi János, Vuchetich Mátyás, Markovics Pál, Szibenliszt Mihály, Csatskó Imre, Vandrák András. Esetükben mindenképpen indokolt az eredetiség hiányára hivatkozni, hiszen a klasszikus természetjog és a kanti észjogi tanok bővületében művelték a jogbölcseletet. De a 19. század közepén – *Hoffmann Pál* műveiben – már találkozunk az észjogi tanokat a német történeti jogi iskola – Savigny és Puchta – szellemében bíráló felfogással is, mely a jog legfőbb forrását a „nemzeti közszellem”-ben kereste.

A 19. század 40-es éveitől *Pauler Tivadar* (1816–1886) munkásságában lehetünk tanúi a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósodására tett első jelentős kísérletnek, melyet egyben – a Nyugat-Európában ekkor már reneszánszát élő – jogpozitivizmus irányába tett lépésnek is tekinthetünk. Jogszemléletének sajátossága, hogy megpróbálta a kanti észjogi alapokat összeegyeztetni a történeti és nemzeti tradíciókat előtérbe helyező történeti jogi iskola szemléletmódjával. Jogpozitivizmusának gyakorlati eredményei igazságügyi minisztersége idején jelentőssé váló kodifikációs munkálatokhoz kapcsolódnak.

A századfordulóhoz közeledve a társadalmi-gazdasági változásoknak, így az állami-politikai hatalom gyakorlásából magának mind nagyobb szerepet kívánó polgárság törekvéseinek az észjogi felfogás, pláne a klasszikus természetjogi szemléletmód már nem felelt meg. A közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is a társadalomtudományi gondolkodásban egyre nagyobb befolyásra tett szert a „tapasztalati világ” modellálására vonatkozó evolucionista-reformista magyarázatokban megjelenő pozitivistá felfogás. A jogpozitivistá szemléletmód végleges uralomra jutása a magyar jogbölcseleti irodalomban *Pulszky Ágost* (1846–1901) munkásságához kapcsolódik. Pályája kezdetén az angol történeti jogi iskola szellemisége, illetve az antropológiai szemléletmód

gyakoroltak rá jelentős hatást, aminek eredményeképpen az 1870-es évek elején lefordította Henry Maine *Ancient Law* című művét, és a magyar nyelvű kiadáshoz – a neves angol pályatárshoz, Friedrich Pollockhoz hasonlóan – több mint száz oldalas magyarázó jegyzetet készített. 1885-ben jelent meg nyomtatásban *A jog és állambölcshészet alaptanai* című korszakos műve. A hazai tudományosság szempontjából mérföldkőnek tekinthető Pulszky teljesítménye, hiszen e műve megjelenésétől számítják Magyarországon a jogpozitivizmus diadalra jutását. A szorosan vett jogbölcseleti kérdések tárgyalása során a korabeli angol (analitikai) és német pozitivisták (Begriffsjurisprudenz) felfogás fogalmaival és megközelítési módjaival találkozunk. Pulszky itt kifejtett gondolatait a magyar jogpozitivisták jogszemlélet első koherens elméletének tekinthetjük. A jog fogalmának definiálása mindennél jobban tanúsítja Pulszky pozitivizmusát.³ A jogi fogalmak elemzése során az analitikus magyarázatokhoz hasonló sajátos fogalmi apparátus kidolgozására tesz kísérletet. Pozitivisták szemléletében egyaránt jól megfér a fejlődés-gondolat meghatározó „életérdek” mint mozgató erő a klasszikus liberális jogfelfogást tükröző „cselekvőségi elmélet”-tel, mely szerint az államnak, illetve a jognak a lehető legnagyobb egyéni szabadságot, „cselekvőséget” kell biztosítani. Pulszky idejekorán fölfigyelt a 19. század végén bekövetkezett társadalmi, gazdasági, politikai változásokra, illetve annak az állam tevékenységi körére gyakorolt hatására. Munkássága számos társadalomtudományi területre gyakorolt jelentős hatást, így egyaránt magáénak érzi Pulszky életművét a jogbölcseleten kívül az államelmélet, a politikaelmélet és a szociológia. Tanítványai közé tartoztak a századfordulót követő magyar progresszió kiemelkedő képviselői, mint például – a később jelentős jogbölcseleti életművet alkotó – Pikler Gyula és Somló Bódog, valamint – a politikus-tudós – Jászi Oszkár.

A pozitivista szemléletmód a századfordulón *Pikler Gyula* (1864–1937) működésével érte el magyarországi történetének csúcspontját. Az állam és a jog kérdéseit a természettudományos megalapozású szociológia oldaláról közelítette meg. A jogfilozófiát a jog természettudományaként fogta fel. Pikler pozitivizmusa comte-i értelemben érvényes, a jogot mint társadalmi tényt kezelte. Spencer egyértelmű hatása nyilvánul meg azon gondolataiban, amikor a társadalom fejlődési törvényeiből következtet a jogra. Sajátos elméletet állít fel az állam és a jog keletkezésével és fejlődésével kapcsolatban. Úgy véli, hogy az emberek nem ösztönszerűen, hanem „célszerűségi belátásuk” alapján cselekszenek („belátásos elmélet”), s ennek során hívják életre és fejlesztik tovább a szükségleteiket egyre tökéletesebben kielégítő normákat és intézményeket. Az emberek így teremtenek olyan társadalmat, intézményeket és jogot, melyet racionálisnak és célszerűnek tartanak.

A századfordulót követő időszak jelentős változást hozott mind az európai, mind a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia kisugárzása végleg háttérbe szorította a hagyományos természetjogi és jogpozitivisták megközelítéseket, illetve a történeti szemléletmódot. A jogtudomány korábban nem járt utakat keresve ismeretelméleti, módszertani és modern értéktani szempontok előtérbe helyezésével kereste a jog új megközelítési lehetőségét. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban mindez a folyamat elsősorban *Somló Bódog* (1873–1920) – a nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem jogfilozófia professzora – munkásságához kapcsolódik, akinek életműve révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fázisok folszámolása és a korabeli élenjáró neokantiánus jogfilozófiai gondolkodás hazai megalapozása.

Somló a magyar jogbölcseleti gondolkodás nemzetközileg is méltán legismertebb képviselője. Viszonylag

rövid, negyedszázadnyi időt kitevő tudományos pályafutása két – egymáshoz sok szállal kapcsolódó – szakaszra osztható. Az 1910-ben megjelent *A jog értékmérői* című tanulmányát tekintik a korszakhatárt reprezentáló írásának. Az első pályaszakaszt a spenceri evolucionista szociológia befolyása, Pikler Gyula – egykori professzora és mestere – belátásos elméletének elfogadása és részben a (marxi) materialista történetfilozófia felfogásának hirdetése jellemzi. A hatások változásától függetlenül e korszakban gondolkodásának két alappilléreként megmaradt a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus. Somló ez idő tájt Pulszky és Pikler mellett a magyar pozitivisták jogbölcselet harmadik kiemelkedő képviselőjévé vált. Tudományos pályafutásának második korszakában következett be a neokantiánus fordulat, mellyel megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás eddigi legprosperálóbb korszakát, ami a század közepéig, a marxista jogelmélet uralomra jutásáig tartott. Míg korábban a jogfilozófia és a jogszociológia közé egyenlőségjelet tett, addig a neokantiánus szemléletmódnak megfelelően ekkortól már elválasztotta egymástól a jog vizsgálatának e két területét. Ennek az időszaknak az eredményei alapozták meg Somló tudományos hírnevét jogfilozófusként idehaza és főleg a német nyelvterületen. A magyar jogtudomány joggal lehet büszke arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somló Bódogot az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjai sorában tartják számon.

A századforduló táján publikált legelső írásaiban, miként korábban Pulszkyknál, illetve Piklernél tapasztaltuk, a spenceri evolucionizmus hatása a meghatározó. A spencerizmus ekkor már túl van azon az időszakán, amikor még a reveláció erejével hatott az európai társadalomtudományi gondolkodásban, de a magyar progresszív értelmiség köreiben még mindig nagy tiszteletnek örven-

denek tanai. Somló a spenceri tanok elemzéseképp arra a következtetésre jut, hogy az „alkalmazkodás haladásával” az eszményi jövőben ki fog alakulni egy olyan tökéletes állapot, amely „az emberi cselekvés végső állandó kódexé”-nek kialakulásához vezet. E „kódex” a legfőbb (liberális) alapjogokat fogja tartalmazni, így az élethez és a testi épséghez, a szabad mozgáshoz és a tulajdonhoz való jogot. A spenceri elmélet pozitívuma – Somló megállapítása szerint –, hogy a 18–19. századi észjogi felfogással szemben számol az emberi fejlődéssel, az emberi intézmények viszonylagosságával. Mindazonáltal kritikai észrevételt is megfogalmaz, amikor azt írja, hogy a Spencer által feltételezett eszményi állapot ellentmond a „fejlődés törvényé”-nek, és sohasem fog bekövetkezni, mert lehetetlenség olyan állapotról beszélni, amelyben „fájdalmak” nem lennének, hiszen ebből a szempontból mást mint átmeneti állapotot nem is lehetséges elképzelni. Ezt a gondolatot Somló az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus* című – e korszaka fő művének tekinthető – könyvében azzal egészíti ki, hogy a fejlődés irányát, akárcsak az individuum életének célját, a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan, organikus folyamatot képez. A korabeli monopolkapitalista fejlődés együttjárójaként tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozás-ellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló szerint az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének, hiszen a természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást (pl. „jogalkotási cselekvőség”) is a természetes fejlődés eredményének kell tekinteni, hiszen „...a természetes kiválasztás... mindennemű állami beavatkozás mellett is okvetlenül végbemegy.”⁴ A mesterséges beavatkozás a természetes fejlődés eredménye, annak szükséges

BAROMFIUDVAR DÖMÖK KÁROLY TANYÁJÁN

velejárója és ilyen értelemben maga is természetessé válik. Így jut el ahhoz a tételéhez, mely szerint bár növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre spontánabban, önkéntesen rendelik magukat alá a szabályoknak (pl. a jognak), miáltal a kényszer is sokkal gyöngébb lesz. Mindezek a gondolatok jól mutatják, hogy Somló képes volt az őt egyébként lenyűgöző Spencer gondolatainak kritikus elemzésére, és megpróbált eredeti hangot keresve új utakat, magyarázatokat találni. Ennek ellenére ezt a kísérletét joggal nevezhetjük felemásnak, hiszen a kiindulópontok sokfélesége nem eredményezhetett mást, mint eklektikus magyarázatot.

Pozitivisták korszakának másik jelentős jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári egyetemi *Jogbölcseleti előadásai*, ahol már egy sor kérdésben a későbbi fő művét idéző fogalmak használatával találkozunk.⁵

Különbséget téve a tiszta és az alkalmazott (normatív) tudományok között már ekkor rögzíti későbbi neokantiánus kiindulópontját, mely szerint a jogbölcselet két kérdéskör vizsgálatára szorítkozik: 1. a jog előfeltételeinek (fogalmának) meghatározása (jogi alaptan), 2. a helyes jog kutatása (jogi értékten). E művében már megfigyelhető a hangsúlyeltolódás az Európában ekkortájt formálódó neokantiánus jogfilozófia irányába, ami főképpen az irányzat „atyjának” tekintett Stammler gondolatainak erőteljes jelenlétében nyilvánul meg.

A neokantiánus fordulat valójában a helyes jog kérdésének tárgyalásában következett be, de végkifejletével majd az 1917-ben német nyelven publikált *Juristische Gundlehre* (Jogi alaptan) című terjedelmes monográfiájában találkozunk. Somló fő művében a jog – tartalmától független – fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését adja, és keresi azokat a jogi tartalom szempontjából a priori jogi alapfogalmakat, amelyek minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpeni formális előfeltételei. Könyve bevezetőjében külön alfejezetet szentel saját elmélete és John Austin – az angol analitikai pozitívizmus első számú alakja – *Lectures on Jurisprudence* című művében megfogalmazott gondolatok kapcsolatának. Somló közösnek érzi a két elméletben, hogy olyan fogalmak, alapelvek és megkülönböztetések kimunkálásán fáradoznak, amely nélkül nem lehet semmiféle jogot megkülönböztetni, illetve ezek nélkül tételes jogtudományt sem lehet művelni. Saját elméletét e téren következetesebbnek tartja, de az érdem mindenképpen Austiné, hiszen ő kezdte ezt az utat először járni. Ezen kívül több ponton is érintkezik egymással a két elmélet. Mindketten a jogalkotó hatalom fogalmával operálnak. Egy helyen Somló utal rá, hogy Austin „sovereign”-je és az ő „Rechtsmacht”-ja megegyezik egymással. Emellett több egyéb közös fogalmat is használnak (pl. az engedelmisség szokása/habit

of obedience stb.), amelyek közül a jog fogalmának definiálásakor a „jogalkotó hatalom parancsa” kifejezést kell kiemelni. Somló számos fogalom bevezetésekor az austini terminusok finomítása, a distinkciók részletezése során alakítja ki saját fogalmi apparátusát. Így például – szemben Austinnal – sem a szankcionáltságot, sem pedig az általánosságot nem tekintette a jog szempontjából relevánsnak. Annál nagyobb fontosságot tulajdonított az „akaratnak”, vagyis annak a ténynek, hogy a jog „empirikus” szabály, előírásai túlnyomórészt a külső emberi cselekvésekre irányulnak. Megítélése szerint a jog legfőbb jellemzője a különleges kibocsátójában, a „legmagasabb rendű hatalomban” keresendő. Ez a hatalom az emberek egy meghatározott körében rendszerint, más hatalmakkal eredményesebben, érvényre tudja juttatni a maga parancsát.⁶ Somló a jog fogalmának meghatározását követően a joggal (jogrendszerrel) kapcsolatos további kérdések (a jog fogalmi elemei és annak következményei) megválaszolására vállalkozott.

Somló esetében az analitikus fogalomkeresést nagyban elősegítette a 19. század végi Karl Bergbohm és társai által kidolgozott német fogalmi jogászat (Begriffsjurisprudenz) alaposabb ismerete. Kiemelésre méltó még, hogy mindketten csak nemzetállami keretek között tudták elképzelni a jog létét és funkcionálását, ezért elutasították a nemzetközi jog jogiságát, mely mögött nem áll tényleges kényszerhatalom. Somló számára az austini elmélet szigorú pozitivizmusa és következetessége lehetett vonzó és egyben alkalmas arra, hogy a neokantiánus előföltevések egy részének megfelelően fölhasználja saját fogalmi építkezésében.

Művének lelkes fogadtatása később arra ösztönözte, hogy hasonló alapossággal kidolgozza jogi értékét. Ennek előfeltételeként hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés – ismeretelméleti megközelítés – kidolgozásá-

hoz, melyre a későbbiekben fel lehetett volna építeni egy tudományosan megalapozott jogi értéktant. Korai halála megakadályozta vállalt feladatának elvégzését. Hátramaradt kézírata 1926-ban *Prima Philosophia* (Első filozófia) címen, töredékes formában jelent meg.

(A következő számunkban folytatjuk.)

SZABADFALVI JÓZSEF

Jegyzetek

- 1 A magyar jogbölcseleti gondolkodás történetét feldolgozó szakirodalomból lásd: Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878.; Finkey Ferenc: *A tétéles jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908.; Horváth Barna: 'Die ungarische Rechtsphilosophie', *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 24 (1930) 37–85. l. ; Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.; Szilágyi Péter: Fejezetek az ELTE Állam- és Jogelméleti Tanszékének történetéből. In: *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae*. Tomus XXVI. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1984, 105–153. l. ; Samu Mihály, Szilágyi Péter: Az állam- és jogelmélet oktatásának története egyetemünkön. In: Horváth Pál (szerk.): *Az Állam- és Jogtudományi Kar szerepe a magyar jogtudomány fejlődésében*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1985, 313–392. l. ; Pokol Béla: 'A magyar jogelmélet állapotáról', *Magyar Tudomány*, 37 (1992) 11, 1325–1334. l. ; Loss, Szabadfalvi, Szabó, H. Szilágyi, Zódi: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995.; Percz László: 'A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth', *Századvég*, (1998) 73–94. l. ; Szabadfalvi József: *Jogbölcseleti hagyományok*. Debrecen, Multiplex Media (DUP, 1999.; Szilágyi Péter: *Jogbölcselet*. In: *Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. század-*

- ban. V. köt. Szekszárd: Babits Kiadó, 2000, 39–47. l. ; Szilágyi Péter: Magyar jogbölcselet: tradíció és perspektívák. In: Gerely Jenő, Izsák Lajos (szerk.): *A magyar államiság ezer éve. Kultúra és tudomány a magyar államiság ezer évében*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001, 257–270. l. ; Szabadsfalvi József: *A cselekvősségi elmélettől az újrealimusig*. Budapest, Gondolat Kiadó – Debreceni Egyetem, 2004.
- 2 Szabadsfalvi József: Húsz év a magyar jogbölcseleti tradíció újraértékelésében. In: Szabadsfalvi József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001, 415–432. l.
  - 3 „A jog, a társadalmi együttlét feltételeinek összege a közösségi és egyéni cselekvősség tekintetében, összesen mindig mint az állam akarata jelentkezik nyíltan kifejezve parancsban, engedélyben vagy tilalomban, avagy hallgatag elismerve szokásban.” (Pulszky Ágost: *A jog és állambölcselet alaptanai*. Budapest, Eggenberg-féle Könyvkereskedés, 1885, 240. l.)
  - 4 Somló Bódog: *Állami beavatkozás és individualizmus*. Budapest, Politzer, 1903, 99. l.
  - 5 Erre nagyon jó példa a jog fogalmának meghatározása, melyet neokantiánus indíttatású fő művében lényegében megismétel: „Mi jog alatt azokat a szabályokat fogjuk érteni, amelyek valamely társadalom legmagasabb rendű hatalma állít fel.” (Somló Bódog: *Jogbölcseleti előadásai. /Első füzet/ Kolozsvár, Sonnenfeld, 1906, 31. l.)*
  - 6 Somló jogfogalmának meghatározása: „...jog alatt egy rendszerint engedelmességgel találkozó, széles körre kiterjedő és állandó jellegű legmagasabbrendű hatalom szabályait értjük.” (Somló Bódog: *Jogbölcselet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995, 28. l.)

u: Fáy Zoltán

x93:

au'

NYUGDÍJ RÁKÓCZITÓL

A vezérlő fejedelem és Bárkányi János OFM

Meglehetősen ritka a Rákóczi-szabadságharc történetében az a fajta szenvedélyes gyűlölet, amely Franz Ferdinand Kuckländer császári tábornokot és Bottyán János generálist hevítette egymás ellen. Ez az indulat azért is különös, mert mindkét katona azonos valláson volt, mégis jó okuk volt szívből utálni egymást. Bottyánt azért ragadták el érzelmei, mert Ocskay brigadérossal vívott kemény csatája után, Zólyom várát átengedvén a kurucoknak, Esztergomban, 1704. április 18-án a város kapitánya, Kuckländer foglya lett.¹ A vád: Zólyom és Esztergom föladása a kuruc felkelőknek. De a rövid ideig tartó raboskodásnál – hiszen a Bécsi haditörvényszék felé hurcoltatván Nyergesújfalun hamarosan sikerült kiszabadulnia – is súlyosabb „vétsége” volt Kuckländernek, hogy a szabadító akcióban tevékeny szerepet vállaló Lakatos Juditot, Bottyán János feleségét is elfogatta, és a beteges asszony hamarosan meghalt. Bottyán éppen a zólyomi incidens után állt Rákóczi oldalára, s lett „hivatalosan is” ellenfele tisztársának.

A két katona levelekből rekonstruálható kapcsolata olykor mintha kissé csipkelődő lett volna. Kuckländer 1705. április 3-án kelt, fogolycsere tisztázásra vonatkozó levelében kedélyesen említi, hogy csupán azzal az új hírrel tud kedveskedni, miszerint Heister császári tábornagy Károlyit Kilitinél megverte, és a holttestek egy mérföldnyi távolságban hevernek mindenütt.² De Bottyán sem rest visszavágni: 1708. február 3-án azzal az indokkal követel

Esztergom városától száz forintot, hogy Kuckländer még a távoli falvaktól is „pénzbéli quantumot” kíván.³

De mégsem ez a kedélyes hangvétel az egyetlen és talán nem is a legeredetibb, legdöntőbb kettejük között: amikor 1706. szeptember 16-án több mint egy hónapos ostrom után Kuckländer kénytelen volt átengedni Esztergomot,⁴ Rákóczi szavát vette Bottyánnak, hogy nem koncolja fel az elvonulást kérő városparancsnokot. Erős indulatok munkáltak a mélyben.

Különös körülménye a sorsnak, hogy a két nagy ellenfél, Franz Ferdinand Kuckländer tábornok és Bottyán János generális egyaránt ferences templomban van eltemetve. Bottyánt alighanem 1709. szeptember 28-án temették el Gyöngyösön a barátok templomában⁵; Kuckländer pedig az általa építtetett Lorettói-kápolnában helyezték végső nyugalomra az esztergomi ferences templomban, 1726. január 28-án.⁶ A barátok egyaránt befogadták a császári és a rebellis főtisztet.

Ezek ismeretében érdemes megvizsgálni a kérdést: kit támogattak, kinek az oldalán álltak a ferencesek? És milyen volt a vezérlő fejedelem kapcsolata az országban ismét egyre nagyobb számban előforduló kolduló szerzetesekkel? Ez a korszak ugyanis a hazai franciskanizmus fellendülésének ideje, a rendtartományok megdöbbenő gyorsasággal gyarapodtak, és a jelentkezők nagy száma lehetővé tette, hogy új meg új rendházak építéséhez kezdjenek. Léva 1675, Bártfa 1685, Szolnok 1686, Eger 1687, Nagyvárad 1693, Fülek 1694, Okolicsnó 1703 – hogy csak néhány új szalvatoriánus rendházat említsünk, mely építkezések befejezése több más rendházzal együtt már a szabadságharc idejére esett.

„Ez a nap, Uram, Szent Ferenc emlékének szentelt ünnep, akinek nevét viselem, s akit szent Fiad az ő aláza-tossága, szegénysége és szeretete példájául méltóztatott elem állítani...” – írta Rákóczi október 4-ére készített fo-

hászában⁷. A fejedelem Szent Ferenc követőivel már gyermekkorában megismerkedhetett, és az is bizonyos, hogy a mélyen vallásos főúr egész fiatalon szívébe zárta legfőbb égi patrónusát, Assisi koldus szentjét.

Zrínyi Ilona egyik közeli bizalmasa, gyóntatója, udvari papja Bárkányi János ferences szerzetes volt. Nem ő az első barát a fejedelmi udvarban: I. Rákóczi Ferenc eszedi udvarában Patai Ágoston teljesített szolgálatot⁸, később, a megözvegyült Zrínyi Ilonánál pedig Balog Jeromos. Szívéhez legközelebb azonban Bárkányi állt: 1681. november 18-án őt küldte titkos kérdésével Szelepcsényi Györgyhöz, hogy megtudja az esztergomi érsek véleményét Thököly Imrével tervezett házasságáról. „Édes Pater Uram. Ezeket kegyelmedre én úgy bízom, mint lölki atyámra...” – írta Zrínyi Ilona a különösen fontos instrukció végére.⁹ Bárkányi Jánost bízta meg Zrínyi Ilona azzal is, hogy a kis Ferikét írni-olvasni tanítsa, abécéskönyvén ma is látható az udvari pap írásos áldása: „A bölcsességnek kezdete az Úr félelme. Kitől minden jónak áldását kívánja Páter Bárkányi János a méltóságos és nagyságos fejedelmi nagy Rákóczi famíliának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferikére. Kinek az Úr napjait sokakra terjessze, földön, mennyben örökösen nagyra nevelje”¹⁰.

Rákóczinak valószínűleg már gyerekként is tudomása volt arról, hogy a nagy vihart kavart testamentum, Báthori Zsófia végrendelete úgy rendelkezett, hogy vagyonának csekély hányadát a ferencesek kapják.¹¹ Ehhez a járandósághoz csak hosszú huzavona után, 1688-ban jutottak hozzá a barátok.¹²

Rákóczi emlékezete szerint ugyancsak Bárkányi feladata lett volna a körülzárt munkácsi várból Lengyelországon keresztül Rómába vinni Thököly üzenetét, mely szerint kész a katolizálásra – ezt azonban Absolon Dániel, Thököly protestáns kancellárja és Radics András megakadályozta, s Zrínyi Ilona hamarosan a vár feladására

kényszerült. Valószínűbb azonban, hogy a kapitulációt nem az árulás tette szükségessé, és Rákóczit megcsalta az emlékezet¹³, hiszen Bárkányi Jánost is Ferencként említi.¹⁴ Ugyanakkor – a korábbi feltételezésekkel ellentétben – teljesen nem zárhatjuk ki, hogy Thököly a katolizálás gondolatával foglalkozott. És miért ne juttathatott volna el a tervek szerint egy levelet a határokon, frontvonalakon könnyen átutazó szerzetes? Bárkányi 1688-ban a rendi dokumentumok szerint ugyan a gyöngyösi rendház rendes hitszónoka volt,¹⁵ de csak a deffinitórium döntés után, vagyis három hónappal később.

Kis adalék Rákóczinak a ferencesekhez fűződő kapcsolatához, hogy nővére tanácsára bécsi éve alatt kapucinus gyóntatója volt.¹⁶ Ennél természetesen fontosabb a szécsényi és gyöngyösi rendházakban tett látogatása, a kolostori építkezésekre adott támogatásai, a barátoknak kiállított menlevelek, vagy gr. Kéry Ádám ferences szerzetes személye, aki Rákóczi gyóntatója volt, és követte a fejedelmet az emigrációba is.¹⁷

És természetesen a másik oldallal, a császáriak oldalára állt ferencesekkel való kíméletlen bánásmódja is a franciskánusokhoz fűződő kapcsolatát mutatja. Nagy Jánost például „csak” kolostori fogságra vettette, amikor a kecskeméti házfőnök arra buzdította híveit, hogy álljanak a császáriak oldalára. De attól sem riadt vissza, hogy a rend legfőbb hazai elöljáróját próbálja korlátozni: Bercsényi tanácsára például utasította a Legszentebb Üdvözítőről nevezett Ferences Rendtartomány provinciálisát, Wiebera Zsigmondot, hogy hagyja abba vizitációs körútját. A barátságtalan intézkedés hátterében Bercsényinek azon lappangó gyanúja állt, hogy a franciskánusok, különösen a felvidéki német származásúak, kémkedéssel is foglalkozhatnak. Sejtését akár Bottyán János is megerősíthette volna, akinek szintén ferencesek voltak a legjobb kémjei. A kéregető szerzetesek ugyanis a háborús helyzetben is

gondtalanul tudtak közlekedni.¹⁸ Talán még modern értelemben vett kettős ügynök is volt közöttük.

Minden konfliktus ellenére, amely csaknem a Legszentebb Üdvözítőről nevezett Ferences Rendtartomány szétszakadásához vezetett, Rákóczi számtalan formában támogatta a franciskánusokat. 1705-ben harangot küldött az egri ferences templom tornyába, faragott köveket utaltatott ki a kassai ferencesek építkezéséhez, menlevelet és anyagi támogatást adott a gyöngyösi barátoknak, akik – mint írta – „hazájukhoz és hozzánk igaz szeretetüknek és hűségüknek megbizonyítására nálunk és táborunkban magukat megjelentették”.¹⁹

Az egyik legérdekesebb és az előkerült dokumentumok alapján legjobban kutatható kapcsolat azonban Zrínyi Ilona, illetve Rákóczi Ferenc barátsága Bárkányi Jánossal. A rendi hagyomány talán kissé túlértékeltte ezt a kapcsolatot, aminek oka Bárkányi János különleges személyisége lehetett. „P. Joannes Bárkányi Praedicator Hungaricus clarissimus”-t Telek József rendtörténeti kéziratának a második felében, a szentség hírében elhunytak között említette,²⁰ és hasonlóan vélekedett Király Kelemen is, aki a szécsényi ferences kolostorról írt monográfiájában külön fejezetet szentelt Bárkányinak.²¹ Sajnos a szerző által több-kevesebb pontossággal idézett dokumentumok jelentős része nyomtalanul eltűnt – talán a szécsényi rendház államosított levéltárának anyagával együtt fog majd előkerülni.

Bárkányi János születésének pontos ideje és helye ismeretlen, a nagybárkányi anyakönyv híján feltételezhetjük ugyan, hogy a községből származott, de ezt semmi sem támasztja alá. Figyelemreméltó körülmény azonban, hogy a szalvatoriánus provincia anyakönyveinek és tabuláinak tanúsága szerint a 17-18. században Bárkányi Alfonz, Bárkányi Bernardin és Bárkányi György nevű szerzetes-papok is éltek a rendtartományban. A szécsényi rendház

megszűnte után a rendi képzés első lépcsőjét jelentő noviciát Szegedre költözött, itt találkozhatunk először Bárkányi János nevével, 1662-1663-ban novicius, majd klerikus. A hittudományi főiskolát Kassán és Gyöngyösön végezte el, természetesen rendi kereten belül. 1668-ban szentelték előbb diakónussá, majd pappá; első állomáshelye Fülek volt, ahová szónoknak nevezték ki 1669-ben. Igen fiatalon, három évvel a felszentelést követően házfőnök lett Homonnán, ami rendkívüli képességeit mutatja.²² Ez az időszak nem a nyugodt építkezésé volt: először protestáns kurucok miatt kellett menekülniük. S hogy mennyire nem veszélytelen fenyegetés volt a kolostor körbefogása, azt az is mutatja, hogy elfogták Bárkányi helyettesét, Szokol Paulint, és Agricola Kristófot, akiket súlyos kínzások után csak a követelt váltságdíj kifizetésekor engedtek szabadon. Hamarosan orosz rablók miatt kényszerültek ismételen szökésre.²³

Egy évvel később, 1673-ban még nehezebb helyzetbe került, ugyanis a szendrői rendház gvardiánjává nevezték ki²⁴, és a környéken portyázó kuruc csapatok szabályosan megostromolták a konventet. A támadást a kolostor falai közé menekült környéken lakó hívek segítségével sikerült visszaverni, és a szervezésben alighanem a házfőnök is komoly szerepet kapott.²⁵ A kor szigorú szokásainak megfelelően szinte évről évre új kolostorba helyezték, ahol általában házfőnöki vagy praesidensi, vikáriusi tisztséggel bízták meg a szokásos magyar hitszónok, illetve helyenként a testvérek gyóntatója funkció mellett. Sztropkó, Léva, Veszprém, Gyöngyös, Kassa követik egymást.²⁶ „Vándorolni kell e nyomorúságos életben, hogy végre elnyerjük az örök életet” – jegyezte fel lévai házfőnöksége idején, 1674-ben a rendház könyvtára egyik kötetének hátoldalára.²⁷ Kassán hosszabb ideig, 1679-től 1684-ig tartózkodott, hivatalosan csak 1682-ben tüntették fel a Tabulában a Rákóczi család udvari papjaként.²⁸ 1681-ben

és 1683-ban viszont egyáltalán nem szerepelt semmilyen minőségben sem, és ennek legvalószínűbb oka az lehetett, hogy ezekben az években nem teljesen szabályosan állt Zrínyi Ilona szolgálatában. Nyilván azért tudta Zrínyi Ilona 1681 novemberében bizalmas küldetésével Szepcsényi érsekhez küldeni, mert a szerzetes ekkor már a munkácsi vár káplánjaként működött.

Valószínűleg Báthori Zsófia halála, 1680. június 14-e után került Munkácsra, a meggyöngült jezsuita pozíciókkal összefüggésben. Eleinte talán csak vendégként tartózkodott a fejedelmi udvarban, de Zrínyi Ilona hamarosan annyira megkedvelte a hazafias érzelmű, magyarul prédikáló barátot, hogy levélben kérte a tartományfőnöktől, helyezték Bárkányit Munkácsra, udvari káplánjának.²⁹ Így lett Bárkányi János a Rákóczi család barátja, a kis Ferenc nevelője; 1682-ben hivatalosan is. 1683-ban nem állítottak össze új Tabulát, tehát feltételezhetjük, hogy Bárkányi státusában nem történt változás. 1684-ben ismét Kassára helyezték, de a rendi források nem említik, hogy Bárkányi Zrínyi Ilona udvari papja lenne. 1685-ben hivatalosan Homonnán magyar hitszónok³⁰, 1686–87-ben szintén nem szerepel Tabulában, minek oka szintén az lehetett, hogy Bárkányi félhivatalosan tartózkodott az ostromlott munkácsi várban.

Hogy ott volt, erre több dokumentum is utal. Másolatban fennmaradt „Tövisék közt nyíló szép rosa, az az szűz szent martyr Julianna elete” című versezete, melyet a chronosticon tanulsága, valamint egyéb körülmények figyelembevételére alapján vélhetőleg 1686. február 16-ára, Rákóczi Julianna névnapijára készített Munkács várában.³¹ A hosszú, terjengős elbeszélő költemény egy nem különösebben tehetséges „amatőr költőt” mutat. Ma már talán kissé szokatlan, hogy a tizenéves fiatal leány köszöntésére Szent Julianna megkínzásának és mártírhalálának aprólékosan részletes leírását adja, de a korabeli gondolkodás

az átélt borzalmakban a követendő példaként fölmutatott életszentség bizonyítékát látta. A mű szerzősége kérdéses. Elképzelhető, hogy a „Tövisek közt nyíló szép rosa” fordítás, ebben az esetben viszont magyarázatra szorul, hogy miért választott ilyen sok következetlenséget tartalmazó alapművet Bárkányi. Nem költőnek volt nagy, hanem lekipásztornak és egyszerű szerzetesnek, barátnek, aki együtt élt híveivel.

Engedje ez által az szép bekeséget
 Mi közinkben szalni azt az edgjeséget,
 Minemüt ohajtunk földi dicsőseget,
 Rakoci Julia tegyen csendesseget!

Legyen nemzetünknek meg vigasztaloja,
 Arva magyar nevek fel magasztaloja,
 Zöld olajfaaggal ekesult galambja,
 Regi siralminak oromra hozoja³²

A versezeten kívül más jele is van munkácsi tartózkodásának: például 1687. október 29-én egy köntösre való posztót utaltattak ki számára.³³

Bárkányi valószínűleg a vár feladása, 1688. január 17-e után távozott Munkácsról. Kis tanítványától ajándékokat is kapott, könyveket. Három kötetet Ignacio Coutinho dominikánus szerzetes Szűz Mária ünnepeire, a szentek ünnepeire, és nagybőjtre írt szentbeszédeiből, melyeket „Celsissimus Princeps Franciscus Rákóczi post deditionem Arcis Munkácsiensis” – a munkácsi vár feladása után adott a „méltatlan” káplánnak. Aki „in signum amoris patriae”, a hazaszeretet jegyében adományozott tovább 1690-ben az újrainduló szécsényi ferences kolostornak. A három kötet közül 1765-ben és 1766-ban kettőt újrakötöttek, de a címoldal bejegyzése nem veszett el. Elgondolkodtató, hogy Rákóczi Ferenc neve mellett az

1680-as évszám szerepel, amikor is a fejedelem mindősze négyesztendős volt! Ezek a könyvek aligha lehettek Rákóczi személyes tárgyai. Amikor ingóságainak egy részét 1688. március 31. után Sárospatakra szállították, tíz személyes könyvről tett említést a lajstrom: imakönyvek, Kempis Imitatiója, Szent Ferenc és Szent Ignác élete voltak tulajdonában.³⁴ Milyen jellemző: olvasta a két nagy rendalapító életrajzát, akiknek követői döntő hatást gyakoroltak életére... Coutinho könyveit tehát vélhetőleg Rákóczi a vár egyéb könyvgyűjteményéből, édesanyja könyvtárából vagy a plébániai könyvtárból ajándékozta a ferences szerzetesnek.

Az 1688. február 1-jei intermediális definitórium Gyöngyösre rendelte³⁵ Bárkányit, ahol rendes hitszónokként működött, bár a szécsényi *Historia Domus* szerzője, Nagy András szerint „ex cathedra Gyöngyösini” küldték Szécsénybe, ennek azonban semmi jele. Sem előtte, sem utána nem tanított sohasem klerikátban, viszont bizonyára csakugyan népszerű hitszónok volt. Szécsényi úttörő tevékenységéről hosszú levélben számolt be a tartományfőnöknek, ám a levél eredetije elveszett vagy lappang, csupán részletei ismertek, melyeket Fridrich Urbán tett közzé.³⁶

Bárkányi János egy teljesen elpusztult és lakatlan városba érkezett, ahol romjaiból kellett felépítenie a rendházat és templomot. Magyar nyelvű leveleket írt a szomszéd falvakba „lamentabiliter adhortans universos” – könnyesen biztatva mindenkit, hogy térjenek vissza a pusztá városba. És sikerült a hihetetlen feladat: Szécsény újranepeült, a várost huszonöt év alatt benövő bozótokat kiirtották, az omladozó épületeket újraemelték. Megkezdődött az élet a rendházban is.

Két év múlva Bárkányit Szegedre helyezték, majd folytatódott a vándorlás: Szendrő, Gyöngyös. A gyöngyösi rendház számadáskönyve szerint Rákóczi nem feled-

ARATÁS UTÁN

kezett meg hajdani tanítójáról, és ellátására 1704. július 16-án 10 aranyat küldött – egyéb összegek mellett.³⁷

Majd évről évre továbbhelyezték: Szolnok, Szeged, Nagyvárad, Kecskemét, és az utolsó állomáshely, ismét Gyöngyös. 1708. június 3-án rendelte a congregatio a mátraalji kisvárosba, két évet élt még. Rákóczi 1708-ban is küldött anyagi támogatást az idős szerzetes ellátásra, 100 forintot.³⁸

A levéltári dokumentumok nem egységesek halálának időpontját és okát illetően. Egy kézirat szerint szeptember 27-én halt meg, pestises betegek ápolása közben.³⁹ Ugyanezt erősíti meg az a kurta bejegyzés, melyet egyik hajdani könyvébe tett halála után egy ismeretlen feljegyző: Bárkányi János meghalt pestisben, Gyöngyösön, 1709-ben. Nyugodjon békében.⁴⁰ Ezzel szemben a szécsényi rendház „Tabulae defunctorum” című kézírata szeptem-

ber 22-re teszi a halálát⁴¹, a provinciai nekrológium, mely szokatlanul hosszan részletezi életútját, különös tekintettel a szécsényi rendház újjáépítését, szeptember 27-re.⁴² Hasonlóképpen a jászberényi rendház defunktóriumja is, amely költőien így fogalmazott: Johannes Bárkányi disposite animam Deo resignavit.⁴³

Halálának pontos idejéről és körülményeiről bizonyíték tehát nem áll rendelkezésre. A tomboló pestisjárvány közepette nem tudták megfelelően vezetni az anyakönyveket. A rendház teljes karanténban volt, a külvilágból senki sem léphetett be, s a kolostort is csak egyszer lehetett elhagyni: méghozzá örökre. A bent lévők betegek ápolására és a halottak temetésére jelentkezettek. Aki ezt a szolgálatot magára vállalta, számolhatott az egy héten belüli biztos halállal. A jelentkezők a kertben álló kis kápolna melletti házikóban húzták meg magukat, onnan jártak ki a haldoklókhoz és a temetőbe. Néhány nap alatt mindenki megfertőződött. Csupán a haldokló szerzetesek harangozására hagyta el a kolostort a betegek ápolására vállalkozó új jelentkező. Aki egyszer kiment a konventből, többet nem tért vissza, így arra sem volt mód, hogy a szerzetesek halálának pontos idejét feljegyezzék.

De akármikor halt is meg, áldozatos és fordulatokban gazdag életet élt. Saját magára is érvényesek ezek a döcögő verssorok, melyeket Rákóczi Julianna neve napjára írt az erényről:

Langos szarnyon repül, nem tart az veszeltül,
Batorsagot veszen temerdekszelvesztül,
Az buzgo szeretet ment az felelemtül,
Noha üldöztetik irigjsegermergetül.⁴⁴

FÁY ZOLTÁN

Jegyzetek

- 1 *Bottyán János vezérlő tábornok levelezései s róla szóló más emlékezetreméltó iratok 1685–1716.* Közli Thaly Kálmán. Archivum Rakocianum IX. Bp., 1883. 155. l.
- 2 Uo. 181. l
- 3 Uo. 466. l.
- 4 *Magyarország történeti kronológiája II.* Bp. 1982. 540. l.
- 5 A temetés körülményeit, a halotti pompa fényűző voltát Forgách Julianna 1712-es okmányából pontosan ismerjük, ám talán nem teljesen alaptalan azt feltételezni, hogy a többi örökösnek kifizetendő javak kisebbitése érdekében az özvegy, ki ekkor már Palocsay Györgyné volt, némileg túlzott a temetés részletezésekor. Mindenesetre a sír helye – a kutatások ellenére – azóta is ismeretlen, és a gyöngyösi rendház levéltárának fennmaradt anyagában egyetlen irat sem utal a nyilván jelentős eseményszámba menő temetésre. Vö. Thaly Kálmán: *Bottyán tábornok haláláról s temető helyéről.* In: Századok, 1867. 167–176. l.
- 6 Dezsényi András Henrik: *Az esztergomi ferences templom története.* Esztergom, 1987.
- 7 *II. Rákóczi Ferenc Fohásza.* Szöveget gond. Déri Balázs. Ford. Csóka Gáspár és Déri Balázs. Bp., 1994. 296. l.
- 8 Karácsonyi János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I.* Bp., 1922. 477. l.
- 9 MFL Oklevéltár, CLI
- 10 *Libellvs alphabeticvs ... = Abces könyvecske ...* Szerk. B. Balsai Jolán; utószó Holl Béla. Hasonmás kiadás. [Miskolc], [1991]; Történelmi Tár 1900. 339. l.
- 11 Rákóczi Ferenc: *Vallomások.* Bp., 1979. 45. l.
- 12 Karácsonyi János: I. 496. l.
- 13 Köpeczi B., R. Várkonyi Á.: *II. Rákóczi Ferenc.* Bp., 1955. 37. l.
- 14 Rákóczi Ferenc: *Vallomások.* 23. l.
- 15 *Tabulae et ordinationes 1644–1724, Pro Conventu Szokolczensis.* MFL 169 v.
- 16 Rákóczi Ferenc: *Vallomások.* 47. l.
- 17 Köpeczi B., R. Várkonyi Á.: *Rákóczi tükör.* 2. Bp., 1973. 184. l. Louis Lemaire beszámolója.
- 18 Szántó Konrád: *Rákóczi és a ferencesek.* In *Vigilia*, 1976. 10. sz. 679–684. l. 1976. 682–683. l.
- 19 *Protocollum Gyöngyösiensis*, 1738. 13. l. MFL
- 20 Telek József: *Historiae chronologicae Provinciae Ss. Salvatoris Ord. Min. Pars II.* Kassa, 1757. 94. l. Fol.r. Kézirat, MFKL, Régi jelzete XII-3-88. l.
- 21 Kőnig Kelemen: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932.* Vác, 1931. 179–196. l.
- 22 Uo. 182. l.

- 23 Karácsonyi J.: I. 1922. 473. l.
- 24 *Registrum seu actus capitolorum*. 1659–1688. 46. l. fol. r. MFL
- 25 König K. 1931. 182., Karácsonyi J. II. 1924. 171. l.
- 26 Bárkányi János lelképásztori működésének érdekes dokumentumai megtalálhatók a Győri Egyházmegyei Könyvtár Kézirattárában. Bárkányi J.: *Funbres, laudationes*. Ms. III. 4.
- 27 Magyar Könyvszemle 1880. 135. l.
- 28 *Tabulae et ordinationes 1644–1724, Pro Conventu Szakolczensis*. 140 fol. v. MFL
- 29 König K. 1931. 183. l.
- 30 *Tabulae et ordinationes 1644–1724, Pro Conventu Szakolczensis*. 154. l. MFL
- 31 *Régi magyar költők tára 11.* Sajtó alá r. Varga I. Bp., 1986. 860. l.
- 32 RMKT 11. 613. l.
- 33 Thaly K.: *Munkácsi leltárak s udvartartási iratok*. In: Történelmi Tár, 1900. 339. l.
- 34 Thaly K. Történelmi Tár 1886. 781–782; *Magyarországi magánkönyvtárak II.* 1588–1721. Szeged, 1992. 128. l.
- 35 *Protocollum Provinciae ab Anno 1669*. 109 l. MFL
- 36 Fridrich U.: *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae [...] Sanctissimi Salvatoris*. Kassa, 1759. 123. l.
- 37 König K. 1931. 194. l.
- 38 Uo. 1931. 195. l.
- 39 A kézirat egyelőre lappang, Somogyvári Hetény Az 1709-10. évi pestisjárvány című munkájából ismerjük. In: *Gyöngyösi Szt. Rókus kápolna*. Szerk. Király Kelemen, Gyöngyös, 1946.
- 40 Bignamus, I.: *Dominicalis annualis pars prima*. Moguntiae, Schönwetter, 1668.
- 41 *Tabulae Defunctorum*. MFL, Szécsényi fond. 17. l.
- 42 *Catalogus Patrum et fratrum ... defunctorum*. *Necrologium Salvo*. 52. MFL
- 43 *Cathalogus Patrum et fratrum... defunctorum*. Jászberény MFL
- 44 RMKT 11. 543 l.

u: Gaba Gábor

cu (73)323
**A JÓ SZÁNDÉKÚ BEHEMÓT:
AMERIKAI HATALOM
A 21. SZÁZAD ELEJÉN***

II.

Európa problémái

Az időnként hangos transzatlanti vitákat némelyek alapvető jellembeli különbségekre vezetnek vissza, míg mások szerint az erő és a gyengeség pozícióiból fakadó eltérő nézőpontok eredményezik a két kontinens egymással konfliktusokat generáló reakcióit és törekvéseit. Ezen érvelés szerint Európa relatív gyengesége következtében szorgalmazza a nemzetközi rendszer intézményeinek fejlesztését, s helyezi a hangsúlyt a gazdasági hatalomra és a nemzetközi jogra az amerikai szuperhatalom ellensúlyozása érdekében, miközben az Egyesült Államok – a hatalom hagyományos dimenziójában kialakult dominanciája alapján – komoly szerepet szán a katonai erőnek is a nemzetközi problémák megoldásában. Persze az Egyesült Államok kialakulásának időszakában éppen Amerika használta a ma Európától megszokott érveket, amikor a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi jog előtérbe helyezése mellett az európai hatalmi politika veszélyeire hívta fel a figyelmet.

A központosított hatalmat a minimálisan szükséges szintre korlátozni igyekvő amerikaiak ráadásul rendkívül

*A szerző a Külügyminisztérium 7. Területi Főosztályának helyettes vezetője. Az általa az alábbiakban megfogalmazott gondolatok semmilyen vonatkozásban nem állíthatók be a magyar külügyminisztérium hivatalos álláspontjaként, azok kizárólag saját személyes véleményét tükrözik.

Tamulmday

bizalmatlanok a világkormányzat gondolatával szemben. Az ENSZ amerikai megítélésének nem tett jót, hogy a hidegháború folyamán gyakran a Washingtont elítélő nyilatkozatok elfogadásának fórumaként funkcionált, később pedig a srebrenicai vérengzés vagy a hatástalan Irak-politika is rávilágított a világszervezet lehetőségeinek korlátaira, illetve működésének anomáliáira.

Az öreg kontinens némi lekezeléssel viszonyul Amerikához. Saját felsőbbrendűségének és kulturáltságának tudatában hajlamos az Egyesült Államokat igénytelennek, sőt egyes területeken (ld. halálbüntetés) primitívnak megítélni. Természetesnek tekinthető jelenséggé nehezményezzük a szempontjaik és törekvéseink iránti amerikai érzéketlenséget is. Európában a hidegháború megszűntével eluralkodott az Immanuel Kant-i „örökös béke” érzete, amelyet – félelmeink szerint – a letűnőben lévő kor magatartási logikáját és mintáit követő Amerika világcsendőri szerepvállalása veszélybe sodor. Nem vesszük viszont észre, hogy a „szép új európai rend” csak a Thomas Hobbes által leírt világ szabályai szerint alkalmazott amerikai védernyő alatt virágozhat, azaz Európa annak köszönhetően tud látszólag túllépni a történelmen, hogy az Egyesült Államok még ma is abban él.

Hogyan is látja Amerika az Óvilágot? Az amerikaiak szerint Nyugat-Európa elkényelmesedett, a problémák elől inkább kitér, s jórészt saját szűkebben értelmezett érdekeire összpontosít. Rosszallással veszik tudomásul, hogy az európaiak legtöbbször a múltban már jól bevált, kényelmes megoldásokat részesítik előnyben. Úgy látják, hogy az európai integrációs folyamat előrehaladása a hatalom gyakorlásában nehezen számon kérhető bürokratákat teszi a kontinens által követendő irányok kijelölésének letétemnyeseivé. Veszélyesnek tartják amerikai részről, hogy tapasztalatuk szerint az európaiak naivan bíznak a nemzetközi játékszabályok betartásában, miközben – részben eme

illúziótól vezetettve – minél kisebb áldozatokat vállalnak biztonságuk garantálásáért. Érdekes korreláció mutatható ki továbbá az európai és az amerikai munkamorál, illetve vallásosság alakulása között, amelynek alapján egyesek arra a következtetésre jutnak, hogy a két kontinens gazdasági teljesítménye közötti eltérésekben szerepet játszik a magukat kétharmad részben vallásosnak mondó amerikaiak protestáns etikája és az európai szekularizáció diadala. (Niall Ferguson: *Why America Outpaces Europe* [Clue: The God Factor], *The New York Times*, 2003. június 8.)

Hasonló összefüggés mutatható ki a nemzetközi fellépés helyességébe, jogosságába vetett hit tekintetében is.

A szekularizáció hatásai azonban még mélyebbre nyúlnak Európában. Egyesek kifejezetten úgy érvelnek, hogy az isteni dimenziójától megfosztott lelkiismeret gyengeségei, azaz az ateista humanizmus diadala és a modern technikával kötött házassága vezetett a 20. század európai katasztrófáihoz. Az elmúlt évszázad önkényuralmai igazolták, hogy egy végletekig világias humanizmus menthetetlenül embertelen humanizmus. Egyesek szerint ez ad magyarázatot arra, hogy oly sok európai miért nem ítélte el 1989 után a kommunizmus erkölcsi és politikai szörnyeteit; európai államférfiak miért vesznek védelmükbe olyan világpolitikai fikciókat, mint a „nemzetközi közösség”; Európa miért vonul vissza a demokráciából, hogy sorsát egy arctalan brüsszeli bürokráciára bízsa; az európai államok gyakorlatilag miért képtelenek nehéz belső döntések meghozatalára; miért ragaszkodik több európai politikai vezető ahhoz, hogy az új európai alkotmány szándékosan történelmi amnéziát kövessen el, amikor törölni próbálja a földrész emlékezetéből a kereszténység másfél évezredes hozzájárulását; és egyáltalán mivel érdemelt ki Európa egy ilyen pusztító 20. századot.

Alekszander Szolzsenyicin megállapítása szerint az első világháború egy civilizációs válság kezdetét jelezte

Európában (elsősorban Nyugat-Európában), amely ugyan nem torkollott nukleáris holokausztba, de hatásai mindmáig nem tűntek el. A civilizációs morál válsága csupán a hidegháborút követő években válhatott láthatóvá, amikor az 1914-ben elkezdődött politikai és katonai válságok végét érték, és nem rejtették el többé annak hosszú távú hatásait. Az ateista humanizmus leggroteszkebb megnyilvánulásai ugyan vereséget szenvedtek a második világháborúban és a hidegháborúban, de egyes intellektuális, spirituális és erkölcsi maradványai még mindig velünk vannak. A civilizációs morál jelenlegi krízisével magyarázható, hogy az európai ember miért felejt el szándékosan történelmét, miért adja fel a kemény erőfeszítéseket igénylő demokratikus politizálást, és miért részesíti a jelek szerint előnyben a bürokrácia képviselte hamis belső és az ENSZ-rendszer által biztosított hamis külső biztonságot.

Ez a spirituális „senki földje” szükségképpen instabil és végeredményben önpusztító jövőképet tartogat. Egy kimerülő és belső robbanással fenyegető Európa súlyos fenyegetést jelent az európai gyökereire büszke Amerika számára is. Különösen veszélyes Európa demográfiai válsága, hiszen az ilyen vákuumok nem maradnak hosszabb ideig betöltetlenek. Aligha mondhatnánk, hogy egy mindinkább iszlám befolyás alá kerülő, azzal szemben megbékítő mentalitást tanúsító Európa létrejötte megfelelné az Egyesült Államok elképzeléseinek. „Nyugatosított” moszlimok és áttért keresztények már most is mind nagyobb számban válnak radikalizálódott hívőkké. Európa dzsihadistáit a nyugat-európai társadalmakba történt tökéletlen asszimilációjuk és a szekularizált európai társadalmaktól való elidegenedésük termeli ki.

A procedurális demokrácia megvalósulása pedig lényegében egyet jelentene egy morális tartalom nélküli jövővel.

Merre tart Amerika?

(1) Mit is tehet egy unipoláris hatalom? A nagyhatalmi pozícióra adott legrégebbi választ az izolacionizmusban találjuk meg, amely abból a felfogásból eredeztethető, hogy a két óceán által védett Amerika spirituálisan felsőbbrendű az Óvilághoz képest, és túl jó ahhoz, hogy annak intrikái, szövvényes és cinikus szövetségei megrontsák. Mára mindazonáltal az izolacionizmus jórészt a nemzetközi kereskedelemtől és a bevándorlóktól való félelem ideológiájává vált. Korunk exportorientált gazdaságai, masszív migrációja és földrészekben átfelölő biztonsági fenyegetései – ideológiai elavultsága mellett – gyakorlati értelemben is működésképtelenné tesznek egy ilyen megközelítést. Politikai csődjét jól tükrözi képviselőjének, Pat Buchanannek szereplése (helyesebben leszereplése) a 2000-es amerikai elnökválasztáson.

(2) A 90-es években a Demokrata Párt külpolitikáját meghatározó, az amerikai külpolitikai elit által szinte vallásos meggyőződéssel követett liberális internacionalizmus került uralomra. Gyökerei Wilson elnök utópiáiban, Harry Truman kommunistaellenességében és John F. Kennedy militáns univerzalizmusában találhatók. A „vietnami szindróma” hatására azonban a passzivitás, a beletörődés és a csaknem reflexszerű intervencióellenesség ideológiájává vált. A demokraták számára ezért a nyers nemzeti érdekektől mentes humanitárius célok elég tiszták morálisan ahhoz, hogy indokolttá tegyék az erő alkalmazását. Mivel a hidegháborút követő évtized bőven szolgált ilyenekkel (Haiti, Bosznia, Koszovó), váratlanul gyakran került sor amerikai katonai fellépésre. A Clinton-korszak külpolitikáját emellett a multilateralizmus és a nemzetközi jog előtérbe állítása jellemezte, mivel hittek abban, hogy a nemzetközi közösség akaratát kifejező megállapodások kellő morális meggyőző erővel bírnak majd. A liberális internacionalizmus egyes képviselői attól tartanak, hogy az unilaterális

fellépés nem erősíti, hanem inkább aláássa az amerikai pozíciókat. Ezért a multilaterális keretek megfontolt igénybevételét javasolják, hogy a nemzetközi rend megfelelő alakításán keresztül meg lehessen akadályozni a rivális hatalmi központok kialakulását. Nem tudnak azonban igazán meggyőző választ adni arra, miként képes az első számú hatalom megakadályozni, hogy hatalmának gyengítése érdekében riválisai ellene fordítsák a nemzetközi fórumokat.

Az amerikai értékek univerzális vonzerejére építő, az ún. „puha hatalom” (*soft power*) hangsúlyozásán alapuló demokrata megközelítés ütközik világunk azon tapasztalati tényével, hogy – amint például a líbiai tömegpusztító fegyver-program önkéntes felszámolásáról hozott döntés esetében is láthattuk – a fegyverek a jelek szerint sajnos ma is lényegesen nagyobb meggyőzőerővel bírnak, különösen a nemzetközi rendszer haramiaállamainak körében. A liberális internacionalizmust ezért realista és neokonzervatív oldalról az amerikai hatalom korlátozása, Gulliver lekötözése miatt kárhoztatják. Ezen kritikusok szívesen mutatnak rá, hogy például a Kiotói Egyezmény mentesítette Kínát és Indiát, az Atomcsend Egyezmény aggasztó mértékben nehezítette volna meg az amerikai nukleáris arzenál karbantartását, az Ottawai Egyezmény pedig súlyos veszélybe sodorta volna az amerikai hagyományos erőket (különösen a koreai demilitarizált övezetben).

Az elmúlt egy-két évben a demokraták ellenzékéből különösen azért bírálták a Bush-adminisztrációt, hogy nem tudott több nemzetet bevonni az iraki rendezésbe, és így nem szerzett kellő nemzetközi legitimitációt a fellépéshez. A franciák és a németek persze idejekorán félreérthetlenné tették, hogy nem fogják támogatni Szaddám Huszein megdöntését. Ilyen körülmények között az ahhoz való ragaszkodás, hogy ők is csatlakozzanak a koalícióhoz, egyet jelentett volna az egész vállalkozás feladásával. A Bush-kormányzatot védő elemzők a nemzetközi legitimá-

ció hiányával kapcsolatban felteszik a kérdést, vajon a 25 millió embernek az iraki diktatúra alóli felszabadításáért folytatott amerikai beavatkozás miért bírt kevesebb morális legitimitációval, ha az ilyen célok iránt vajmi kevésbé fogékony kínai vezetés vagy a saját hatalmi pozíciói javítására összpontosító Quai d'Orsay nem adta rá áldását. A nemzetközi szervezetek által nyújtott morális megerősítéssel kapcsolatban neokonzervatív szakértők szívesen emlékeztetnek arra a komikus helyzetre, hogy tavaly éppen Líbia volt az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának elnöke, és az ENSZ Leszerelési Értekezletén éppen Irak elnökölt, miközben az egyik alelnöki posztot Irán foglalta el.

A demokrata oldal megközelítése tehát érezhetően közelebb áll Európa világméretűéhez, amennyiben a közösen elfogadott szabályok betartását kikényszeríteni képes nemzetközi közösség létrehozásának, hobbesi világunk egy kanti univerzummá történő átalakításának reményéből táplálkozik.

(3) A realista iskola reménytelen illúzióknak tekinti a fenti elképzelést, mivel úgy látja, hogy a dzsungel szabályainak megváltoztatásához az emberi természet gyökeres – és ezért nem remélhető – átalakulására lenne szükség. Miközben az államon belüli társadalom az egymás iránti jóakaraton és közös értékeken alapul, nehéz hasonló szilárd alapokat biztosító közös értékeket kimutatni – mondjuk – Dánia, Haiti, Irán és Kamerun között. Az Észak-Koreával és más hasonló államokkal kötött nemzetközi megállapodások jelentős része ezért szerintük annyit sem ér, mint az a papírdarab, amelyre írták őket, hiszen a nemzetközi közösség csupán egy fikció, egymással ellentétes ambíciók, összeegyeztethetetlen értékek és szembenálló hatalmak összessége. Korunk – a realisták szerint egyébként csak átmenetinek tekintett – egypólusú világában a létező nemzetközi stabilitás az Egyesült Államok megkérdőjelezhetetlenül domináns hatalmának és elrettentő erejének köszönhető, s ilyen érte-

leben Amerikában látják az ütközőzónát a barbarizmus és a civilizáció között. Egy ilyen világban a realista érvelés szerint igenis van helye a megelőzés oly sokat kritizált doktrínájának, hiszen a két katonai tömb között világos szabályok mellett és állami szereplők által megvívott hidegháború befejeződésével az elrettentés elvesztette alapját, mivel nem működik azok ellen, akik lényegében elrettenthetetlenek. A megelőzés reményeik szerint megoldást kínál korunk egyik legnagyobb fenyegetésére, mivel elriaszt a tömegpusztító fegyverek megszerzésétől. Függetlenül attól ugyanis, hogy Irak rendelkezett-e nagyobb mennyiségben ilyen eszközökkel, az a tény, hogy az Egyesült Államok eltávolította azt a rezsimet, amely nem volt hajlandó elszámolni fegyvereivel, éppen ezzel az elrettentő hatással járt. Líbia és más hasonló nemzetközi szereplők ma már világosabban látják a tömegpusztító fegyverek birtoklásának és a velük való kereskedésnek a nagyon magas árát. A nem kellően pontos hírszerzés gondot okoz, de ez szemükben nem cáfolja a megközelítés elvi helyességét. Kérdéses a realisták számára az is, hogy a hajlandók *ad hoc* koalícióinak létrehozása valóban unilaterális lépésnek minősül-e csak azért, mert ezek nem rendelkeznek a multilaterális keretektől megszokott formai kellékekkel (például egy New York-i központtal). Ráadásul – amint korábban elhangzott – gyakran a tette kész hatalom egyoldalú fellépése készíti el a multilateralizmust. Az unilateralizmus tehát – e nézőpontból – csupán azt jelenti, hogy nem vagyunk hajlandók túsul esni mások akaratának, vagyis a realisták elszakítják a Gullivert fogva tartó köteleket. Egy olyan nemzetközi rendszerben, amely nem rendelkezik felsőbbrendű hatalommal és önálló rendőrséggel, és amelyben az erő a végső bíró, a Bush-kormányzat cselekvéseire komoly befolyással bíró realista iskola szerint Amerikának mindent el kell követnie a ráruházott példátlan hatalom és az annak alkalmazásához szükséges cselekvési szabadság megőrzéséért.

(4) Ezen a ponton ütközünk a realizmus korlátaiba. A hatalom maximalizálása ugyanis nem lehet kellően vonzó közös cél az ideálokra erősen fogékony Amerika számára. A manapság oly sokat emlegetett neokonzervativizmus (vagy más néven demokratikus globalizmus, egyesek szerint demokratikus imperializmus) ezért újrafogalmazza a nemzeti érdeket, és legfőbb értéként a szabadságnak az amerikai szuperhatalmi képességek segítségével történő terjesztését határozza meg. Ebben látják az amerikai alkatot és ambíciókat legpontosabban kifejező történelmi küldetést. A neokonzervatívok gyakran demokrata pártállású értelmiségiek voltak, akik a vietnami háború idején kiábrándultak mind a hazafiatlan liberális politikából, mind a Henry Kissinger-féle cinikus, a hatalmi egyensúlyon alapuló világnézetből. Az amerikai hatalmat a világ pozitív, jó ügyeket szolgáló erejének tekintik. Szeptember 11-e sokkhatása a kormányzat több meghatározó alakját a neokonzervatív világnézet irányában mozdította el, hiszen a terrortámadások következtében olyan felismerésre jutottak, hogy biztonságát Amerika csak egy olyan világban találhatja meg, amelyben értékei széles körben elterjedtek és elfogadottak. Képviselői hisznek a világ Amerika általi jobbíthatóságában.

Ez az amerikai sajátosság egyúttal megmagyarázza, hogy az európaiak miért találják ezt az értékalapú, a „jó” és a „rossz” kategóriáiban gondolkozó külpolitikát reménytelenül és irritálóan moralistának. Amerikai konzervatív körökben is többen aggodalommal szemlélik ezt a veszélyesen expanzív és agresszív utópistának érzett külpolitikai filozófiát. A demokratikus globalizmus azonban nem jelent visszatérést a wilsoni hagyományokhoz, hiszen osztja a realisták meggyőződését az erő központi jelentőségéről. Inkább a realizmus meghaladásának tekinthető, hiszen a demokrácia terjesztését nem öncélnak, hanem az amerikai érdekek biztosítását szolgáló nélkülözhetetlen

eszköznek tekinti. A magyarázat egyszerű: a demokráciák jóval barátságosabbak az Egyesült Államokkal, kevésbé harciasak szomszédaikkal, és általában hajlamosabbak a béke megőrzésére. Mivel a demokratikus globalizmus veszélye inkább univerzalitásban rejlik, egyesek az amerikai erő bevetését olyan esetekre korlátoznák, amikor stratégiai szükségszerűségről, az Egyesült Államok túlélése szempontjából központi kérdésekről – jelenleg mindennek előtt az arab–iszlám totalitarianizmus elleni küzdelmet értik alatta – van szó. Ez a felfogás húzódik meg a szélesebb Közel-Kelet stabilizálására és demokratizálására irányuló kezdeményezésben is, amely kiindulópontját a második világháborút követő nemzetközi helyzet analógiáiból veszi. A felismerés ugyanis világos, hogy szeptember 11-e mögött nem egy ember vagy egy csoport, hanem az arab–iszlám világban tapasztalható politikai elnyomás, vallási intolerancia és társadalmi válság egyvelegéből eredő állapot keresendő, amelynek kezelésére a fentebb leírtan kívül nincs másik működőképesnek ígérkező alternatíva. Bár hosszabb távon számolnunk kell a Kína elkerülhetetlen felemelkedésével és Európa közelgő demográfiai összeomlásával összefüggő problémákkal is, az arab–iszlám nihilizmus képezi korunk megkérdőjelezhetetlenül legsúlyosabb fenyegetését. Ebben a harcban kiemelkedő szerep hárul az amerikai hegemon hatalomra, amelyet mindannyiunk előnyére kell fordítanunk.

A közös transzatlanti jövő felé

Sokan úgy gondolják az Óvilágban, hogy mivel az Egyesült Államok az egypólusú világ legfőbb védelmezője, az egyetlen pólus gyengítése Európa javára válik. Ez a nézet láthatóan azon a várakozáson alapul, hogy egy ilyen világ pontosan olyan lenne, mint a most létező, csak éppen

Amerikához képest Európának relatíve sokkal nagyobb hatalma lenne. A valóságban azonban Európa valószínűleg egy ilyen rendszer gyengébbik pólusává válna, miközben az Egyesült Államokhoz fűződő különleges kapcsolatai a folyamatos transzatlanti csetepaték következtében meggyengülnének, és az érdemi nemzetközi szerep betöltéséhez szükséges képességei – a gazdasági és demográfiai dinamizmus, a kedvező földrajzi adottságok és a hatékony vezetési képesség – hiányoznának.

Sokkal vonzóbb jövőképet jelentene ezzel szemben, ha az ázsiai óriások megerősödésére és az orosz hatalom részleges feledésére a transzatlanti szolidaritás erősítésével készülnénk fel, és a transzatlanti közösség tagjai egyre inkább felismernék az érdekek, az ideálok és a történelem közösségében rejlő értékeket. Európa változatlanul önálló identitásának kialakításán dolgozna, és saját érdekeit igyekezne érvényesíteni, de eltűnne az Amerikával szembeni ellensúly kialakítására irányuló szándék az EU és tagállamainak külpolitikájából. Az Atlanti-óceán mindkét oldalán a globális és regionális problémák megoldására igyekeznének felhasználni a multilaterális kereteket, nem pedig manipulatív módon olyan hatalmi viszonyok megerősítésére vagy gyengítésére, amelyeket hosszú távon a felek belső kohéziója és dinamizmusa határoz meg. Egy ilyen végkifejlet vélhetően mindkét félnek érdekében állna, hiszen nem kényszerítené állandóan a másodhegedús szerepébe Európát, és nem tenné ki az Egyesült Államokat az egységének megszilárdítása és nemzetközi státusának erősítése érdekében az unilaterális vádját alkalmazó Európa általi folyamatos üldöztetésnek.

CSABA GÁBOR

u: Botos Katalin

338

cu! MERRE TART A ZÁSZLÓSHAJÓ?

Ha megkérdezi valaki, mi volt a 90-es évek legnagyobb változása a világban, Közép-Európában tíz emberből kilenc nagy valószínűséggel azt válaszolja: a kommunizmus összeomlása.

Tizenöt évvel ezelőtt olyan folyamatok indultak meg, amelyek felbomlasztották a szovjet birodalmat, s a szocialista társadalmi rendszer helyett visszaállították a kapitalizmust. A politikai rendszer a demokratikus választásokkal többpárti demokráciává alakult, a magántulajdon deklarálta a gazdaság alapjává vált. A tényleges helyzet szerint azonban a termelőeszközök zöme Kelet-Közép-Európában állami tulajdonban volt. Megkezdődött hát a nagyszabású privatizációs folyamat a korábbi szovjet dominálta területeken. Az esetleges tétovázókat hamar kritika érte, hogy vissza akarják hozni a szocializmust.

A fontolva haladók, az állam szerepvállalását teljesen leépíteni nem akarók maradinak lettek bélyegezve. A politikai hatalom birtokosait pedig azzal vádolták meg, hogy azért akarják kézben tartani a termelőeszközök egy részét és a nagy újraelosztó rendszereket, hogy ezáltal beleszólhassanak a gazdaság ügyeibe, netán saját politikai támogatóik javára. Arról alig esett szó, hogy a változásokat siettetők sem voltak éppen érdekmentesek, s hogy a gazdasági liberalizmus ugyancsak meghatározott érdekcsoportoknak kedvezett: a bennfentes információkkal bíróknak s a külföldi tulajdonosoknak.

Tanulmány a nyugarola-
lógóról.

Az átmenet – ahogy az időszakot nevezni szokták – minden szellemi energiát lekötött. Alig figyeltünk arra, hogy hová is tartunk.

A kapitalizmus ugyanis korántsem egységes arculatot mutat. Hajlamosak vagyunk a saját földrészünkön, régióinkban történeteket világtörténelmi jelentőségűnek tekinteni – mint ahogy *valóban erről van szó* –, elfeledkezünk róla, hogy *nem csak mi változtunk*. Hatalmas változások mentek végbe a világban az elmúlt fél évszázadban. S még fontosabb, hogy az ezredfordulót megelőzően újabb karakteres fordulat következett be.

A Nagy Válság hatása

A marxizmus klasszikusainak kis híján igazuk lett. A harmincas évek elején Európa gazdasága romokban hevert. Az olaszok a csődbe menő vállalatok finanszírozására létrehozzák a nagy állami holdingot, az IRI-t, amely végső soron az olasz gazdaság jelentős részének államosításához vezetett. Az angolok, franciák a második világháború után államosítanak jelentősebb mértékben, s a felszabaduló gyarmatok jelentős része is az állami tulajdon, az állami gazdasági szerepvállalás segítségével kísérel meg a felzárkózást. A világ vezető ipari nagyhatalmánál is úgy kiéleződtek az ellentmondások, a túltermelési válság olyan visszaesést eredményezett, hogy a társadalomban a feszültség forrponton volt. Cs. Szabó László munkájában (Franklin Delano Roosevelt) kortársként rögzítette, milyen megrázkódtatás volt az amerikai polgárok számára, hogy a *demokratikus hatalom* – amelynek társadalomberendezkedése példaként állott a világ előtt – *a veterán tüntetőkre lövetett!* Az amerikaiak meghasonlottak önmagukkal. Megoldást kellett találni a mind nagyobb méretű társadalmi morál-csökkenésre is, amelyet a féktelen tőzsdeláz váltott

ki. (Még maga az amerikai tőzsde Harvardot végzett elnöke is kétes ügyekbe keveredett!) Samuel Insull, az Edison Művek tehetséges menedzsere valóságos piramisjáték-jellegű vállalatbirodalmat épített fel, amely a tőzsdeláz lehűlésével kisbefektetők százazezeit rántotta magával. A kiutat az állami szabályozás intézményeinek felállítása, s a költségvetési politika „bevetése” jelentette. Változatos formában, de az állami tulajdonlás, az állami szabályozás és konjunktúraszabályozás általános gyakorlattá vált a fejlett világban. A német gazdaság ugyan sajátos utat követett a szociális piacgazdaság kiépítésével, melyben a versenyszektor államosítása nem jött szóba, de az infrastruktúra, a szociálpolitika és a szabályozás terén hatalmas volt itt is az állam szerepe. Az új közgazdasági elméletek, amelyek az állam erőteljesebb szerepét hangsúlyozták, úgy tűnt, meghódították a vezető kapitalista gazdaságokat és a társadalmat. Ahogy Nixon elnök mondta egy negyed század múlva: „Mindannyian keynesiánusok vagyunk.”

De mire kimondta, már véget is ért ez a korszak. A friedmani monetarizmus és a hayeki liberalizmus már úton volt az irányító magaslatok meghódítása felé. Igaz, 1974-ben még fele-fele arányban osztoztak a jóléti kapitalizmus hívei a szabadelvűekkel a sikereken, hiszen Gunnar Myrdal, a szociálisan érzékeny svéd közgazda és Alfred Hayek, a korlátlan szabadságpárti osztrák társadalomtudós megosztva kapta a közgazdasági Nobel-díjat, de Hannibál már a kapuk előtt volt.

Rövidesen bekövetkezett a thatcheri hatalomátvétel Angliában, s Ronald Reagan győzelme Amerikában. A hivatalos gazdaságpolitika rangjára emelkedett az állam visszaszorítása, mivel – úgy tűnt – addigra már nem a jólét garanciája, csak a stagfláció forrásává vált a jelentős mértékű állami beavatkozás. Megindult a privatizáció, dereguláció, liberalizáció világszerte. El akarták söpörni az útból a Nagy Válság hagyatékát, vissza akartak térni a

klasszikus kapitalizmus alapeszméihez, a teljes vállalkozói szabadsághoz, s a termelési tényezők korlátozásmen-tes áramlásához.

Ebbe a világfolyamatba illeszkedett az, hogy 1989 után Kelet-Európa is erre az útra lépett. Igaz, itt sokkal mélyebb változásokról volt szó, hiszen nem csak a gazdaság, de a teljes társadalmi berendezkedés demokratizálása volt a cél.

Mondhatjuk, hogy a viharos kilencvenes években párhuzamos gazdasági forradalmak mentek végbe a világ keleti és nyugati felén, amelyek egyfelé mutattak, még ha kiváltó okaik némiképp különböztek is. Mindkettő az állam visszaszorítását, a magángazdaság versenyképesebbé tételét célozta. Azzal a különbséggel, hogy a versenyben súlyosan lemaradt Kelet-Európában ennek a teljes intézményi hátterét újra meg kellett teremteni, mivel a kommunista tervgazdálkodás teljesen elsorvasztotta a piac intézményeit. S ha már kopírozunk, akkor másoljuk a lehető legjobb példát – a sikert sikerre halmozó amerikai gazdaság berendezkedését!

Arról azonban nem sok fogalmunk volt, hogy milyen változások mentek végbe a kapitalizmus zászlóshajójában, Amerikában a kilencvenes években. *Milyen kapitalizmust hoztak létre a velünk párhuzamosan zajló folyamatok az amerikai gazdasági és társadalmi rendszerben, amelyhez mi éppen hasonlítani akartunk*, hiszen nyilvánvalónak látszott sikeressége. Milyen valójában a mai kapitalizmus, milyen Amerika, amelyhez közelíteni szeretnénk?

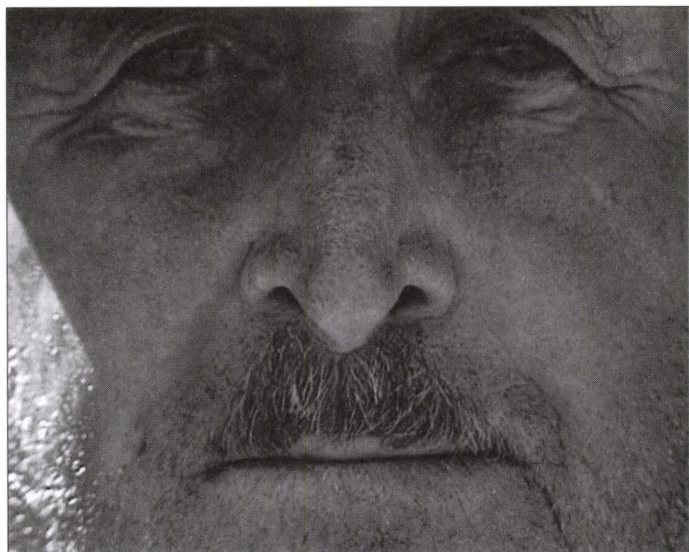
Fecseg a felszín...

Milyen a modern Amerika? Egy szóval azt mondhatjuk: *sikeres*. Madártávlatból, messziről ez látszik, s mérhető mutatók minden kétséget kizáróan igazolják. Az USA si-

kerrel vette az új technológiai kihívásokat. Élen jár az új gazdaságstruktúra kiépítésében: a feldolgozóiparban az összes munkások alig 14%-a dolgozik. A szolgáltatások, ezen belül a korszerű, tudásalapú szolgáltatások aránya itt a legmagasabb az ágazati szerkezetben. Egy főre jutó GDP-je másfélszerese az európai és a Japánban mért értéknek. Foglalkoztatási mutatói messze kedvezőbbek, mint Európáé, az állam részaránya a GDP-ből lényegesen alacsonyabb, mint a másik két hatalmi centrumban. A versenyképesség szempontjából oly nagy súllyal latba eső adó- és járulékterhek is kisebbek. Sikeresen vészelte át a 80-as évek recessziós jelenségeit, s majd két évtizeden át folyamatos növekedést produkált. Már-már úgy tűnt, a kapitalizmus természete megváltozott: vége a ciklikus ingadozásoknak. Igaz, voltak az Egyesült Államok gazdaságának is árnyoldalai: a jelentős költségvetési deficitek és a felhalmozódó adósságállomány, a fizetési mérleg krónikus hiánya. Mivel azonban finanszírozási nehézségek nem akadályozták a fenntartható növekedést – rengeteg a világgazdaságban a biztonságos befektetést kereső, USA-n kívül lévő dollár –, ezekről hajlamos a külső szemlélő elfeledkezni.

A belgazdasági politikában azért e kérdések napirnden voltak. A Clinton-kormányzat célul tűzte a költségvetési hiány csökkentését, s el is érte. A második Bush-érában ez egykettőre leolvadt, s ma megint a hiány foglalkoztatja a makroöngazdászok jelentős részét.

A fantasztikus kilencvenes évek fejlődését és az azon alapuló illúziókat azonban szertefoszlatta „az IT-business” lendületének megtörése. Az a reménység, hogy nem lesznek a továbbiakban válságok, hiszen a modern technika lehetővé teszi a készletállomány naprakészebb figyelését, s így a ciklikus túltermelések megakadályozását, semmivé vált. Komoly, súlyos recesszióba került az amerikai gazdaság, amit botrányok sorozata kísért.

DÖMÖK KÁROLY

Hallgat a mély...

Történelmi fordulat ment végbe a világban a technológia fejlődésével. Az alapvetően munkára épült gazdaság immáron tőkére és munkára épült fel. Amerika a New Deal után egy nagyobb vagyoni és jövedelmi egyenlőség felé mozdult el. J. A. Ryan egy 1935-ben publikált művében három fő hibát állapított meg az amerikai kapitalizmusban: a bérek nem elegendőek a megélhetéshez, túl nagy a szegények és gazdagok közötti vagyoni különbség, s a tőketulajdon erősen koncentrálódik. Ez utóbbit tartotta a legnagyobb problémának, „mert az egész rendszer stabilitását veszélyezteti” (Alford, Naughton, 277. l.) Hilaire Belloc 1936-ban rámutatott, hogy ha „a gazdasági szabadságot helyesljük, akkor célunk a tulajdon helyreállítása kell hogy legyen. Olyan politikai és gazdasági reformokat kell kidolgoznunk, amelyek a

tulajdont egyre jobban szétszórják, mígnem a kellő mennyiségű termelőeszközt birtoklók nem lesznek elég sokan ahhoz, hogy meghatározzák a társadalom arculatát.” (Alford, Naughton, 285. l.) Csak a tulajdonnal bíró ember mondhatja magát viszonylagosan szabadnak, hiszen van némi „kítartása”, hogy ne kelljen a munkapiacon magát minden körülmények között, akármilyen diktált feltételek mellett „eladnia”. Máskülönben a tőke alkuereje mindig erősebb lesz, s a kizsákmányolás fokozódik. Ezen azt értjük, hogy az új értéken való osztozás mindig a tőke javára történik meg.

A hetvenes évektől azonban jelentős változások következtek be. Megindult a jövedelmek határozott differenciálódása. Ez ugyan a Clinton-érában kissé mérséklődött, de azt követően tovább folytatódott. Az utóbbi évtized gazdasági növekedéséből gyakorlatilag csak a családok felső 5%-a részesedett – állapította meg Robert Freeman 2004-ben. A 70-es évek eleje óta a leggazdagabb 1% jövedelme megduplázódott, miközben a népesség 80%-ának családi és háztartási jövedelme stagnált, vagy csökkent. A Munkaügyi Hivatal adatai szerint 1970 és 1994 között az átlagos órabér az infláció figyelembevételével 8 dollár 3 centről 7 dollár 40 centre csökken. A 90-es években a termelékenység 7%-kal nőtt, a bérek és juttatások viszont csak 1%-kal. J. Annable, a Chicagói First National Bank közgazdásza szerint „annak vagyunk tanúi, hogy a jövedelmi újraelosztás terepe nyílegyenesen tevődik át a munkáról a tőkére”. (Alford, Naughton 276–278. l.) 1973 óta Amerika szegényei még szegényebbek lettek. A jövedelemkülönbségek nem olyan súlyosak, mint Latin-Amerikában, de jóval nagyobbak, mint akár Kelet-Ázsiában, akár az európai demokráciákban. (Stiglitz, 2004, 34. l.) Aki szegény a gazdag Amerikában, az a jövedelmek szétszakadása következtében szegényebb, mint az átlagosan ötven százalékkal alacsonyabb GDP-t fölmutató európai országok csoportjában... Ennek oka és magyarázata többek

között az amerikai szociális háló viszonylagos fejletlensége, a nyugdíj- és egészségügyi biztosítások nem teljes körű kiépítése. 1973 és 1994 között a nyugdíjbiztosítottak aránya az USA-ban 62%-ról 46%-ra csökkent... A Pázmány Péter Katolikus Egyetem gazdaságtörténészeinek nemzetközi összehasonlításai szerint az USA egészségügyi intézményrendszerének hatékonysága sok kívánnivalót hagy. Valóban megdöbbentő, hogy a világ legfejlettebb gazdaságában az *egészségügy hatékonysága milyen alacsony*: az erre fordított költségek a GDP csaknem egyhatedét teszik ki, s mégis rosszabb egészségügyi állapotot biztosít a rendszer – átlagosan –, mint a felét, harmadát a GDP-jük arányában erre költő országokban. Ami figyelemre méltó, hogy e szférát a többi fejlett országban az állam részleges vagy teljes körű szerepvállalásával, míg *Amerikában döntően piaci alapon szervezték meg*.

Biztos, hogy ez a követendő példa a világ minden országa számára? A makrogazdasági adatokból jól látható, hogy Amerikában többet dolgoznak az emberek, mint Európában. 1992-ben egy átlag amerikai körülbelül egy hónappal dolgozott többet évente, mint egy európai – holtott 1973-ban még körülbelül ugyanakkora volt a munkaterhelésük. Mondhatjuk tehát, hogy nem sóvárogni kell itt, az „Édentől keletre” az amerikai átlag-életszínvonal iránt, hanem növelni kell az aktivitási rátát, s intenzívebben kell dolgozni. (Mellesleg erre Amerikában az is kényszerít, amit a társadalombiztosításnál tapasztaltunk: aki kiesik a munkából, az gyakorlatilag nem tudja megfizetni a költséges magánbiztosítást, s így juttatások nélkül marad.) Igaz ugyan, hogy az alacsonyabb amerikai járulékteher – ami a kötelező társadalombiztosítás alacsony szintje miatt lehet kisebb, mint Európában – jó az amerikai vállalkozóknak, versenyképesebbé teszi őket, de vajon jó-e a munkavállalóknak – különösen, ha éppen kiesnek a munkából? Az amerikaiak magasabb át-

lag-életszínvonalat, de alacsonyabb életminőséget érnek el. Cél ez Európa számára is? Vagy esetleg a globalizáció miatt: kényszer?

A bérek széthúzódásánál azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Itt nem csupán magáról a differenciáról van szó. A topmenedzserek fizetése ugyanis csillagászati magasságokba szökött. A Wall Street Journal 1996. április 11-i száma szerint a menedzserfizetések négyszer olyan gyorsan nőttek, mint az átlagbérek, *de a vállalati profitoknál is háromszorta gyorsabban emelkedtek.*

Itt valami új, valami olyan többlet van, ami megérdemel egy kis átgondolást.

Kié Amerika?

„Talán itt az ideje, hogy feltegyük a kérdést, amely elől a modern liberalizmus mindig is kitért: kié Amerika?”- fogalmazza meg a problémát W. Greider. (Alford-Naughton, 278. l.) A törekvés ugyanis, hogy Amerika polgárai minél nagyobb számban váljanak tulajdonosá, az ezredfordulóra valósággá vált. A lakosság több mint 50%-a rendelkezik részvényekkel. A „népi kapitalizmus” különböző intézményes formákon keresztül realizálódott: munkavállalói résztulajdonosi programok, részvényekbe fektető nyugdíjalapok, netán közvetlen részvényvásárlások útján. Vannak olyan becslések, amelyek szerint a részvénytulajdonlás a lakosság 30%-ára terjed ki. Mindenesetre az igaz, hogy a tulajdonosi kör kibővült. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a tulajdonosok mindegyike azonos befolyással rendelkezik tulajdonára – hiszen a kistulajdonosok csupán elszenvedik, vagy élvezik részvényeik értékalakulását. Sőt, a 90-es évek fejleményei csak megerősítették azt, amire már a jeles közgazdász, Schumpeter a harmincas években, majd Galbraith az ötvenes-hatvanas évek-

ben utalt. A modern kor igazi tulajdonosai a menedzserek. Legalábbis gyakran ők gyakorolják azokat a *stratégiai rendelkezési jogokat*, amelyek a tulajdonosi mivolt lényegét adják. Természetesen, a modern részvénytársasági formában a tulajdonosi közösség – a közgyűlés – jóváhagyása szükséges ezekhez, de a közgyűlés az esetek jelentős részében rábólint az ügyvezetés javaslataira. Mindaddig, amíg a részvények értéke megfelelő, netán emelkedik, a menedzsmentnek aligha van aggódnivalója. A 90-es évek tőzsdei szárnyalása idején a tulajdonosok jóváhagyták a CEO-k, azaz a topmenedzserek nagyvonalú honorálását. A részvényopciók bevezetésével azt hangsúlyozták, hogy a tulajdonosi érzület erősítésével mindenki nyerni fog: a régi részvényesek azért, mert a tulajdonossá váló menedzserek még jobban érdekeltek lesznek a cég sikerében. Ami, tegyük hozzá, nem csak rajtuk múlik, hanem csapatmunka eredménye. Mégis, a vállalatvezetés elfogadta, hogy a topmenedzserek honorálása az átlagjövedelmeknek akár *négy-ötszázszázszorosa is lehet!!* Az amerikai menedzserek sokszorosát kapják annak, amit az európai vagy a japán megfelelőik zsebre tesznek. Japánban az ügyvezető fizetése az átlagbér tízszerese, Angliában 25-szöröse. Amerikában az elmúlt évtized alatt 85-szöröséről az 500-szorosára változott.

Hogy ezt mi tette lehetővé? Gyakorlatilag a külső körülmények. A gazdaság hegyemenete, a részvényárfolyamok emelkedése, amit számos tényező segített. A pénzügyi szektor érdekeltsége, az úgynevezett kreatív könyvelés gyakorlatának elterjedése, a tulajdonostársak rövidlátó szemlélete. Akik azt hitték, a buborék a végtelenségig nő, s a fellendülés végtelen folyamat. Nem zavarta őket, hogy a menedzserek társtulajdonosokká váltak – hisz az emelkedő árfolyamok révén ők még így is jól jártak. Mivel azonban minden elmúlik egyszer, s minden a végéhez ér, a nagy amerikai csoda is látványos befejezést nyert. Az

IT-részvények árfolyama 1999-ben zuhanni kezdett, az információtechnika eszközölt beruházások túlzottan bizonyultak. A legfejlettebb technika sem tudta megóvni a mohó emberfajt a ciklikus ingadozásoktól. Sokan, sokat veszítettek. *De a cég tulajdonosi szerkezete megváltozott. A menedzserek bennmaradtak.* Lehet, hogy a cég értéke a reális szinten stabilizálódik – a menedzserek azonban jelentős befolyásoló részesedésre tettek/tehetek időközben szert. Mondhatjuk azt is, hogy a kisértvényesek számlájára, hiszen nyilván a cég értéke megmarad/hat/, de az egyes részvények értéke – mivel több tulajdonos között oszlik immár meg – csökkenhet.

Bár azért arra is érdemes utalni, hogy a tényleges irányítás és az ellenőrzés jogi struktúráinak szétválása is szerepet játszik a fenti lehetőségek valósággá válásában. Különösen, ha a morális indokokat háttérbe szorítja a kemény anyagi érdekeltség. Mert hiszen van a részvénytársaságoknak igazgatósága, felügyelőbizottsága, vagy az ellenőrző szerepre hivatott úgynevezett külső igazgatója – de hogyan is kerül az a tagok közé? Általában maga a menedzsment tesz javaslatot személyükre. Az állások a presztízszen kívül jelentős juttatásokkal is járnak, amit bolond lenne elszalasztani a szerencsés jelölt. Így aztán fél szemüket becsukják, ha a vezetés nem csupán előnyös részvényopciókat, de még – szélsőséges példák esetében – kedvezményes hiteleket is megszavaztat magának. A felügyelők, külső igazgatók nem a részvényesek érdekeit védik, hanem a menedzsereket – és saját magukét. Természetesen ez nem mindig ilyen látványos, és többnyire – a virágzó üzleti ciklus-szakaszban – látszatra nem ellentétes a részvényesi érdekekkel. Csak akkor derül ki az igazság, amikor a piaci helyzet romlik. De felvethetné valaki: hiszen a részvénytársaságoknak auditáltatni kell magukat! A független könyvvizsgálók majd észreveszik a hiányosságokat! Csakhogy a független könyvvizsgálókat

is a közgyűlés választja – valakinek az előterjesztésére. S kinek az előterjesztésére? Hármat találhatunk... Ezeket a rendkívül jövedelmező üzleteket ugyancsak nem passzolhatják el az auditorok – mindaddig, amíg a könyvelt értékek láthatóan nem szakadnak el a valós tényektől. Amíg – úgymond – a szakmai szempontokkal nyíltan nem ütök a dolog. Rejtve persze már régen megtörtént ez az elszakadás, de amíg nincs egy lefelé irányuló részvénytrend, addig nem derül fény az igazságra.

Következtetések

Ha nagyon élesen akarunk fogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy a hagyományos kapitalizmus, amelyben munkavállalók és tőkésék voltak – akárhogy is indokolta az elmélet a fennálló viszonyokat a termelési tényezők „hozadékával” –, a munkások kizsákmányolásán alapult. Ezért alakult ki olyan jövedelemhiány a mikroszinten lenyomott bérek következtében, amely végül is a válsághoz, túltermeléshez vezetett a harmincas években. Ezért foglalt határozottan állást a katolikus társadalmi tanítás a Rerum Novarum enciklika megjelenése óta számtalanszor az *igazságos bér* mellett, amely feltétlenül tekintettel kell hogy legyen a munkás méltóságára és családi körülményeire – önmaga művelését, családjá eltartását is lehetővé kell tegye. Hangsúlyozta, hogy ezért a munkásoknak érdekvédelmi szervezeteik révén joguk van küzdeni, s hogy az állam köteles olyan „gazdasági alkotmányt” adni a piaci szereplőknek, amely a méltányos jövedelemeloszlást garantálja.

A modern kapitalizmus azonban már nem tőkés és bérmunkás kizárólagos ellentétpárjára épül. A mai viszonyok között a munkavállalók esetleg maguk is részvénytulajdonosok saját vállalatukban – hiszen számos ilyen

program is működik –, vagy megtakarításaikat más vállalatok értékpapírjaiban tartják.

A mai polgárok nagy része egyszerre tőketulajdonos – ha kisebb mértékben is – és egyben bérből és fizetésből élő személy. Így aztán gyakran *kettős csatornán keresztül foszthatnak meg az általuk teremtett érték méltányos részétől*. Ha nem a saját vállalatuk részvényei esnek, akkor a nyugdíjalapjaik által tulajdonolt részvények értékvesztésén keresztül. Amerikaiak milliói bizalommal fektették a kilencvenes években megtakarításaikat részvényekbe – s az ezredfordulón az egyéni megtakarítások számláiról 8500 milliárd dollár „tűnt el”! Ez az összes e formában megtakarított érték egyharmada!

Adataim alapvetően J. Stiglitz legfrissebb munkájára támaszkodnak: a *The Roaring Nighties* című, 2004-ben kiadott könyvből származnak. Joseph Stiglitz, a Világbank volt alelnöke, a Clinton-kormányzat Gazdasági Tanácsadó Testületének volt elnöke, a Columbia Egyetem professzora, a Nobel-díjas tudós feltehetően kellően hiteles forrásnak tekinthető. Számos más szakember is utalt azonban effajta jelenségekre – melyekhez hasonlóakat kis igyekezettel hazai környezetünkben is megfigyelhetünk.

Mondhatjuk, hogy az árfolyamesések csak a felfújódott papirosprofitokat tüntetik el, s ez valójában helyes és kívánatos. Se több, se kevesebb érték nem lesz a pénzügyi „luftballon” kipukkanásával, mint amennyi valóban megtermelődött. Minden tulajdonos veszít – de csak azt, amiye nem is volt soha.

Idézhetjük ezt az érvelést, de nem fedí a teljes igazságot. A vesztesek mellett vannak ugyanis *nyertesek is*. Tipikus nyertesek a *menedzserek*, akik végül is ölükbe hullott ajándékként kapták a bónuszokat. Ezen részvények értéke is zuhant, kétségtelenül, de még mindig a szerencsének tudható be, hogy a kedvező trendek alapján egyáltalán megkaphatták a társtulajdonosi jogokat a többi tulajdo-

nostól (a közgyűléstől). Nyilván „keményen megdolgoztak érte”. A hozzáértő azonban tudhatja, hogy a szabályozási környezet, az egymásra rímelő vezetői-banki-auditori érdekek és a részvényesek rövid távú szemlélete együttesen a forrása az így szerzett vállalatvezetői vagyonoknak.

Senki nem irigye a menedzserek munkája gyümölcsének. Távolról sem – amennyiben tényleges munka áll mögötte. Ha ügyeskedés, ha a szabályozás hiánya, ha a morál végtelen mélyre süllyedése, akkor nem szabad véka alá rejteni a kritikát. Felelősek vagyunk környezetünkért, jövő generációknak átadott értékrendünkért. Nem állhatunk a Wall Street mellé a Silicon Valley ellenében – hogy Stieglitzet idézzem.

Igazságosabb és testvériesebb világra van szüksége a társadalomnak. (Tudatosan használom a Magyar Katolikus Püspöki kar körlevelének címét.) Az amerikainak is, s hát még a magyar társadalomnak! Olyan szelídebb arcú kapitalizmusra vágyunk – talán nem is ezt a nevet kellene adni neki – amelyben nem farkastörvények uralkodnak, hanem a munka, és a megszolgált tulajdon tisztelete. Ahol a tulajdon kötelezettségeket is jelent a közjó irányában. Ahol a jogokkal élni, és nem visszaélni lehet. Amelyet talán *szociális piacgazdaságnak* nevezhetünk. Csak még azt kell kidolgozni, hogyan valósítható meg ez a rendszer a globális gazdaság viszonyai közepette.

Hivatkozások

J. Stiglitz: *The Roaring Nighties*. Norton Paperback, London, New York, 2004.

H. J. Alford OP., M. J. Naughton: *Management, ha számít a hit*. Kairosz, Budapest, 2004.

BOTOS KATALIN

4: La'róffy Aladá

Am!

A KÖNYV METAFORÁJA

A gyakorlatból leszűrhető, hogy a kommunikáció megszakadásával fenyegetne, ha az előírást, parancsot, rendeletet nem SAS-behívó céduláján vagy legalább egy kisbíró lokali-dobján továbbítják, hanem egyből kizárólag CD-n, de otthon még nincs monitorra való, még hónapok retekre is alig telik.

Ezzel szemben Diogenész szegényesnek tűnő lakása még vagy máris tökéletesen be volt rendezve a legárnyaltosabb kommunikációra, kutatómunkára, szintézisre. Aztán Edison és Marconi újra átverekedte magát egy plafonon, de lehet, már Andersen halálakor, amikor arra az ironizáló konklúzióra lehetett kilyukadni, hogy „vége a mesének”, a kellenél valamivel nagyobb kockázatot vállaltunk, mint amikor a könyvet Altamirásan vagy Ramszeszesen barlangfalra vagy templomfalra nyomtatták. Mert interneték már le se akarnak járni a padlásról, hogy előbb felhordják, betakarítsák a teljes termést.

Bizony a legtechnikásabb találmányunk közelében kezdett használhatatlanul ropogni a kis kétlámpás partizán rádió és dadogni a több ezer éves kultúra folytonossága, elérhetősége, hogy Gutenberg hősködve eltüntetéssel fenyegetett kis vidéki galaxisáról ne is szóljunk.

Ma az ingyentankönyvek árát hol kifizetik, hol emelik. Úgynevezett „piaci szereplő” lesz a tanügyminiszter, és történelmileg képzetlen államtitkárok nyilatkoznak: „nincs ok arra, hogy az állam átvállalja az efféle költségeket” – mormogják, sziszegik, programálják éppen a

Tanulmány

magukat szocialistának hirdetők, olyan társadalmilag édesbús korszakok után, amikor a kontraszelekció leghatékonyabb eszközeként a bocskor meg a cipő vagy a tandíj hiánya ítélt emberiségszerte többenmzedéknyi Twist Olivérékét és Móra Ferikét tantaluszi tudásszomjra.

Így lettek metaforává a karnaki, luxori faliújságok és Stonehenge-féle álló logaritmus-filegóriák után a spongyás palatáblák is. Metaforává magasztosulnak a hasznos megtestesülésben akár a szürke mezei státuszszimbólumok is: korunkban az autó meg a halálosan összkomfortosítható mobiltelefon „kultúrája”, miképpen régebbi korokon át vala a hátszló meg a kard. Minden szarkazmus nélkül ez Zorro-kultúrájának nevezhető. Persze vannak lelki szegények és másképp is szegényes korok. Övék a kulisszák országa, ahol metaforaként szólalhat meg bármi.

Például feldereng valami gondolatbátorító analógia, több mint szimmetria abban a lelki-testi kiszolgáltatottságban, ahogy Szent Sebestyén meg a Milói Vénusz „sebezhetővé” válik: a férfiakt esetében annak hátrakötözött keze tárja, tartja oda az agresszivitás kénye-kedve elé az emberi testet, a hölgynek egyszerű, de annál beszédesebb barbársággal letördelt, védekező, szemérmes mozdulatok tucatjait kiiktatott mindkét karja.

Közismert, hogy egy időben Melosz, Knidosz, Kosz szigetén csak meg kellett bontani kissé az idők temetőjét, s a parasztnak úgy letek szántás közben hófehér testű kőösszonyokra, mint az első, második, harmadik, negyedik balkáni világháborúk óta el nem sült srapnelre, orosz katyusára, amerikai, vietnami, szarajevói taposóaknára a peches kis pásztorfiúk, Mithrász késői áldozati metaforái.

Ahogy túlélő könyvekben beleírkálva-firkálva, avagy belefűzve-beleragasztva, jegyzetekre, königsbergi töredékekre, marosvásárhelyi sorokra lehetett találni, a maguk szalagjaival és tovább árulkodó sallangjaival. Titkosírók üzenetek, de halotti beszédek és Mária-siralmak

kerültek elő, modern kémháborúkra jellemző rejtvény-technikákat megszegyenítve. A bibliában állítólag ott rejtezik a Kék Mauritius második példánya, ha valaki végre odalapozna, csak a Veronika kendője nem szerepel benne, egyik meghagyott, engedélyezett szövetségben sem...

Van egy metafora-értékű legenda az örmények kódexéről, melyet nagy veszély jöttkor szétszedtek, laponként elosztottak, reábizták egymásra a menekülő közösség tagjai, elbújtak vele, a maguk védencével, a résszel, erdőkbe, mocsarakba, tavak tükre alá és barlangok homálya mögé, aztán veszély múltán előhozták és összerakták szent könyvüket.

Hallszik efféle holt nyelvek körül is. Nevezzük a szétszedett nyelvek legendájának, metaforájának. Ahogy utólag csak a nyelvtörténet láthatja át az egész terepasztalt, de tudható, hogy a „szétfröccsent” latinból hány mai nyelv lett, a szétszedett névtelen idiómákból hogyan bújtak elő a herulok, gótok, gepidák, alánok, hunok változatai vagy hibridjei, hogy az egyetlen megmaradt tatár szövegről hogyan derült ki, hogy az éppen hogy merőben ellenkező világvallás kertjében, rezervátumában, kipszak nyelven, a Miatyánkot őrizte meg. Nem egészen csodák ezek, hanem feltáruló laboratóriumi titkok. A véletlen metaforaépítő kedvéről és szerepéről.

Egyik láthatár sem a végleges, egyik könyvtár, egyik metaforatár sem. Egymásba átcsapnak ők, látszólag önkényesen. Egyvalami több dolog metaforája is lehet. Például az az Ikarosz dolog is egyszerre a repülésé, a szabadságé, a levegőé, a gravitáció legyőzéséé, nemegyszer bizonyosodott már be, hogy csak kissé megelőzte korát. Sőtöbbi, amivel metaforaalakban mint entitással másképp lehet felírni az emberi algebra nagy képleteit, a mennyei benzolgyűrűket.

A több mindenre is metafora egyik gazdag, sokszögű példája a Fahrenheit 451 című film. Bár a papír égése a

szalmalángfélék közé tartozik, ez a megrázó-felrázó alkotás szimultán beszél a könyvek erőszakos betiltásáról és eltiltásáról, meg arról, ahogy erre a sebre az emberi közeg megoldást talál, poétikusát, természetfelettit, a maximális elme határértékein túlit, de megrázóan igazat. Ez a fikció több évtizede a totális társadalmi szerveződésnek éppen úgy metaforája, mint a legyőzhetetlen humánumnak, s a könyvben megtestesülő valami: egy végleges megoldás szerepének. Legalább hét ágra süt belőle a Nap az emberről és szerkezetéről.

A proteuszi kultúra úgysem egyezik bele örökre, nem szeret megállapodni, holott a metafora kialakulásának éppen ilyesmi: valami azonos értelműség tartós ismétlődése a melegágya, a feltétele. Ráakódik, hozzákapcsolódik, beleépül egy jelentés, amit hordoz, emanál, csillogtat, sugároz, elküld ellenkező irányokba is, vegyíteni, beivódni, katalizálni más értelemsűrűsödéseket is. Ez a szintézis a szétszedett (és helyrerakott) kódexek, a szétszedett és összerakott nyelvek további metaforájaként adódik. Hiszen a könyvtár az az örök állványzat, amin a Nôtre-Dame-ok, a Sixtusi fülkék, a Szent Péter-tékák, Hagia-Sophia-rekeszek, alexandriai fiókintézmények építései és gyűjtogatói le-fel futkosnak kedvükre, mint valami Tarzán-Quasimodók a harangkötelek liánjain. Egy akadálytalan, folyékony közegben, mely hígabb, oldottabb, selymesen kellemesebb a levegőnél. A kultúra az egyetlen maradvány, építmény, hagyomány, melynek statikája kikezdhetetlen és próbára tehetetlen, éppen mert nem szilád, nem fal- és rácsszerű, hanem kérlelhetetlenül fogékony és rugalmas. Nem katasztrófa, ami alkalmanként leomlik belőle, s nem sorsszerű, sorrend dolga, ami megkerül hozzá, rátapad még és megint. Igaz, hogy ebben valami tragikum előtti és tragédián túli közöny fejeződik ki, mosolyog felénk. Hála a metaforának. Mégis félelmetes, Medúza-arcú.

Az összeállítás, összeadódás, egyáltalán az adódás aktusa titok, mint kicsiben a korallé, nagyban a Teremtésé! És lőn. Lesz! Egyszer csak van! Már van, azok helyett a Mosztári hidak helyett, melyeknek előbb-utóbb le kell majd omlani, de az őrangyalnak két idill közt valamin csak át kell kísérnie a giccsfestményen megjelenő két gyermeket: Ádámkát és Évikét, az emberiséget.

Szent Metafora vigyáz ránk, ha már megmutatkozott előttünk mint látvány, mint eszköz, mint félelmetes vagy épületes fegyver. Csak ne legyünk szórakozottak a készenlétben, ne próbáljunk figyelmetlenül, reflexből válaszolni, mint az öregasszonyok kórusa a hajnali misén Lukin László kedves anekdotája (metaforája) szerint. A modernizálás eléri a csodák eredeti, titokzatos színhelyét, a templomot is: „Harmatozzatok égi magasok”. A hangosító berendezés beszerelése utáni napokban az öreg plébános ellenőrzi a keze ügyébe rakott dolgokat, így a mikrofont is. Kattogtatja a gombot, majd elégedetlenül maga elé motyogja: *Ma valami baj van a hangszóróval. – És a te lelkeddel!* – vágja rá a roráté-reggeli félálomból a menyecskekórus.

Végül, de nem utolsósorban vessünk egy pillantást a legfontosabb árnyalatra is.

A könyv mégis ennek a titokzatos elkülönülésnek, valami művi, mesterségesen is gerjedő, önjáró értelemnek a metaforája máris, annak következtében, hogy az ember információhalmozó lény, viszont életideje, mára már az egész faj, az élő emberiségadag életideje nem elég, hogy feldolgozza, felélje, ami felhalmozódik körülötte, ez az entitás más, új dimenziókat hoz létre folyamatosan. Az értelem DNS-spirálja az igazi göndörödés, „becsavarodás” csak! Ennek jelképe a könyv. Nem több és nem kevesebb. Már nem vakító semmilyen újabb trükkje, de nem is vonható az élő élet alá az a tudás, mely ilyenképpen elkülönült. Éppen ezért eltűr, eltart, eltöröl, eltakar bárkit.

A könyvet többé elvileg sem lehet eltüntetni az ember vonulásának láthatáráról. Elégetni persze lehet, de hogy is mondta egy francia hitvitázó az időnként felgyúló könyvmáglyák idején: „Brûler c'est pas réponse!”... Elégetni – az nem válasz!... Ami testből születik, az test, és ami a lélekből, az már lélek. Ide jutottunk, ami másfél ezer év múlva válaszol a homo usion vagy homo iusion nagy és kínzó kérdéseire is, ha valami új üzemmódot folytán hinni megint jobb lesz, több lesz, mint tudni. A könyvnek (nem is titokban) külön társadalma alakul, fejlődik készenlétté a kulisszák mögött, míg mi, szegény elmaradott 21. századiak a metaforákat üvegvattaként fetisizáljuk, vattacukorként nyalogatjuk. Érzékeny és fogyó holmi, mint a porcelánkészletek vagy a kocsmái pohár, de éppolyan szuverén már, és objektív, mint a Föld só vagy kőolajkészletei.

És hölgyeim és uraim, vigyázat a hangsúlyokra is. Az athéni utcán számos teherkocsi oldaláról kiabál a reklám: szállítást hirdet: METAFORA!

LÁSZLÓFFY ALADÁR

u: u:
CZAKÓ GÁBOR – BANGA FERENC
MAGYAR RÉMMESÉK

cu Az agysebész

Feri doktor és Laci doktor nyájasan évődött Szépasszony lugasának árnyékában, ahol százesztendőös vas kerti székeken üldögéltek a vendégek, és friss pecsenyezsírral kent kenyeret eszegettek újhagymával, amit Greifenstein Jóska áldott, decsi kékfrankosával öblítettek le.

– Együtt végeztünk az orvosin, s együtt kezdtünk gyakorolni a Baleseti Intézet sebészetén – kezdte a mesét Laci doktor. – Én ott maradtam, és végtagsebész lettem, Feri viszont egy év múlva átment a neurológiára, s végül az agysebészetten kötött ki.

– Valóban. – Feri doktor a lugas levelei közt beszűrmlő fénynyaláb útjába tartotta kristálypoharát: a decsi kékfrankos a napsugár ragyogásában elárul ezt-azt a tudományából. – Túl bonyolultnak találtam a feladatot. Vegyük például a térdet. Az alsó lábszár találkozik a felsővel meg a térdkaláccsal, s rengeteg ín, ideg, izom, ér, porc, miegyéb gondoskodik a rendszer zavartalan működéséről, sőt, itt meg ott rejtett táskákban testfolyadék termelődik, ami olajozza ezt a végtelenül bonyolult szerkezetet, amihez fogható nincsen sem a természetben, sem a mechanikában. – Ivott egy derék kortyot, benne egy nyelet napfényel, hogy közelebb kerüljön a bor lelkéhez. – Az egyszerűséget keresve lettem agysebész; ha kinyitom a koponyát, abban nincsen semmi egyéb, csak az agy.

4: Hesse, Hermann
Cím: Pillantás a kődzba

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

ly: A lélekről

Homályos és torz az akarat pillantása. Csak amikor nem kívánunk semmit, csak amikor tekintetünk tiszta szemlélődésbe kezd, akkor tárul fel előttünk a dolgok lelke, a szépség. Ha szemügyre veszek egy erdőt, amelyet meg akarok vásárolni, haszonbérbe akarok venni, ki akarok termelni, amelyben vadászni akarok, vagy amelyet jelzőloggal akarok megterhelni, akkor nem az erdőt látom, hanem csak az akaratomhoz, terveimhez, gondjaimhoz és pénztárcámhoz mérem. Akkor mindez csupán fa, fiatal vagy öreg, egészséges vagy beteg. Ha azonban nem akarok tőle semmit, ha „önfeledten” bepillantok zöld mélységébe, erdővé, természetté és növényzetté válik, és megnyílik szépsége.

Igy van ez az emberekkel és az emberi arcokkal is. Az ember, akire félelemmel, reménnyel, vágyakozással, szándékokkal, elvárásokkal tekintek, az nem ember, hanem csupán akaratom homályos tükre. Tudatosan vagy tudattalanul kérdések korlátai közé kényszerítem: megközelíthető-e, vagy büszke? Tekintettel van-e rám? Megvágathatom-e néhány tízesre? Konyít-e a művészethez? Ezer hasonló kérdéssel közelítünk a legtöbb emberhez, akivel dolgunk akad, és emberismerőnek és pszichológusnak számítunk, ha sikerül megjelenésükben, kinézetükben és viselkedésükben kimutatnunk, ami szándékainknak megfelel, vagy épp ellentmond nekik. Mindez azonban szűklátókörűség; az efféle lélektanban a parasztok, házalók és zugügyvédek lepipálják a legtöbb politikust és tudóst.

Abban a pillanatban, amikor az akarat elszunnyad, és teret nyer a szemlélődés, a tiszta látás és odaadás, minden megváltozik. Az ember innentől nem hasznos vagy veszélyes, érdeklődő vagy unalmas, jóságos vagy nyers, erős vagy gyöngé. Természeté válik, széppé és érdekessé, mint minden dolog, amelyre a tiszta szemlélődés irányul. Mert a szemlélődés nem kutatás vagy kritika, semmi más, csak szeretet. Lelkünk legmagasabb és legkívánatosabb állapota: a vágyakozástól megszabadult szeretet.

Ha elértük akár csak percekre, órákra vagy napokra (ha örökre megtartanánk, az maga volna a tökéletes boldogság) ezt az állapotot, akkor másképp mutatkoznak az emberek, mint amúgy. Megszűnnek akaratunk tükrei vagy torzképei lenni, és ismét természeté válnak. Szépség és csúnyaság, öregség és fiatalság, jóság és gonoszság, nyíltság és zárkózottság, keménység és puhaság immár nem ellentétei és mértékei egymásnak. Mind szép, mind figyelemre méltó, egyikük sem jobban vethető meg, gyűlölhető és érthető félre, mint a másik.

Ahogy csöndesen szemlélődve minden természet az örökké alkotó, halhatatlan élet változó megjelenési formája, úgy az ember szerepe és feladata mindenekelőtt a lélek megmutatása. Haszontalan azon vitatkozni, vajon a „lélek” csupán emberi jelenség-e, vagy benne lakozik az állatokban és növényekben is! Bizonyos, hogy mindenütt jelen van, mindenütt előfordulhat, mindenütt előkészített, mindenütt sejtett és óhajtott. De ahogy nem a követ, hanem az állatot érzékeljük a mozgás hordozójának és kifejezésének (jöllehet a kőben is állandó a mozgás, az élet, a fejlődés, a pusztulás és a hullámvás), úgy a lelket is elsősorban az emberben keressük. Ott, ahol a legnyilvánvalóbban jelen van, szenved, cselekszik. Mi pedig úgy tekintünk az emberre, mint a világ különleges zugára és tartományára, amelynek egyetlen feladata, hogy kifejleszse a lelket – ahogy egykor feladata volt, hogy felegye-

nesedjen, levesse állati bundáját, szerszámot készítsen, és tüzet csiholjon.

Így hát az egész emberi világ a lélek megnyilvánulásává válik.

Hermann Hesse: Pillantás a káoszba

k: Látózi Audis

x 809

KÖZTÁRSASÁG VAGY DEMOKRÁCIA?

Néha érdemes föltenni az alapvető kérdéseket. Az alapvető kérdések éppen azért, hogy nem állunk meg mindennap föltenni őket. Mert megválaszoltnak tartjuk őket. Ilyen kérdés Franciaország esetében a köztársaság. Ha Franciaország politikai berendezkedéséről van szó, akkor a nagy francia forradalom óta a köztársaság eszméjével kapcsoljuk össze: ha van nemzet, amely szenvedett és megküzdött a köztársaságért, akkor az Franciaország. Chantal Delsol *A köztársaság mint francia kérdés* című, a Magyar Szemle gondozásában megjelent művét nehéz a magyar olvasó számára megfelelő műfaji besorolásba helyezni. A címe alapján akár eszmetörténeti műre is gondolhatnánk. Részben az is, de mégsem sorolható oda. A munka ugyanis se nem filozófia, se nem politika, de nem is írói esszé. Leginkább politikai filozófia, amivel hazánkban sokan nem tudnak még mit kezdeni. Holott az egyik legrégebbi, hagyományos értelemben vett tudományterület. A marxisták politikai gazdaságtant mondanának, mert számukra a gazdasági viszonyokban dől el minden, ez határozza meg a politika tartalmát is. A politikai filozófus azonban a politika jelenségét az erkölcsre vezeti vissza, sőt a gazdasági teljesítmények mögött is politikai-erkölcsi kérdéseket pillant meg. Delsol nem érdekli a gazdaság, annál inkább a politikai intézmények erkölcsi talapzata. Legfőképpen a francia köztársaság erkölcsi fundamentuma, amelyen jól látható repedések vannak.

A szerző kiindulópontja tapasztalati: az elmúlt egy-másfél évtizedben nagyon sok francia hagyta el Franciaországot. Az emigráció szokásos okai – jólét hiánya, politikai üldöztetés – ebben az esetben nem szolgálnak magyarázatul. Két csoportba oszthatók az elköltözők. Egyrészt a vállalkozó szellemű, fiatal diplomások, másrészt az érettebb korosztályok vagyonosabb tagjai keresnek máshol hazát. A fiatalokat a karrierlehetőségek hiánya, az egyéni kezdeményezés közösségi megfojtása, a tehetősebbeket a vagyonekobbzással felérő adózás nyúge készteni a mozgulásra. A jóléti állam jól ismert válsága? Valójában nem erről van szó. Delsol ugyan érzékeli, tudatosítja a jóléti állam fuldoklásának a jeleit – a közoktatás válsága, a nyugdíj-folyósítási rendszer akadozása –, de őt a közjó fogalmának és a közjó

ny. Delsol, Chantal: *A köztársaság mint francia kérdés*, Bp, 2004.

tartalmi kialakításának a kiüresedése foglalkoztatja. Franciaország képtelen döntéseket hozni a jövőjével kapcsolatban, aminek részben erkölcsi nihilizmus, részben a gondolkodás veszélyes beszűkülése az oka. A szerző szerint a franciák képtelenek alkalmazkodni a világ változásaihoz, makacsul ragaszkodnak a francia köztársaság eszméjéhez, amely valójában kiürült fogalom, s mint ilyen, a legnagyobb akadály a világgal való lépéstartásnak. Aki ma a köztársaságra hivatkozik, az igazából a gondolkodási megújulást bénítja – íme, egy hagyomány, amely túlélte magát, önmaga ellen fordult. Érdekes a könyv érvelési íve, amely a francia köztársaság eszmei-erkölcsi tartalmából indul ki, de a könyv végére minden kizárólagosságra törekvő 20. századi eszmével szemben hangsúlyozza az egyetemes értékek keresésének a szerepét. Felfogása szerint a globalizáció megkérdőjelezte a hagyományos szuverenitást, a nemzetállamot, a hazafiasságot, de ha valaki azt hiszi, hogy a globalizáció föderalizmus eszméje az új, az egyetlen megváltó eszme, az csak egy új totalitarizmust készít elő. Ettől egyedül az állandó úton levés, a gondolkodás nyitottsága – vagy ahogy az értő olvasó fogalmazhat –, a politikai filozófia szemléletmódja óvhat meg: az embereknek „még szükségük van arra, hogy a „hogyan éljünk” kérdésén töprengjenek, és a „jó élet”-ről vitatkozzanak. Tehát nem előre meghatározott egyetemes értékekre, hanem valójában az egyetemes értékek folytonos keresésére van szükségünk. (137. l.) Vagyis Delsol könyvének célja, hogy egy konkrét politikai jelenségben – a francia köztársaság eszméjének kiüresedése – felfedezze az egész európai politikai gondolkodás nyomorúságát. Meg kellene végre értenünk, hogy a politikai vallások vért és könnyet hoztak, ezért a transzcendencia világát a méltó helyére kellene tenni, mert „ez lenne igazán demokratához méltó cselekedet”. (112. l.)

Láttuk tehát az érvelési ív kezdetét – a francia köztársaság válságát – és a végét, amely az egyetemes értékek keresése nyitottságának megőrzésére hív fel. De mi köti össze a kezdetet és a véget? A válságba jutott francia identitás elemeinek a számbavétele és az identitásválság okának a vizsgálata. Delsol írja: „A bennünket foglalkoztató válság – véleményem szerint – a demokrácia és a köztársaság szembenállásából ered: Franciaország már régóta kiépítette a maga demokratikus intézményeit,

de az igazi demokratikus szellemet valójában sohasem tette magáévá." (32. l.) Vagyis a köztársasági Franciaország ugyan mechanikusan követte a demokrácia eszméjének mai térhódítását, valójában azonban megmaradt a köztársaság eszme körében. Köztársaság és demokrácia között azért keletkezhet feszültség, mert két különböző elvről és hozzájuk kapcsolódó erénykészletről van szó. A republikanizmus egység és gyanakvás, a demokrácia sokféleség és bizalom. A franciák esetében a két elv közti egyensúly elbillent a köztársaság irányában, a köztársaság „túl nagy hangsúlyt” kapott, mert olyasmit is magába olvasztott, mint a szocialista egyenlőség koncepciója, ami nem lényege. De hogyan értelmezi a szerző a köztársaságot mint elvet? Először is a köztársaság elsősorban nem intézmény, hanem erkölcsi eszmény. Mint ilyen, bizonyos erényeket hirdet, amelyek a polgári politikai berendezkedéshez köthetők: legfőbb célja a közjó állandó szem előtt tartása, a közérdeknek a magánérdek elé való helyezése, a politikai cselekvés feltételeinek megteremtése, az önfeláldozás, közös akarat kialakítása, szolidaritás. A demokráciának éppen a közjó állandóan megismétlődő meghatározásában jut döntő szerep. Azok, akik szerint a köztársaság mint politikai morál önmagában képes a közakarat tartalmát meghatározni, valójában a köztársaságot önkényuralommá változtatják. A köztársaság demokrácia nélkül olyan, mint egy gyönyörűen megépített szerkezet hajtóanyag nélkül. Delsol szerint a francia identitásválság mélyén a megemésztetlen demokrácia áll; a franciák soha nem hittek igazán abban, hogy a közjó egyetemes morálját képesek a polgárok meghatározni.

Másodszor, a szerzőnő – tovább mélyítve a kiüresedett köztársasági elv és a demokrácia közti feszültséget – rámutat a bizalom szerepére a mai világban. A demokrácia és a gazdasági liberalizmus a bizalomra épül, „az egyikben az ember a saját tetteiről, a másikban a közös jövőről képes dönteni”. De ezt csak azért teheti meg, mert a modern demokrácia egy konstrukció, amelynek nincs mítosza (a köztársaságnak van!), elszakad a világ természetes vagy isteni rendjétől (amelytől a köztársaság nem szakadt el), viszont nem teheti meg, hogy a vélemények pluralitását korlátozza, sőt, ebben leli értelmét és igazolja a hasznát. A francia köztársaság valójában felvilágosult, de a gondolkodási módok sokféleségét félszívvel támogató eszmény. A demokrata

elfogadja és hisz abban, hogy a politikai vélemény helyességét nem az iskolázottság, hanem az értékek közti különbségtétel képessége teszi lehetővé: a demokratikus politika nem hagy helyet semmilyen értelmiségi finnyáságnak vagy fanyalgásnak, mert a modern demokrácia mint politikai konstrukció nem tudáselvé. A tudáselvé politikák szükségszerűen abszolutisztikusak. A történelem nagy részében ez volt a helyzet, mint ahogy – megítélésem szerint – a mai demokratikus Nyugat és a nem demokratikus iszlám világ között is ez a fő különbség. A demokratikus politika olyan alacsonyra helyezi a mércét, amilyen alacsonyra csak tudja, ami a politikai tudás helyzetét illeti. Delsol a demokratikus véleményképzést védelmezi az elitista tudásfelfogásokkal szemben. A köztársaság eszményét pedig egy kiüresedett kagylóhéjnak tekinti, amely már nem véd semmit, csak nagyon kemény és merev – legalábbis a jelenlegi formájában. Mert bármennyire is a demokratikus sokféleséget ajánlja a franciáknak, legalább annyira a francia republikanizmus megújításán is fáradozik. Jó példa erre az, amit a szolidaritásról ír: a szocialista egyenlőség eszme nem tudja orvosolni azt, hogy „egyikünk sem elegendő önmagában”. Ezt csak a republikánus szolidaritás képes kezelni, mert a szocialista egyenlőségben hívőket sokkal inkább az egyenlőség végeredménye érdekli, semmint a szolidaritás légköre (vö. 86. l.). Mert a szolidaritás vagy konkrét formában létezik, vagy sehogy – míg a szocialista egyenlőség eszme jól el van konkrét tettek nélkül is.

Ha az olvasó megérti a republikanizmus és a demokrácia fenti szembeállítását, akkor megérti azt is, hogy miért sorolja a francia republikánus szabadságeszményt „ókorinak”, ami miatt a franciákat hidegen hagyja „a szomszédos demokráciák kultúrája” (70. l.); a francia egyenlőségmánia miként nivellál mindent és foszt meg egy-egy jelenséget valóságos tulajdonságaitól, és ártalmatlanít („a populizmus elítélendő, kivéve, ha az éppen az egyenlőség köntösében jelenik meg” (78. l.); hogy miért a korszerű lett a végső mérce és nem a jó, illetve hogyan vált az új a jó szinonimájává. Végső soron Delsol a köztársaságot akarja megmenteni a demokrácia segítségével. A kettő nem zárja ki egymást, ellenkezőleg, ami nincs meg az egyikben, megvan a másikban. Két különböző elv, amely kiegészíti egymást. Csak hogy a jelenlegi francia republikanizmus megkérdőjelezi a de-

mokráciát, s ez Delsol szerint a legfőbb forrása a francia köz-társaság válságának.

(Delsol, *Chantal: A köztársaság mint francia kérdés. Magyar Szemle könyvek, Bp., 2004*)

LÁNCZI ANDRÁS

u: Kodoldnyi Gyula

Cím

TAR PÁL – TANÚ ÉS SZEREPLŐ

X809

Szokás Nyugaton, hogy a nyugalomba vonuló vagy egy megbízatást lezárt politikus és diplomata azon melegében megírja emlékiratait. Ily módon bámulatos gyorsasággal juthatunk olyan információkhoz, amelyek nálunk még ma is hosszú évekig bizalmasnak minősülnek – természetesen nem értve bele a valódi államtitkokat. Ezek a könyvek nálunk szokatlan nyíltsággal értékelnek személyeket és intézkedéseket. Vállalják a személyes ítélkezést, a rokon- és ellenszenvet, amelyek a politika feszültségekké és ambíciókkal teli világában talán még nagyobb jelentőségűre nőnek, és gyakran döntenek el országos ügyeket is oly szubjektív módon, amelyet csak a pszichológus érthet meg. A kormányzati boszorkánykonyha néhány titkához is hozzájuthatunk az ilyen memoárokból. A műfaj, hangsúlyozom, jellegzetesen nyugati – egy nyitott, nyílt társadalom légkörében született meg. Az önálló véleménynyilvánításhoz szokott embertől – aki persze, szemben itthoni kollégáival, egyben önálló egzisztenciára és szilárd jogrendszerre is támaszkodhat. S nálunk, éppen ezért, mindez még ma is szokatlan és ritka.

Hogy a műfaj egy példánya megjelent Magyarországon, *In Memoriam Antall József – Tanú és szereplő* címmel – azt a szerző személyes élettörténetének köszönhetjük. A bankár és diplomata Tar Pál személyisége ugyanis erősen gyökerezik Magyarországon, családjá és történelmünk hagyományaiban – másfelől élete nagyobbik felét Nyugaton élte, ma is ott él. Egyike azoknak a magyar emigránsoknak, akik tökéletesen feltalálták magukat a befogadó ország közegében, és attól sokat vettek át. Nem kérdéses, hogy Tar Pál magas színvonalon tanulta meg a francia és az amerikai kultúrától mindazt, amit megtanulni érdemes, de sosem szakított a magáéval.

uj. Tar Pál: In memoriam Antall József – Tanú és szereplő, Kairosz, Bp., 2003.

Tar Pál memoárja tehát a fenti mentalitásból táplálkozó, ilyen nyílt könyv. Tar Pál bírál, de sosem sért becsületet, amint az manapság itthon a napi újságírás és a politika mocsarában divat lett. Szókimondó, de megfogalmazásait mérséklet és tartás jellemzi. Így is lesznek, vannak, akik megállapításait, értékeléseit nem fogadják örömmel. Ítéletei a tömör anekdotikus stílus miatt élesebbnek látszanak, mert nem tompítja őket elemzés. Úgy gondolom, hogy Tar Pál ítéletei mögött elvi meggyőződés és önzetlen jó szándék áll – s a jóhiszemű tévedés jogát meg kell adnunk mindenkinek. Akár csak magamra gondolva, Tar Pál jellemzéseinél sokkal szélsőségesebb és alaptalanabb minősítésekkel kellett szembenéznem, a hamisíthatatlanul alantas itthoni fajtából, közéleti ténykedésem során.

A szubjektív nézőpont e könyv esetében azt is jelenti, hogy a szerző csak olyan ügyekről számol be, amelyben személyes szerepet játszott, illetve olyanokról, amelyekről első kézből kapott beszámolót, értékelést Antall Józseftől. Ebből következően nem ad teljes képet Antall kormányzásáról sem, s a történeti krónikás aránytalannak tarthatja a könyvet. Azonban Tar Pál olyan jelentős eseményeknek volt szereplője és tanúja, hogy emlékeiből kikerekedik egy teljesség, Antall József emberi és politikusi személyiségének igen pontos és gazdag fellelőzése.

Tekintsük át röviden Tar Pál életútját. Édesapja, aki a Magyar Nemzeti Bank szegedi kirendeltségének volt vezetője, meghalt a háború alatt. A család ezután Budapestre költözött, és szerzőnk 1945-ben, tizennégy évesen, a budapesti piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Itt ismerkedik meg ifj. Antall Józseffel, aki rögtön befogadja az új osztálytársat, a jövevényt. Életre szóló barátságot kötnek.

Tar Pál törtelmi érdeklődését követve bölcsészkarra jelentkezik a Rákosi-korszak küszöbén, de „osztályidegenként” már nem veszik fel. A Műegyetemen tanul egy évig, majd következik a kitelepítési hullám. A családot, az özvegy édesanyát, valamint Tar Pál húgát Észak-Magyarországra, Szikszóra internálják. Tar Pál zsákol, hídépítési munkán vesz részt, majd 1953-ban földmérő lesz. Fel-felszökik Budapestre, ahonnan mint kitelepített ki van tiltva, meglátogatja Antallékat, és folytatja végtelen diszkursusait barátjával.

A forradalomban – Antall József révén – a Kisgazda Párt székházának fegyveres őrségében vesz részt, mint annak vezetője. Feljár Antallékhöz, ahol megszáll a vidéki száműzetéséből visszajött Kovács Béla, és bizalmas tanácskozások folynak a politikai kibontakozásról.

A forradalom leverése után hónapokig bujkál itthon, Budapesten. Noha fegyverét nem használta, a megtorlásra kiadott szovjet parancs szerint akár halálra is ítélnék mint fegyveres ellenállót. 1957 januárjában, Antallék rábeszélésére és Göncz Árpád tudtával és helyeslésével disszidál – a határon csak második kísérletre, dél felé sikerül átszöknie. Amikor 1958-ban ifj. Antall Józsefet és Gönczöt is huzamosan kihallgatják, hosszasan faggatják őket Tar Pálról, aki megbízatással és iratokkal távozott, és Nyugaton a magyar diákmozgalom megszervezésével foglalkozik.

Szerepét a kádári hatóságok annyira fontosnak tartják, hogy több Antallról jelentő ügynöknek adják ki külön feladatul a Tar Pállal kapcsolatos információk gyűjtését. Egyiküket, Antall és Tar Pál közös barátját, aki Kátai fedőnéven szerepel, több ízben is külföldre küldik abból a célból, hogy Tarral találkozzon, tőle információkat szerezzen az emigráció céljairól, és neki dezinformációkat továbbítson.

Tar Pál Párizsban telepszik le. Közgazdász diplomát szerez a világhírű École des Sciences Politiques-n. Francia nagypolgári lányt, Anne-Marie Parisot-t veszi feleségül. Anne-Marie édesapja a háború után a francia zóna közigazgatásának feje a megszállt Németországban. Tar Pálnak lojalitásában, politikai tevékenységében is segítője és támogatója lesz Anne-Marie, érzelmei szerint „tiszteletbeli magyar”. Esküvőjük előtt, 1961 nyarán Tar Anne-Marie-t és szüleit édesanyja, rokonai és Antall meglátogatására kéri. A francia családot megdöbbeníti az irántuk tanúsított figyelem – tapasztalják, hogy Budapesten minden lépésüket csapatnyi detektív követi, és a szülők látogatásukat emiatt rövidebbre is fogják.

Tar Pál életében ezután a karrier lép előtérbe, de politikai érdeklődése, aktivitása nem szorul háttérbe. A párizsi Banque Nationale de Paris-nál helyezkedik el, és vezérigazgatóként történő nyugdíjazásáig, 1991-ig ennek az intézetnek a keretében dolgozik, szerte a világon. Mint a nagybefektetők körének gondozója,

éveket tölt Brüsszelben, Hongkongban, Los Angelesben és Párizsban. Tapasztalatot és kapcsolatokat szerez nemcsak a világgazdaság, de a nyugati politika és diplomácia felső köreiben is. Így ismerkedik meg Houstonban többek közt az idősebb George Bushsal, akinek stratégiai érdeklődése és tudása már akkor lenyűgözi.

Tar Pál egyformán otthonos lesz a francia és az amerikai civilizációban, miközben ápolja nemzeti gyökereit és elkötelezettségét. 1989-től aktívan szervezi az MDF külkapcsolatait Párizsban. 1990 májusától Antall József személyes tanácsadója lesz – elsősorban a pénzügyek és a diplomácia terén. Ettől kezdve már itthon is ismertebbek élete állomásai. 1991 őszén washingtoni magyar nagykövet lesz, s ebben az időben – a miniszterelnök külpolitikai tanácsadójaként – különösen közelről követhetem munkáját washingtoni látogatásaimon, de állandó telefon- és levélkapcsolat útján is. Tar komoly rangot szerez magának a washingtoni diplomáciai életben. Könnyen jut be a Fehér Ház és a kormányhivatalok magas helyeire, és jók a kapcsolatai a Capitol Hill két házában meg a washingtoni politikai agytrösztökben is. 1994-ben Budapesten telepszik le, és 1998-ig a Batthyány Lajos Alapítvány igazgatója. 1998 és 2002 közt az Orbán-kormány nagykövete a Vatikánban.

Ezek a csupasz adatok, amennyire csupaszok lehetnek – a váz. A hús rajtuk az a könyv, amelyről itt röviden beszámolok.

A könyv memoár, de címe némileg félrevezető. Négy részre tagolódik. Az elsőben az ifjúkorról s az Antall-barátság kezdetéről esik szó. A második rész a disszidálással kezdődik, és 1989-ig tart. Miközben a maga életútjáról és külföldi tapasztalatairól mond el élvezetes és érdekes történeteket, végigvezeti rajta az Antall-szálat is: konspirációs levelezésüket 1957 után, majd az enyhülés éveiben újabb rendszeres találkozásait, Budapesten, majd Nyugaton.

Emlékezését megkönnyítik korunk jellegzetes memóriasegédletei: a kihallgatási jegyzőkönyvek, az ügynöki jelentések, a titkosszolgálati értékelések. Ebben a részben Tar Pál bőségesen idéz abból az anyagból, amelyet a Történeti Hivataltól kapott meg, s amelyből kiderül, hogy Antallt és Tart, valamint kapcsolatukat 1956 és 1989 között szüntelenül figyelte a magyar titkosrendőrség, hol nagyobb, hol kisebb apparátussal. Tar Pál

2003-as könyve egyike az elsőnek, amelyek ilyen mértékben támaszkodnak ügynöki jelentésekre, és ennek kétféle érdekessége van. Az egyik a megfigyelt életének dokumentálása, amit természetesen átszínez a jelentők egyénisége is: értelmi színvonaluk, értesültségük foka és személyes indulataik – vagyis az, hogy igyekeznek-e védeni megfigyeltjüket, avagy éppen ártani neki. A másik érdekesség az, hogy a jelentések, melyek olykor mélyreható elemzések, olykor teljesen triviálisak, beható képet adnak a „hatóság” működéséről. Fogalmat alkothatunk arról – ha nem sejtettük volna –, hogy milyen óriási hálózattal, mekkora apparátussal dolgozott a Kádár-korszak titkosszolgálat.

Elgondolkozhatunk azon, hogy a nemzeti jövedelemnek mekkora hányadát herdálták el ügynökökre, tartótisztekre, detektívekre, követő autókra, konspiratív kiküldetésekre, postai cenzúrára (amelynek egyik „ágazatát” éppen Kádár Jánosné vezette). A legkorszerűbb elektronikus berendezésekre, miközben kórházaink felszereltsége egyre süllyedt. Megértjük a megfigyelés és a beszerezett lélektanát, a rendőrállam különféle céljait. Azt, hogy a megfigyelés önmagáért is létezett, hiszen az információk sokasága valószínűleg feldolgozhatatlan volt. De fontos volt, hogy az állampolgár érezze magán az „éberség” megfélemlítő tekintetét, és ez senkire sem áll jobban, mint a megfigyelőre – Antall beszerezett barátja öngyilkossági kísérlettel is megpróbált szabadulni a helyzettől.

Érdemes talán felidézni Antall reakcióját az utóbbi ügynök, Kátai dossziéjának felfedeztén, 1990-ben. A tény először napokra letaglózta, majd az esetet így summázta családi körben: ő maga volt a hibás, mert olyan szerepre vette rá barátját 1956-ban, amelyre ő pszichikailag nem volt alkalmas. Ezért szervezhetnék később be. Tudnia kellett volna, mondta magáról Antall – átvállalva így magára egy részt, jellemző módon, a felelősségből.

A könyv harmadik része, mintegy százötven oldalon, Antall miniszterelnöki éveivel, valamint Tar Pál washingtoni nagyköveti éveivel foglalkozik. Első kézből közöl részleteket itt a nyilvánosság előtt még ismeretlen fontos eseményekről és kormányzati témákról. Ezek közül szinte csak felsorolásképpen említhetnek néhányat.

Tar Pál beszámolóiból megtudja az olvasó, hogy már 1989 nyarán, első nyugati tárgyalásain milyen kétségbevonhatatlan

tekintélyt teremt magának Antall József. Még nem volt elnöke a Magyar Demokrata Fórumnak, amikor, 1989 júliusának harmadik hetében Brüsszelben az Európai Parlament kereszténydemokrata vezetőinek jövendő magyar miniszterelnökként mutatja be őt O'sváth György – s a szereplés olyan meggyőző, hogy Leo Tindemanns, Egon Klepsch és Habsburg Ottó így is tekintik őt attól fogva. (E látogatásról beszámol az itt közölt „Napi operatív információs jelentés” is, amely nyilván a vezető kommunista politikusoknak készült, július 28-án, 108. l.) November végén Antall meghívott szónok a CSU müncheni kongresszusán, s ekkor születik barátsága Helmut Kohllal. (113. l.).

Miután 1990 januárjában meghódítja Francois Mitterrand-t (erről Szávai János írt részletesen a Magyar Szemlében 1996 áprilisában), s hamarosan Londonban Margaret Thatchert, Antall József februárban, még a választások előtt Párizsba érkezik Alain Juppé RPR-főtitkár meghívására, Tar Pál szervezésében. Ott az akkor párizsi polgármester Jacques Chirac, a szenátus elnöke, Alain Poher, a nemzetgyűlés elnöke, Laurent Fabius tárgyal vele hosszasan. Az Elnöki Hivatalban Jean-Louis Bianco kabinetfőnök és Jacques Attali főtanácsadó fogadják a távol lévő Mitterrand nevében, Giscard d'Estaing pedig vacsorát rendez a tiszteletére otthonában, az UDF vezetőinek körében. (117–120. l.). Tehát a teljes politikai paletta legmagasabb szintjén fogadják őt – valószínű, hogy az első világháború óta magyar politikust, akinek hivatalos méltósága nincsen, nem fogadtak így Párizsban. Ennek oka volt nyilván Juppé és Mitterrand hírhozása Budapestről – de jelezte azt a kétségtelenül végbemenő fordulatot is, amely Magyarországra francia megítélésében hetven év után történt s történik, s amelyet Antall tudatosan segített.

Megtudjuk a könyvből azt is, miért fordult szembe Antallal Habsburg Ottó (110–111. l.). Fontos részleteket ismerünk meg Antall kormányalakítási tárgyalásairól és a „paktum” belső fogadtatásáról (121–124). Rövid leírást kapunk Antall, az európai horizontú külpolitikus stratégiai akcióinak egyikéről, amikor megteremtí a személyes kapcsolatot és a bizalmat Kohl és Mazowiecki között. (146. l.).

A makrogazdaság a másik terület, ahol Tar Pál avatottan mozog. E könyvben igen fontos szolgálatot tesz Antall emlékének de az utókornak is azzal, hogy felhívja figyelmünket a kitartó

és ismétlődő lépésekre, amelyet az Antall-kormány az adósságenyhítés terén tett. Ez valóban az egész rendszerváltozás egyik kulcskérdése lett, és sajnos kívülálló közgazdászok megteremtették és fenntartják a legendát, miszerint Antall, súlyosan hibázva, nem tett semmit ebben az ügyben. Nos, ennek az ellenkezője igaz. Hogy a legenda elterjedt, annak két oka van. Egyik az, hogy az adósságenyhítésről szóló tárgyalásokat a legnagyobb titokban kellett tartani, hogy a hitelezői és befektetői bizalmat el ne veszítse az ország. Másrészt, az Antall-kormány gazdaságpolitikusanak, a koronatanúknak, már régen meg kellett volna szólalniuk ebben az ügyben. Hiszen én magam is legalább négy olyan nemzetközi akciónak voltam tevékeny részese, amely az adósságügyet próbálta rendezni.

Tar Pálé az érdem, hogy megtöri Antall körének indokolatlan hallgatását ebben az ügyben, s beszámol néhány momentumról. Ismerteti Soros György 1990 tavaszán tett adósság/tulajdon csere ajánlatát – amelyet a hazai és külföldi szakértők, köztük Antall későbbi miniszterei, egyhangúan elutasítottak (116-7. l.). Faksimilében közli Antall Józsefnek Helmut Kohlhoz írt három és fél oldalas levelét, amelyben – gondosan kidolgozott koncepció alapján – kéri Kohl segítségét három éven át évi egymilliárd dolláros nemzetközi támogatás elnyeréséhez. Ez az összeg könnyítené a gazdaság átalakítását, s ezáltal a törlesztést, az adósságteher nyomását jelentősen enyhítené az ország vállán (1991. május 31., 128–132. l.).

Hozzáteszem, Kohl korábban többször említette Antallnak, hogy forduljon hozzá „baj” esetén. Ezt a segélyügyet azonban Kohl sem, más sem tudta elintézni Antallnak a G-7-ek körében. Hogy miért nem, arra a rendszerváltozás nemzetközi keretének részletes elemzése adhatja meg a választ, amire itt most nincsen hely. De nyilvánvaló, hogy ha az óriási tekintélyű Antall nem tudott hatni a nyugati álláspontra ebben az ügyben, a kései kritikusok sem tudtak volna. Érdemes felidézni, hogy ebben az elvi kérdésben sem Lech Walesa, sem Vaclav Havel ékesszólása és hitele nem tudott megoldást elérni a térség számára – a kivétel, a részleges lengyel adósságelengedés, az áhítotthoz képest kevés volt, és igen vegyes eredményt hozott.

Tudnunk kell azt is, hogy Antall nem nyugodott bele ebbe a kudarcba. 1992-ben megbízta Szabó Tamást és Hieronymi Ot-

tót, hogy egy titkos kormánybizottságot irányítson a GAM nevű komplex gazdaságélénkítő program elkészítésére. A program a kiszivárogtatás, valamint Kupa Mihály sértődése és ellenállása miatt csak késve és részlegesen indulhatott be. Eredményei látványosan, de túl későn kezdtek megmutatkozni, 1993 második felében. A programhoz készült egyik Tar-koncepciót szintén olvashatjuk a könyvben (201-2. l.).

Az antalli gazdaságpolitikusok közti vitákról is kapunk rövid beszámolókat Tar Páltól. Sajnos az anekdotikus tömörség, az elemzés hiánya a könyvben nem mutatja meg az ellentétek valódi, elvi mélységeit és tétjeit, az egymondatos Antall-parafrízisok pedig negatívabban hangoznak itt, mint amilyenek a valóságban voltak. Én magam például úgy gondolom, és mindig úgy gondoltam, hogy Kádár Béla visszatérő javaslata, hogy jöjjön létre (az ő vezetése alatt) gazdasági csúcsmisztérium, nem pusztán személyi ambíció volt. Megvalósíthatta volna azt az egyöntetűbb irányítást, amelyet az olyan korszakos folyamat, mint a gazdasági rendszerváltozás igényel.

Ennek a könyvnek – sok erénye mellett – tehát azt a hibát róhatjuk fel, hogy rövidebb, kidolgozatlanabb a szükségesnél. Amikor Tar Pál megemlítette nekem, 2003 elején, hogy memoárt ír, üdvözöltem elhatározását. De amikor megmondta, hogy a munkára az addigi néhány hónap után már csak fél évet szán, csóváltam a fejemet, és azt mondtam, hogy az idő nem lesz elegendő, és hogy nincsen oka a sietségre. Ő azonban makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy ő ezt a könyvet – első könyvét! – most akarja megírni, s hogy a könyvnek meg kell jelennie Antall halálának tizedik évfordulóján, 2003 decemberében.

A könyvnek, mint a jó bornak, meg kell érnie, mondtam neki. Nos, a sietség rajta hagyta nyomát a könyvnek ezen az igen fontos harmadik részén. Nem alakultak ki a narratíva csomósodási pontjai, a belső tagolás. Különösen azt sajnálom, hogy ez a harmadik rész nem lett kétszer ilyen hosszú. Tar Pálnak lett volna muníciója hozzá, s egy második kiadásban vagy egy második könyvben írnia kell más fontos eseményekről, amelyeknek tanúja vagy szereplője volt. Hiányoznak, mint említettem, a részletesebb elemzések. A sietség meglátszik az olykori pontatlanságokban, téves adatokban is – ami bosszantó egy egyébként pontosságra törekvő könyvben.

DÖMÖK KÁROLY TANYÁJA

A könyv negyedik része, terjedelmében is mintegy negyede, Tar Pál második, vatikáni nagyköveti kiküldetéséről szól. Ebben a részben már nem a nagyszerű barát felidézése teremti meg a szellemi izgalmat, hanem a Vatikán sok évszázad alatt tökéletesre csiszolt diplomáciai és igazgatási hierarchiájának, a rítusoknak és eljárásmodoknak a pontos leírása adja. A memoárnak ez a része akár kézikönyvként is használható, s különösen ajánlható olvasmány annak, aki el akarja kerülni a balfogásokat ebben a rendkívül kifinomult, s a maga tekintélyét és az egyház érdekeit keményen képviselő intézményben.

Nem kérdés, hogy Tar Pál gyakorló katolikusként és a Vatikán történetének jó ismerőjeként pontosan érzekelte ezt a diplomáciai mezőt Rómában, és magyarként kihasználta benne minden cselekvési lehetőséget, különös ambícióval és kitartással fáradozva olyan ügyekben, mint például a csángók magyar nyelvű vallásgyakorlása vagy Apor Vilmos boldoggá avatása.

A könyv tehát legalább annyira ad képet a képzett és elkötelezett diplomata, Tar Pál életútjáról, mint barátjáról, Antall Jó-

zsefről, akinek a könyvet a címmel szentelte. A címválasztás jellemző tanúságtétel. Tar Pál magát, a maga nem kis képességeit, ebben a barátságban mindig a második helyre sorolta. Antall rendkívüli tehetségét és elhivatottságát korán felismerve, tudta, hogy az alázat nemes tulajdonság. Nem szégyen, és megfér a büszkeséggel, szolgálni azt, aki szolgál, és életét áldozza a szolgálatra. Tar Pál egyike azoknak, akik ezt a személyes elkötelezettséget soha nem árulták el, egyetlen rosszízű, irigy vagy igazságtalan megjegyzés erejéig sem.

Most, hogy az első könyv megírásának nyomasztó erkölcsi kényszere elhárult a válláról, Tar Pál nyugodtabban és körültekintőbben foghat neki a bővítésnek és kiegészítésnek, vagy a második könyvnek. Antall József szellemi alkatát, személyes habitusát, szenvedélyeit és humorát eddig talán még senki sem mutatta be ilyen közelről, ilyen elevenen, ilyen hitelesen.

(*Tar Pál. In Memoriam Antall József – Tanú és szereplő. Fényképekkel. Kairosz, Budapest, 2003.*)

KODOLÁNYI GYULA

u: Tar Pál

UTÓSZÓ – AZ UTÓSZÓ JÓSLATAIRÓL

Kodolányi Gyulának igaza van: a könyvet jobban is meg lehetett volna írni, ha több időt szentelhettem volna rá. Csakhogy – súlyos érzelmi okból – azt akartam, hogy a könyv megjelenjen Antall József halálának tizedik évfordulójára. Úgy érzem, hogy tartozom Neki ezzel!

Lehet, hogy a Jó Isten még erőt ad ahhoz, hogy átdolgozzam és kiegészítsem könyvemet. Jelenleg a francia fordítását készítem, négy-öt hónapon belül talán meglesz. Kevés könyv jelenik meg Magyarországról világnyelven és a nemzetközi könyvpiacra. Ezen szeretnék segíteni valamennyire. Kár, hogy nyelveket beszélő politikusaink ezt nem teszik.

Köszönöm Kodolányi Gyulának, hogy megírta a recenziót, öröm számomra, hogy így megint gondolunk Antall Józsefekre, és megtiszteltetés számomra, hogy az én könyvem kapcsán. Egyben alkalmat ad arra is, hogy írhatok az utószóvitában említett problémák „utóéletéről”. Egy év óta sok minden történt Magyarorszá-

gon: részben folytatása annak, ami már folyamatban volt akkor is, részben teljesen új jelenségek, amelyekre nem számítottunk. Az epilógusban ezt írtam: „Marad azonban egy nagy kérdés: hogyan lehet megszüntetni, de legalább enyhíteni a magyar társadalom kettéosztottságát? Az »ők« és a »mi« szindrómát? Ma már nem reális az a remény, hogy a »régi rendszer« emberei majd szép lassan kihalnak. Megjelent a baloldalon egy új generáció, amelyet úgy látszik, elsősorban a karrierlehetőségek, a meggazdagodás reménye, és nem ideológiai megfontolások motiválnak”.

Amikor leírtam ezeket a sorokat, nem gondoltam, hogy ennyire a fején találtam a szöveget! Még jóval a nyári kormányválság előtt jártunk, szinte senki nem vette komolyan azt a lehetőséget, hogy Gyurcsány Ferenc, a miniszterelnök bizalmasa és tanácsadója, puccszerűen a helyére lép. Mindössze azt lehetett tudni, hogy ez az ambiciózus fiatalember nagyra törő szándékokat táplál magában. Ugyanakkor sportminiszteri működése nem volt meggyőző, és fellépése inkább bizalmatlanságot gerjesztett. Vele együtt az új generáció átvette a hatalmat a szocialista pártban, amelynek kommunikációja valóban új lendületet kapott, ha az ország nem is.

Nem láttuk előre a traumát, amit a kettős állampolgárság lehetőségének megadása ügyében megtartott népszavazás eredménye, illetve eredménytelensége okozott azután a nemzet egy részében. Kodolányi Gyula a Hitelben megjelent cikkében annak örül, hogy a szavazó polgárok közel egynegyede igennel szavazott erre a „spirituális” kérdésre, amely más országokban annyira magától értetődik, hogy a kormányok és a parlamentek nagyobb vita nélkül intézik el. Én viszont azért sírok, hogy a szavazásra jogosultaknak még 25%-a sem szavazott igennel, ami által eredménytelenné vált a népszavazás. Félig tele a pohár, vagy félig üres? Egy biztos, a határon túl élő testvéreink számára nagy csalódást és lelki megrázkódtatást okozott az anyaországban élők elutasító, és mondjuk ki, siralmas magatartása. Annál is inkább, mert önző anyagi érdekeket takart ez az érdektelenség, amelyeket a kormány és a baloldal ügyes propagandája alaposan kihasználta, sőt gerjesztett. Naivitás volt arra számítani, azt remélni, hogy a magyar nép képes lesz megint összefogni és szolidaritást vállalni a határon túl élőkkel? Hogyan voltunk képesek elutasítani kérésüket? Milyen erők mozognak a nép lelkében, hogy ilyen lelketlen magatartásra is képesek? Van-e felelet, vagy legalább magyarázat ezekre a kérdésekre?

A Gyurcsány-kormány és az általa vezetett koalíció jól mérte fel lehetőségeit: a nemmel való szavazásra buzdított, a legképtelenebb rémképek felidézésével, 850 000 magyar áradatával, a magyar gazdaság összeomlásával. És hitre talált elég honfitársunkban ahhoz, hogy ne legyen eredményes a népszavazás. Ezért is kell foglalkoznunk ezzel az új jelenséggel, Gyurcsány berobbanásával a magyar politikába. Ritkán fordul elő, hogy egy szinte ismeretlen politikai szereplő ilyen forogatos sebességgel átvegye a hatalmat, előbb a saját pártján belül, majd pedig a kormány élén és az egész országban. Felvetődik, mik azok a képességek, amelyek lehetővé tették számára ezt a tagadhatatlan sikert? Bizonyára nem szónoki képessége, nagy bölcsessége vagy politikai iránymutatása. Legtöbben úgy tartják, kommunikációs tehetsége. Valóban, az utóbbi hónapokban az újonc miniszterelnök teljesen birtokába vette a képernyőt és az írott sajtó hasábjainak jó részét. Az ellenzéki sajtó is főleg vele foglalkozik, akkor is, ha erősen kritikus hangvétellel. És egyelőre senki nem nyugtalanodik amiatt, hogy az ellenzék vezetői alig jutnak szóhoz ebben a „blietzkrieg”-ben. Részben persze saját hibájukból! Másrészt pedig annak köszönhetően, hogy nálunk a baloldali és liberális sajtó stratégiai túlsúlyt élvez a médiumokban és a polgári oldal „polgárai” nem képesek fenntartani egy hozzájuk méltó polgári sajtót.

Ugyanakkor a kormány új kommunikációs stratégiája mögött kevés tartalom található. Főként napi eseményekhez kapcsolódó kis üzenetek ezek, nem rajzolódik ki mögöttük koherens politikai vonalvezetés, még kevésbé világkép vagy ideológiai felfogás. Nem segít rajta Gyurcsány tudálékos, moralizáló stílusa, álszent mimikája sem. Egyelőre nehéz felmérni sikerét vagy sikertelenségét a közvéleményben. Az MSZP népszerűsége valamivel nőtt az új kormány hivatalba lépése után, majd az utóbbi időben megint visszaesett. Gyurcsány sem tartozik a népszerű politikusok körébe. Az SZDSZ továbbra is stagnál. Pedig a miniszterelnök több területen is a kisebbik kormánypárt politikáját folytatja. Jellemző erre az adócsökkentés kérdése, amely már régóta a liberálisok vesszőparipája volt. Tavaly ősszel a szocialisták még elfogadhatatlannak tartották a költségvetési vitában, most viszont Gyurcsány magáévá tette, a szlovák példára hivatkozva. Az egyházakkal való konfrontáció ugyanezt mutatja.

De mi történik az MSZP-n belül, ha a felmérések hosszabb távon sem igazolják vissza az új politikát, az új kommunikációs stílust, ha nem nő a szocialisták népszerűsége? Már volt egy „palotaforradalom”, lehetséges egy másik is? Ilyen közel a választásokhoz ez nehezen elképzelhető, de teljesen ki sem zárható.

Az ellenzék, nevezetesen a Fidesz, nehezen találja a helyét az új laposztásban. Bizonyára nem volt felkészülve rá, és még mindig nem képes alkalmazkodni az új helyzethez. A viták a párton belül és kívül egyaránt azt mutatják, hogy nem született meg az új stratégia, amely megfelelő választ tudna adni a kormány propagandájára, sőt ki tudná fogni a szelet a vitorlájából. Nem sikerült visszaszereznie a kezdeményezést, amely jelenleg vitathatatlanul a kormány kezében van. A baloldali sajtó, ügyesen kihasználva a vákuumot, felreppentette Orbán visszavonulásának lehetőségét. Sokan gondolják a polgári oldalon, hogy Orbán helyes taktikát folytat: hogy nem szabad felvennie az elé dobott kesztyűt, meg kell várni, hogy kifulladás az ellenfél. Mások viszont nyugtalanul várják, hogy végre megszólaljon a jobboldal vezére és „helyre tegye” az egész, talán felfúj, ügyet. Az utóbbi hetekben meg is szólalt Orbán, a legtöbbször nagyon jól, jelezve, hogy majd országértékelő beszédében, február vége felé lép az ország színe elé. Amikor megjelenik ez a cikk a Magyar Szemle következő számában, már tudni fogjuk, hogy Orbán Viktor megfelelt-e a várakozásoknak.

A tét nagyon nagy a polgári oldal, és merem állítani, az egész ország számára. Az utóbbi három évben Magyarország lecsúszott vezető szerepéről Kelet-Közép-Európában. Éllovasból sereghajtóvá vált, nem képes betartani az Európai Unióval szemben vállalt kötelezettségeit, állandóan kritikák érik. A kormány túlköltekezése következtében óriási hiány keletkezett a költségvetésben, katasztrofális méretekben nőtt az államadósság. Anélkül, hogy a magyar gazdaság részesült volna jelentős beruházásokból, és valóban lendületesen fejlődne. A takarékoság mindenkire vonatkozik, csak a politikai vezetőkre és kommunikációra nem. Ha így haladunk tovább, Magyarország Európa „beteg emberévé” válik. Ezen már csak egy kormányváltás segíthet, feltéve, ha a Fidesz jól felkészülve és széles társadalmi konszenzust élvezve nyeri meg 2006-ban a választást és lép leszerepelt elődje helyére.

TAR PÁL

u: Jentenyly Adza
 Cu

REÁLISABB AMERIKA-KÉPÉRT

Az Orbán-kormány második gazdasági minisztere dinamikus egyéniség, aki hiszi, hogy a magyar gazdaságot dinamikus növekedési pályáján lehet tartani, és ennek jegyében dolgozik a rendszerváltozás kezdete óta. A vezetése alatt álló Növekedéskutató Intézet most azt vizsgálja, hogyan lehetne majd hazánkat erre a pályára visszaállítani. Ez a törekvés vezérelte Matolcsyt, amikor a világ egyik legsikeresebb gazdaságát, az amerikaiakat kezdte vizsgálni. Az eredmény a 2004 végén a Válasz Könyvkiadónál megjelent *Amerikai Birodalom – a jövő forgatókönyvei* című, komoly figyelmet érdemlő munka. Nemcsak azért érdemes elolvasni, mert élvezetes és közérthető stílusban, rövid mondatokkal, világos szerkezettel olyan képet ad Amerikáról, ami sokban eltér a közvélekedéstől, hanem mivel tárgya valójában az egész mai világ, amit nagyban meghatároz annak vezető ereje, az egyetlen világhatalom, az Egyesült Államok. A könyv elsődleges célja nem az ismeretterjesztés, hanem az, amit az alcím fejez ki: a jövő forgatókönyvei. Programot ad arra, hogy a magyar nemzet nyertese legyen a 21. századnak. Joggal hangsúlyozza a szerző, hogy ehhez elengedhetetlen az *önismeret és világismeret* (7–10. l.). Mindkettőben szűkölködtünk az elmúlt két évszázadban, hiába figyelmeztettek erre legjobb gondolkodóink és politikusaink, Széchenyitől Antallig.

Noha Magyarországon az elmúlt 20 évben számos könyv és cikk jelent meg az Egyesült Államokról, a szélesebb közvélemény valójában nem ismeri, vagy inkább nem jól ismeri ezt az országot. A rendszerváltozás előtt Amerika hivatalosan ellenségnek minősült, de az emberek döntő többsége inkább rajongott érte. A 19. században a szabadság és a demokrácia hazájaként legjobbaink követendő példaként állították kortársaik elé. A két világháború között a legtöbben technikai eredményeiért csodálták, ámultak az útjain autófolyamokat mutató képeken, míg az amerikai dzsessz és a film a háború alatt, sőt a legsötétebb rákosista időkben is rendkívül népszerű maradt. Az amerikai indián Cooper, May Károly és a magyar „Fehér Szarvas” könyvei nyomán egészen a hatvanas évekig a magyar ifjúság romantikus hőse volt. A hidegháború idején pedig mindenki, aki nem állt kommunistának, Amerikától várta a fel-

Matolcsy György: *Amerikai Birodalom – a jövő forgatókönyvei*, Bp., 2004

szabadítást, vagy legalább a szovjet világhatalmi tervek meghí-úsítását. Ezért fogadta Budapesten 1989. július 10-én a szakadó eső ellenére hatalmas tömeg, kommunistaellenes feliratokkal, Bush elnököt. Azután szinte észrevétlenül bekövetkezett a kiábrándulás, ami a 2002-es választások után egyes politikai és társadalmi körökben éles Amerika-ellenességbe torkollt. Ennek egyik oka az a téves nézet, hogy az amerikai kormány, de legalábbis nagykövete, a választásokon a szocialistákat segítette, majd pedig az a megütközés, hogy Medgyessyt két ízben is kitüntető figyelmességgel fogadta Bush elnök. Mélyebb ok az a világhívat, amely a „globalizmust” (tíz éve e fogalom még ismeretlen volt) támadva az Egyesült Államokat teszi felelősé a világ minden bajáért. Igaz, hogy ezek az antiglobalisták általában baloldaliak, de Magyarországon az utóbbi években furcsa módon a jobboldalon vált szinte egyeduralmukodóvá. Ebben a vezető szerepet a Magyar Nemzet napilap viszi, de a jobboldali média vevőnek látszik az Amerika-ellenességre. Bogár László és Pokol Béla érvei jó szövetségeseket találnak a baloldali humánértelmiség soraiban. Indokoltan veti föl Balázs Zoltán a megújult Heti Válaszban, hogy a legutóbbi amerikai választásokon győztes konzervatív eszmeiség ideológiai ellene-fele a francia, német és angol baloldal, így a hazai jobboldal furcsa társaságban találja magát. Itthon a kormánykoalíció lát-szik a washingtoni politika lojális, sőt szervilis támogatójának, de nagy hiba lenne, ha ellenzéke ezért játszaná el végleg a világ legerősebb államának rokonszenvét.

Nálunk még ma is sokan azt hiszik, hogy Egyesült Államokat a felhőkarcoló, New York zsúfoltsága és éjjel-nappal zajló lüktető élete jellemzi, meg az erőszak, a maffiák, Hollywood hamis álomvilága. (Az amerikai vízumpolitika is segíti e kép tovább-élését, annyi tisztességes folyamodótól megtagadva a vízumot.) Matolcsy könyvének első része a puritán hagyományokon és az „Alapító Atyák” politikai elvei alapján létrejött régi Amerikát, a világ első valódi demokráciáját mutatja be. Útikalauzul a francia Tocqueville joggal alapvetőnek tekintett munkáját választotta. Szerencsés lett volna ezt összehasonlítani az erdélyi magyar Bölöni Farkas Sándor 1834-ben megjelent, magyar politikai közvé-leményt évtizedekre Amerika csodálójává tevő munkájával. Karday Árpád, e mű angolra fordítója, és nyomában Závodszy

Géza joggal állapította meg, hogy Bölöni Farkas „nemcsak szélesebb spektrumát fogja át a korabeli amerikai valóságnak, mint a demokrácia és az idusztrializáció kölcsönhatását teljesen mellőző Tocqueville, hanem politikai íróként – szemben a kétségteletlenül hatalmas és szisztematikus filozófiai tradícióra támaszkodó Tocqueville-lel – közelebb is kerül az amerikai demokráciát működtető elvek megértéséhez.” Százhetven éve tehát a magyarok jól ismerték Amerikát, s ez nem kis mértékben eszmei háttére volt az 1848/49-i hatalmas teljesítménynek. Jó lenne, ha Matolcsy könyve nyomán a mai nemzedék tisztábban látna Amerikával kapcsolatban.

A következő két fejezet már a mai amerikai politikát, mentalitást és életmódot tárgyalja. Széles forrásbázisa alapján mind az idealizálástól, mind a démonizálástól mentes, árnyalt képet nyújt a szorgalmas munkán alapuló, jólétben virágzó közösségi szellemről, a család és a vallás meghatározó szerepéről, a belpolitikai térkép átalakulásáról, valamint arról a meghatározó szerepről, amit a gazdaság motorját jelentő információs technológia játszik Amerika erejében. A tudás alapú társadalom és az állandó agyelszívás – állapítja meg a szerző – hosszú időre garantálni fogja a ma elvitathatatlan vezető szerep fönmaradását. Számos fontos megállapítás közül megemlítem, hogy a mai Amerikában egy kisebbség, az egymást átfedő gazdasági, politikai és szellemi elit irányít, ezt azonban én nem nevezném arisztokratikus kormányzásnak. Akkor már inkább oligarchikus. Érdekes és helytálló megfigyelés, hogy az ipari társadalom Amerikája döntően demokrata párti volt, és a polgárháborús Észak (s vele együtt a keleti partvidék) volt a vezető ereje, ezen belül pedig a második világháború után született nemzedék radikalizmusba hajlóan liberális eszmevilágú volt. Ezzel szemben a mai, információs társadalom zöme a kertvárosokban él egy szűk, hasonló (egészséges) életstílusú és gondolkodású baráti kör társaságában, egyre jobban nő a déli államok (és tegyük hozzá: a Sziklás-hegység államainak) a befolyása, az uralkodó mentalitás pedig konzervatív és republikánus.

Három fejezet szól az „amerikai birodalom” jellegzetességeiről. Hangsúlyozza, hogy a 13 brit gyarmatból létrejött Köztársaság (mint az ókori Róma) kezdettől fogva terjeszkedő politikát folytatott, de tanult a szétesett brit, német és orosz birodalom

példájából, a fizikai terjeszkedés és gyarmatosítók küldése helyett „puha” módszerekkel, a kereskedelem és a pénz révén terjeszti befolyását. A birodalomépítésben négy elnök által megtestesített négy hagyomány szerepét emeli ki: a kemény harcos (Jackson), az üzleti szellem (Hamilton), az amerikai típusú demokrácia és a szabadság terjesztése (Jefferson), végül a „világmegváltó” idealizmus (Wilson). Noha a szó konvencionális értelmében megkérdőjelezhető Amerikára a „birodalom” elnevezést használni, és a legtöbb amerikai – antikoloniális hagyományaira hivatkozva – hevesen tiltakozik ellene, az amerikai földrész jelentős részének fokozatos birtokbavétele nem különbözik más nagyhatalmak felemelkedésétől, ma pedig az amerikai politikai, katonai és kulturális befolyás kiterjedt övezetét lehet informális birodalomnak nevezni. Az is jellemzője a történelem valamenynyire nagy birodalmának, hogy a terjeszkedés ideológiája a béke és a stabilitás kiterjesztése volt, ami a lakosság számára lehetővé tette a nyugodt életet és a gyarapodást. Érvényes ez mindazokra a területekre, ahol ma Amerika meghatározó befolyásáról beszélhetünk, s a hidegháborúban aratott győzelem következtében e térség jelentős mértékben kiterjedt. Vergilius meggyőzően ünnepelte a „Pax Romana”-t, de a Pax Americana aligha fogja megtalálni a maga Vergiliusát.

A legnagyobb vita akörül van, hogy a mai Pax Americana az Egyesült Államokon kívül más országoknak is előnyös-e, és van-e jelentős számú kárvallottja. Matolcsy egyfajta középúti képvisel e vitában: bemutatja Amerika imponáló gazdasági sikereit, és ennek okait vizsgálva meglehetősen sok kritikai megállapítást tesz. Az agyelszívás mellett a partnerek kiszípolásáról, globális szivattyúkról, titkos megállapodásokról, láthatatlan agyközpontokról szól. Elmagyarázza, hogy Amerikának hol az erős, hol pedig a gyöngé dollár előnyös. Mégis arra a megállapításra jut, hogy ahol az amerikai gazdasági terjeszkedés sikeres volt, így Nyugat-Európában, Japánban és néhány más távol-keleti országban, ott jelentősen nőtt a nemzeti jövedelem és ennek nyomában a lakosság életszínvonala. Hozzáteszem, hogy ahol ez nem, vagy csak részben következett be, mint Közép- és Latin-Amerika, ott inkább a helyi vezetésben, semmint az amerikai „kizsákmányolásban” kell keresni a felelőst. Matolcsy végkövetkeztetése az, hogy Amerika az új, globál-

lis Római Birodalom, az európai nagyhatalmak összeütközései következtében „nevető harmadikként” övé lett a 20. század, és – hála a tudásalapú társadalom kiépítésében szerzett előnyének – nagy valószínűséggel az övé marad a 21. is. „Ez van, ezt kell szeretni” – ha Matolcsy nem is mondja ki e konvencionális bölcsességet, üzenete ezt sugallja: „Amerika akkor képes kormányozni a világot, ha minden területen előnyben részesíti az együttműködést a versennyel, különösen a hadviseléssel szemben.” (327. l.) Legalább annyira múlik ez az európai politikán, mint az amerikai. Matolcsy – e sorok írójával együtt – tragikus hibának tartaná, ha az Európai Unió Amerikával rivalizáló világbirodalomként próbálna válni, amihez Oroszországban keresné a szövetséges partnert. Az Atlanti-óceán két partja közt ma egyértelmű a gazdasági összefonódás és egymásrataltság. Ha a politika ezzel ellentétes irányt vesz, annak az egész világ kárvallottja lesz.

E könyv nem szisztematikus monográfia, nem minden lényeges kérdést sokoldalúan megvizsgáló elemzés, hanem szubjektív hangú, lendületes esszé. Én elsősorban néhány, a történelemmel kapcsolatos kijelentését vitatom. Túlzottnak tartom az Amerika harciasságáról írottakat, az amerikaiak őszinte békevágya személyes tapasztalatom. Sosem volt könnyű Amerikát háborúba vinni, s háborúban is mindig azt kereste, hogyan lehetne azt mielőbb, minél kevesebb áldozattal befejezni, és az újabb háborúkat elkerülni. Ha vitatható is a ma hangoztatott megelőző (nem preventív, de preemptív) diplomáciai és katonai politika tényleges megvalósítása, a szándék helyénvalósága aligha képezheti vita tárgyát. Antall József is mindig a megelőzés fontosságát hangoztatta európai partnerei előtt. Matolcsy készpénznek vette néhány történelmi bestseller „leleplezéseit”. Így a valóságosnál tudatosabb politika eredményének látja Amerika belépését az I. világháborúba, a Pearl Harbor-i japán támadást pedig kiprovokálnak mondja, figyelmen kívül hagyva, hogy Japán a Tanaka-programmal már 1927-ben az agresszív terjeszkedés útjára lépett, amit előbb Kína, majd Délkelet-Ázsia, végül Amerika megtámadásával próbált megvalósítani. Ugyancsak erős túlzás, hogy az Egyesült Államok a háború után várható gazdasági nehézségek megelőzésére már 1943-ban elhatározta a hidegháborút, a szovjet terjeszkedéssel

történő szembeszállást. Bár így történt volna! Ha élt is az 1990-es évek elején félelem sok amerikaiban, hogy Németország túlságosan erősen fog kikerülni a szovjet birodalom felbomlásából, ezt aligha szolgálta Jugoszlávia felbomlása – amit Amerika amíg csak lehetett, ellenezett.

Egy közepes terjedelmű, de Amerika mellett a mai világ jövőjével is foglalkozó könyvtől nem illő számonkérni, miért nem foglalkozott behatóbban Kínával, a tömegpusztító fegyverek jelentette veszéllyel, vagy az energiát szolgáltató erőforrások biztosításának alternatíváival. Komolyabban kérhető számon a terrorizmus, kivált az iszlám fanatizmus kérdésének elhanyagolása, illetve alábecsülése. Viszont a könyv óriási érdeme, hogy a magyar társadalom meglehetősen gyöngé világpolitikai ismereit próbálja gyarapítani.

A magam részéről elsősorban azért tartom fontosnak az amerikai szuperhatalom ismeretét és vele minél jobb viszony kialakítását és fenntartását, mert Sallustiusszal vallom, hogy „Az országok biztonságának legjobb zálogai nem a hadseregek vagy a kincsek, hanem a barátok.” Önzetlen barátok, kivált a politikában, nincsenek, de jól megválasztott döntésekkel, az érdekek egyesítésével biztosíthatjuk, hogy a nemzetünk előtt álló próbatételekben az Egyesült Államok mellettünk álljon. Ez sokkal fontosabb, mint az, hogy mennyire jó vagy rossz Amerika. Ha bőven van is bíráltnivaló Amerikában, ez az ország messze nem olyan rossz, ahogy ma sokan hiszik. És ne feledjük, hogy „amerikai imperializmus”-ról, hódító célokról, olajpolitikáról eddig mindig a baloldal prédikált, ez egy jó marxista frázis volt, most pedig világszerte az anarchista újbaloldal és a nyílt szélsőjobb hirdeti. Matolcsy fölvette a magyar jobboldal egy része által odavetett kesztyűt, és meggyőző érveléssel szétzúzta annak legveszélyesebb tanításait.

(*Matolcsy György: Amerikai Birodalom – a jövő forgatókönyvei. Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2004.*)

JESZENSZKY GÉZA

MOLNÁR FARKAS ÉS A SZENTFÖLDI-TEMPLOM (1897–1945)

Hatvan évvel ezelőtt, 1945. január 6-án a Budán fellángolt harcok idején Molnár Farkas, a két világháború közötti évek egyik legjelesebb magyar építész, Lotz Károly utca 4. sz. ház lakásában a védelmet nyújtó földszintről az emeleti lakásba ment aprófiáért, hogy befűthessenek. Ekkor csapódott két gránát a házba, Molnár Farkas súlyosan megsebesült. Felesége Boldizsár Iván segítségével szánkón húzta a fél testén már megbénult sebesültet a ferencesek Széher úti kórházába. A sebészeknek sikerült fejből a szilánkokat eltávolítani, de gyógyszer hiányában a sérült lába az amputáció ellenére elmergesedett. A nagy építész január 11-én meghalt.

Molnár Farkas a budapesti Műegyetemen szerzett építész oklevelet, egyéniségét és művészetét mégis inkább a weimari Bauhausban 1921 és 1925 között szerzett tapasztalatai alakították. Walter Gropius mellett dolgozott, Breuer Marcellel kötött barátságot, részt vett a Bauhaus festészeti, grafikai, színművészeti munkájában, és a húszas évek nagy művészeti megújulásának áramlatába került. Amikor hazatért, „fejhosszal vezetett” az élbolyban is, de mentalitását és alkotásait csak kevesen értették. Nehezen jutott munkához, a harmincas években mindvégig „csak” lakóházak tervezésére kapott megbízásokat, középületekre, igazán reprezentatív alkotásokra nem. A Szentföldi-templom tervezése lett az a munka, amelyet rövid élete és pályafutása végén még teljesíthetett.

Hazatérte után Ligeti Pállal a gellérthegyi Delej utcába (ma Mihály utca) többlakásos villát tervezett. Ligeti ugyancsak jeles ember volt, a nagy magyar művészetfilozófusok egyike. 1926-ban, éppen a Molnár Farkassal együtt folytatott tervezés idején megjelent *Művészeti Pantheon* című írása, s még inkább ennek *Der Weg aus dem Chaos* címen öt évvel később Münchenben megjelent kibővített kiadása nagy feltűnést keltett, mert a spengleri történelmi hullámelméletet az építészetre vetítve közvetve hitet tett a historizmusból kivezető modern építészet jogosultsága mellett. A közös tervek alapján épített Delej utcai ház (1929) feltűnést keltett, Molnár Farkas itthon ismertté vált. A következő munkáknál Fischer Józseffel társult (akit egy hasonló

nevű, de a modern irányzattól távolabb álló építésztől ma úgy szoktunk megkülönböztetni, hogy a baráti körében megszokott Fischer Juszuf néven említjük). Kettőjük munkája a pestújhelyi OTI kórház személyzeti épülete (1936).

A két világháború között a modern építészetet kibontakoztató európai építészek a CIAM-ba tömörültek, ennek közép-európai tagozata volt a CIRPAC. Ennek volt vezéregyénisége Molnár Farkas. A szakma elismeréssel adózott a budai hegyvidéken épített családi házaknak, a szegedi Schwartz háznak (1933), ismét csak a budai Pasaréti út 7. többlakásos épülete saktáblaszerű homlokzatának (1936), és ehhez az épülethez kapcsolódó különálló Trombítás utca 32. lakásnak, melyben a belső térrendszert egy nagy tolóajtóval lehetett megváltoztatni-átalakítani. Feltűnést keltett az íves homlokzatú Mese utcai ház is (1937), mint a már említett Lotz Károly utcai is, melyben mintegy elsőként létesültek kétszintes lakások egy többlakásos épületen belül. Megannyi más építészeti részlettel, ötlettel és főleg a mindig tiszta alaprajzba foglalt, puritán megjelenésű, racionális és elegáns architektúra révén Molnár Farkas vezéregyéniséggé vált kortársai és az utókor szemében. Ezt az utókor ítélete is igazolta.

A magyar építészettörténeti szakirodalom a pártállam évtizedeiben először elhallgatta Molnár Farkas művészi érdemeit. Szociális érzékenysége révén Molnár baloldali beállítottságú volt, 1927-ben a kommunisták *100%* című és folyóiratának címlapját is megtervezte. Később a társadalmi igazságtalanságokkal szembeszegülő mentalitása egy jobboldali lap hasábjain megjelent építészeti cikksorozat írására készítette. Ezzel a politikai-társadalmi útkereséssel nem volt egyedül a magyar művészeti életben. Építészek, írók, festők egyaránt igyekeztek valamit tenni a nyomor ellen, s így jószándékuk révén szélsőséges álláspontokra juthattak. Nem a bosszú, nem a rasszizmus, hanem a javítás szándéka vezette őket, így Molnár Farkast is. Elsőnek Preisich Gábor, a nagy nevű építészprofesszor látta meg ezt és igazolta Molnár érdemeit. Ő jól ismerte, hiszen a fővárosi bérházépítésben máig mérföldkőnek számító Köztársaság téri nyolcemeletes – egykor OTI bérházak néven ismert – lakóépületek tervezőcsoportjában is együtt dolgoztak (1934). Preisich emlékeztetett arra is, hogy a kusza alaprajzból Molnár Farkas varázsolt tiszta és jó megoldást.

Preisich Gábort követően Major Máté az *Architektúra* könyvsorozatban helyt adott Mezei Ottónak, hogy megírja és kiadhasa Molnár Farkas életművének illusztrált kötetét. A sorozatban a CIRPAC-ba tömörült haladó szellemű építészekről már jelent meg korábban is egy kötet, de Mezei írása kiemelten Molnár Farkas architektúrájára irányította a figyelmet. (E kötet megjelenését Major Máté már nem élte meg). Mezei *A bauhaustól a posztmodernig* címmel méltatta az építészt abban a kiadványban is, amelyet leánya, Hókáné Molnár Éva nemrég írt apjáról. Az akkor 12 éves leányban mély nyomot hagyott a tragédia. Háborús emlékeit irodalmi szinten elevenítette fel. Írása gyermekkorától kezdve nyújt korképet későbbi évtizedekig terjedően. Beleértve a háborút követő zaklatásokat is, az apját és később családtagjait ért vádakat és sérelmeket sem kikerülve. Sokan éltek át Budapest ostromát, de kevesen írtak ilyen hitelesen erről a drámáról.

Végül vissza kell térnem arra, hogy Mezei Ottó miért ír e könyv utószavában posztmodernről. Molnár Farkas 1938-ban a ferences rendtől megbízást kapott a hűvösvölgyi Szentföldi-templom tervezésére. Nagy gonddal látott az összetett feladat megoldásához: modern eszközökkel és mentalitásban kellett utalni – legalábbis fragmentumokkal – a Szentföldön fennmaradt régi építészeti emlékekre. Még Palesztinába is elutazott, s ott egy hónapig felméréseket végzett. Ezt követően megtervezte a 20. század bizonyára legsajátosabb magyarországi templomát. 1940-ben rakták le az alapkövet, egyházi jóváhagyást követően nemsokára megindult az építkezés. De a háború miatt vontatottan haladt, majd félbemaradt. Enyészetnek indult romos maradványai az égbe merednek és befejezés reményében az égbe kiáltanak. A felületes ítélet hosszú évtizedeken át a Bauhaus építész pálfordulásának, a historizmushoz való visszatérésnek tartotta. Posztmodern? Én úgy hiszem és valom, hogy a Szentföldi-templom lett volna Molnár Farkas fiatal életének addigi csúcsteljesítménye. Mert mint igaz építész „véreben érezte”, hogy a Bauhaus kockáin is egyszer túl kell lépni, és a korai modern funkcionalista építészet vívmányait megtartva egy differenciáltabb kompozíció és a gazdagabb részletképzés felé kell továbblépni. Az építészeti fejlődésnek minden korban a szakrális architektúra volt a legjobb lehetősége. Le Corbusier, Alvar Aalto, Mario Botta – hogy a modern

építészet legnevesebb alkotói közül, akik jeles templomokat is terveztek, kiragadjak néhány nevet – mind ebben a műfajban bizonyították a leghatásosabban, hogy milyen sok és mennyire különböző módon lehet tovább haladni az építészetben. A Szentföldi-templom elliptikus alaprajzú terét változatos kápolna-koszorú övezte volna, a tér közepén a szent sírt idéző reminiscenciával. Az íves fal felépült, és egyetlen kis tér el is készült a háború alatt, sőt ebben már akkor szentmisét is mondtak. A kupola, mely egy bevilágító szalag fölött mintegy „lebegett” volna a tér fölött, már zsaluzva volt. A kényes szerkezet megoldásához Molnár Farkast zseniális mérnök barátja, Sámsondi Kiss Béla segítette. De jött 1944 karácsonya, a tervező halála, s olyan évtizedek, amikor a szakrális építkezésre nem volt lehetőség. Még akkor sem, ha az egy zseniális építész befejezés előtt álló művéről volt szó.

A mi életünk évei sem a legalkalmasabbak arra, hogy ezt a művet befejezzük. Pedig semmi sem hirdethetné jobban egy a háborút túlélte nemzedék háláját a Mindenható iránt, mint egy éppen ebben a háborúban elvérzett építész félbemaradt és romba döntött zseniális alkotásának megvalósítása. De annyit mégis megtehetünk, és tegyenek is meg az illetékes hatóságok, hogy egy későbbi befejezés reményében biztosítsuk most legalább az állagvédelmet. Gaudi Sagrada Familiája is közel egy évszázadot várt a befejezésre, lehetünk türelmesek mi is. Konzerváljuk a romokat. Bízom benne, hogy most nő fel az a nemzedék, amely megérti ennek az alkotásnak a jelentőségét.

Színház / Katona József

KUBINSZKY MIHÁLY

Al h: Metz Katalin

NAPRAKÉSZ KLASSZIKUSOK

Az évad félidejére néhány színházunk remekművek színrevitelével rukkolt elő. Azon már meg sem lepődünk, hogy köztük van a Katona József Színház. Zsámbéki Gábor ezúttal Euripidész Médeiját rendezte meg, s a címszerepet jó érzéssel a fiatal Fullajtár Andreára bízta, akiről kiderült, valósággal a testére szabták a végletesen és végzetesen szenvedélyes aszszony figuráját. Az érett színésznőket megszégyenítő, nagyvívó

mitika

szerpformálás a színházi szezon eddigi legjobb női alakítása lett. Fullajtár Andrea Médeiája nem őrzöngő félistennő, hanem egy szerelmében, emberi méltóságában súlyosan megbántott, igaztalanul száműzetésre vetett asszony gyötrelmes útja a féltékenységtől a rettenetes, okatlan bosszúig, gyermekei meggyilkolásáig. Alakításában nem egy elvetemült asszony horrorisztikus bosszúja jelenik meg, hanem egy elárultságában és elárultságában eszét vesztő, végtelenen kifosztott, hétköznapi asszony cselekszik szörnyetegként. Fullajtár izzó szenvedéllyel, lelke mélyéről fölkaparván, ám pátoszmentesen fölörvénylő monológjai, ha el is borzasztják, rendre meggyőzik a nézőt sebzett-ségének jogosultságáról.

Zsámbéki rendezésében és Máté Gábor alakításában Iaszón korunk tenyérbe mászóan cinikus, sunyi, kisszerű és nyegle yuppie, aki mint Médeiának visszataszítóan bizonygatja, a királylánnyal kötendő, új házasságával a ranglétra legmagasabb fokára hág. Euripidész művében a modern lélektani dráma előképét fedezi föl a rendező, s a mai ember közelébe hozza az örökérvényű antik mítoszt.

Mrozek egykor világsikert aratott *Tangóját* a Magyar Színház tűzte műsorára. A lengyel drámaíró a húszas évek alkonyának szilánkokra eső „békevilágát” rendeli alá az emésztő káosz színpadi uralmának, ami Csiszár Imre színrevitelében, Szlávik István groteszk-naturalista színpadképében pontosan érvényesül. A huszadik század tragikomikus Hamletjének, az egyetemista Artúrnak minden idegszálát az közti le, hogy a szülők egykor lázongásból fakadó totális szabadosságát, az üres avantgárdot meglovagló álművész-apa céltalan, szertelen életformájának ellenében – régi, letűnt korok konvencióit kívánja erőszak árán is visszahozni. Biztos bukás, hogy Artúrnak a terrorhoz kell folyamodnia ahhoz, hogy gátat állítson a „szétmállasztott” rend fölött tort ülők diadalmas züllöttsége elé, beleértve, anyja látványos viszonyát a brutális, primitív ösztönlény Edekkel. A hamis szabadságfogalommal dobálózó „szabad és kövér művész”, Stomil szerepében, Vallai Péter mv. maga a jovialis szertelenség, aki ijedtében igencsak meghunyászkodó. Artúr nagyszabású, bonyolult szerepére Őze Áron ugyan még nem érett meg (eddig többnyire jóval idősebb színészekre bízta), mégis tisztességgel helytáll, s ha a fiú elvetélt „filozófiai tételeit” némi egyhangú-

sággal üvölti környezete képébe, őrlődése őszinte, összeomlása megrendítő.

Eörsi István magyarításában, a *Filléres opera* címen Brecht-Kurt Weill *Koldusoperáját* az Örkény Színház vette elő. A rendező Bagossy László Mácsai Pál művészeti vezető megújító szándékaihoz méltó módon a hagyományos gengszterromantikával ellentétben, a mai Magyarország fehérgalléros bűnözőinek pannotikumává avatja az előadást. Váratlan, pazar ötlettel Bicska Maxit (e fordításban Késes Mackie-t) és rablógyilkos társait, amiként a koldusmaffia milliomos tulajdonosát, főnökét, Peachumöt csokornyakkendő, plasztrotonos szmokingba öltözteti, a prostituáltakat, s a gengsztervezérért egymás haját tépő, vetelkedő, romlott-közönséges lányokat pedig kivágott nagyestélyibe. Mintha egy úgazdag partin vennének részt valamennyien, Horesnyi Balázs biedermeier kanapés szalonjában csevegve játsszák-éneklik végig az előadást: előkelősködve, úri majmolással, női pipiskedéssel. Az egymásra vetített két kor láttán menten és jogosan asszociálunk a bankár-Magyarország elretentő erkölcsi világára anélkül, hogy ezt a színpadon egyetlen szóval is erőltetnék. A finom kelmék mögött ott a morális züllöttség, s a mindent átítató korrupciót karikírozó cselekmény láttán óhatatlanul a mai hirtelen fölkapaszkodottak szalonjaiban zajló üzelmek-üzletek képe sejlik. S ha meggondoljuk, hogy a Brechtet inspiráló eredeti John Gay-darab (*The Beggar's Opera*) a 18. század eleji angliai tőkefelhalmozás időszakában fogant, nem kell messzire mennünk a mai Magyarország vadkapitalizmusának fölismeréséhez. Az Örkény Színház és művészei, Széles László (Mackie), Mácsai Pál (Kikiáltó), Végvári Tamás (Peachum), Für Anikó (Peachumné), Hámori Gabriella (Polly), Csujja Imre (Tigris Brown), Pogány Judit (Kocsma Jenny) és partnereik nagyon sokat segítenek ebben.

Nincs évad Csehov nélkül, és ne is legyen. A Radnóti Színház a *Cseresznyéskertet* tűzte műsorára, Morcsányi Géza fordításában, Valló Péter rendezésében. Az előadás mélységét és távlatosságát mintha eleve leszűkítette volna a színház szerencsétlenül kicsiny játéktere, pedig El Kazovszkij nagyvonalú, a körülményekhez képest levegős színpadképe éppenséggel kitérítette a teret. A mennyezetet sűrű sorokban fölfújt fehér luftballonok takarják, hátul, középen egy szál összefogott, színes drapéria,

mely a négy felvonás során színét váltja, néhány, kvázi-jelzett, egydimenziós szék, üres játéktér, melynek padlózata a későbbi felvonásban megbontva, lankás kirándulóhelyül is szolgál. Valló Péter azonban nem tudott élni a feltűnően illő, esztétikus, ráadásul, funkcionális színpadkép nyújtotta lehetőségekkel: az előadás szétszabdalt, művészileg eltérő színvonalú jelenetekre bomlik. Ebben az is közrejátszik, hogy a fiatalok szerepében a kezdő színészek nemigen képesek „fölszárkózni” a „nagyok” játékhöz. Bármennyire is igyekeznek, legtöbbjük játéka, karaktere elmosódott. Az is igaz, hogy e sorok írójának legnagyobb színházi élményeit épp a Cseresznyéskert Peter Brook illetve Harag György rendezte, korszakos előadásai jelentették. Azok után bizony nehezebb esik olyan produkciót befogadni, amelynek legtöbb jelenete híján van az atmoszférának (no nem annak a bizonyos „lebegtetett”, rutinos-tradicionális „csehovinak”, ahogyan nálunk évtizedekig játszották), a céltudatos rendezői mondanivalónak, a nagyformátumú alakításoknak. Már a könnyelmű Ranyevszkaja sorsa sem izítja föl a légment: Kováts Adél – ha valaki, akkor ő, már csak törekenységénél, alkatánál fogva is, igazán alkalmas lenne a szerepre – némileg mesterkéltnek tetszik. Hiába a szenzibilitása, ha bizonyos szemrebbenesés, rutinmimikával, erőltetett álmatagsággal alakítja a híres-hálás női főszerepet. A kisebb szerepekbe mintha más-más előadásokból léptek volna át a színészek. Bálint András a puhány, szétszórt, kamaszkorában megragadt intellektust adja, Szombathy Gyula egy realista Csehov-produkció ízes Szimeonov-Piscsikje, Miklós György pontosan átgondolt szerepalkotással, szenilitásba csontosodott, aggodalmaskodó, vén lakájt játszik. Csányi Sándor Jásája már egy modernebb előadás mozgásban-hanghordozásban enyhén karikírozott üresfejű, lelketlen, úrhatnám ifjú inat alakít, míg Lopahin képében Schneider Zoltán inkább külsősegesen-felszínesen robbanékony, betanult darabos, semmint igazi drámát tudna csempészni a letűnőfélben lévő világ és az újjgazdagok kíméletlen, ahogy ma szoktuk emlegetni, „pragmatizmusa” közé. Így pedig csak szándék és vágy a mű időszertűségének újrafogalmazása.

METZ KATALIN

4: Tóth Ulaia

KÖRKÉP

155

x791.0 Budapest

Cu

TÉVEDÉSEK FILMSZEMLÉJE?

Ecikk írásakor nem kezdődött el a 36. Magyar Filmszemle, de az előzsűrizésen már túl voltunk. Természetes, hogy ha az évi kétszáz filmre becsülhető nem fikciós filmtermésnek csak a szűk negyede kerülhet a műfaj terjesztésének megoldatlansága miatt túl nagy tétet jelentő filmszemle versenybe, akkor évről évre sok a vita a be nem válogatott filmek körül. Filmszerkesztőként nagyon sok dokumentumfilmet látok évről évre, s bizony sokszor fog el a „mintha minden filmet láttam volna” már-már csüggesztő érzése. Mégis, vagy éppen ezért kis hibaszázalékkal megérezem, ha különös, rendkívüli filmmel találkozom.

Ennek biztos jele, ha egy filmet végignézve magamban kezdem átszerkeszteni a „múSORRÁCSOT”, hogy kollégáimmal helyet találjunk a filmnek, amely rendszerint nem gyömszőlhető bele a kötött televíziós perchosszakba. Így nem volt kérdés, hogy Jelenczki István négyrészes filmelégiáját, az *Eszmélet utánt* játékfilmhelyen és ünnepnap fogjuk vetíteni. Mert – s mért ne használhatnék nagy szavakat – egy ilyen film ünnep. Ünnep az elhangzó versek, ünnep a két rendkívüli színész, Latinovits Zoltán és Simon Péter miatt, a filmformákra és műfajokra fityyget hányó bátorság, az újítás miatt, a belefektetett emberfeletti munka miatt. Nem hittem, hogy lehet – mellesleg kollégákból álló – zsűri, amelyik vakon elmegy ennyi szépség, ennyi élmény mellett.

Tóth Péter Pál szintén kizsűrizett filmje, a *Számvetés*, kitaposott úton halad. Formailag nem revelatív, sőt. A négyórás változatát láttam, mégis megunhatatlan volt. Megunhatatlan, mert képes megmutatni végletes élethelyzetben az embert, az „egyedüli példányt”. A film hőse, Perczel Tamás a szocializmusban pszichológus, a kapitalizmusban befektetési tanácsadó volt. Korunk hőse, akinek életútja bepillantást enged a rendszerváltozás utáni – minek nevezzem? – amorf világ titkaiba. A kép, amit a politikai elitről, a politikai és gazdasági hatalom újrafelosztásáról rajzol – finoman szólva is – lehangoló, de nem csak ezért érdekes. Mélyebbre megy, mint a pletykalapok vagy az elbulvárosodott napisajtó, de természetesen nem éri el – nem is érheti! – a szociológia mélységeit. Ahol mélyebbre ás: az az egyéni létezés. Az élet és a halál „iker csillagai”.

A betegséggel, a rákkal küzd egy ember a kamera előtt, s a harc még csak nem is kétesélyes. Perczel tudja, hogy rövid időn belül meg fog halni, csak egy kis időt kér. A végén már csak öt hetet, hogy találkozhasson még bátyjával, hogy eladja az erdejét. S szeretné magát tisztázni a sajtóban megjelent privatizációs vádakkal szemben. Ükapját, Tisza Kálmánt idézi: „Ha sarat fröccsentenek rád, ne próbáld letörölni, várd meg, míg megszárad...” De neki már nincs ideje. Nem kevesebbel vádolják, mint hogy ellopta a KISZ-vagyon néhány milliárdját. Ül a kórházi ágyon, csontsoványan, és azt kérdezi: „Hogy magyarázzam meg a tanítványaimnak, hogy nem vagyok tolvaj? Beszéljek egyenként mindenkivel? Hogy magyarázzam meg nyolcszáz pszichológusnak – az érdekvédelmi egyesületük elnöke vagyok –, hogy az elnökök nem tolvaj? 1991 óta nem beszéljük ki, hogy mi is történt a KISZ-vagyonnal. S engem most összemosnak azokkal, akik 1966 és 2002 között tényleg ellopták az utolsó szögig.” S Perczel elmondja, hogyan látja ő, akinek már nincs miért hazudnia. S elmondja vélelmeit a Fenyő-gyilkosságról is, hiszen belelátott a „médiacézár” ügyeibe, mivel tanácsadója volt. S elmond még sok-sok mindent az új-oligarchiáról például, amelyről nincs túl jó véleménnyel. Perczel hiú és narcisztikus ember volt. Nem a legvonzóbb tulajdonságok – s mégis, talán mert vállalja ezeket, közel kerül a nézőkhöz. Közel kerül hozzánk, mert ahogy a Kosztolányi-vers, a Halotti beszéd mondja: „Nem volt nagy és kiváló, /csak szív, a szívünkhöz közelálló.” Ahogy közeledik a halál, úgy hull le róla a gőg, a keménység. Talán csak a tárgyilagos racionalitás marad végig. Szinte restelli, hogy olykor elérzékenyül, nosztalgikus hangulatba kerül. Már nem fél a haláltól, „inkább attól félek, hogy túl messze van” – mondja. Szeretné elkerülni azt a lét széli vergődést, amikor már csak a sejtek harcolnak. Tárgyilagosan, már-már cinikusan latolgatja az öngyilkosságot, de elveti, mint számára való lehetőséget.

A film rendező-operatőre és Brády Zoltán riportert tapintatosan, empátiával oldják meg nem könnyű feladatukat. Mindvégig szinte lábujjhegyen járnak, ahogy nagy beteg körül szokás. Nem kérdéses, hogy ezen a forgatáson Perczel a főrendező. Annyit mutat meg magából és úgy, ahogy ő szeretné. Olykor ez nem válik a film javára, mégis el kell fogadjuk.

„Nem lesz televízió, ami bemutatja” – mondja Perczel szomorkás iróniával élete utolsó nagy vállalkozásáról. S mi tagadás, igaza lett. Épp ezért sajnálatos, hogy a filmszakma – amely a rendszerváltozás előtt partnere volt az alkotóknak a kimondhatóság határainak tágításában – ma a filmszemle szűk nyilvánosságát sem biztosította a Számvetésnek.

Almási Tamás *Harmadik találkozás* című filmje szintén kimaradt a szemléről, pedig – ha túl rövidre vágta is a rendező filmjét – a körkép, amit a negyvenes éveik elején járó korosztályról mutat, szembesítve őket tíz és tizenöt év előtti önmagukkal, több mint elgondolkodtató. S hogy Almási, aki eddig szinte zsinórban nyerte a filmszemlék kategóriadíjait, éppen most felejtett volna el filmet csinálni – nos, ez nehezen elképzelhető. Pedig kár nem észrevenni, mennyire fontos, hogy a dokumentumfilm most mintha ismét szinkronban lenne a jelennel, egyre inkább képes megragadni a legfontosabb társadalmi folyamatokat, emberi viszonyokat – a fikciós filmeket lényegesen megelőzve.

h: Gáspár G. János
Cu!

TÓTH KLÁRA

X 324 népszavazás

VESZTESÉGEK ÉVADJA

A Mikulás idén nem csokoládét, hanem a kettős állampolgárság ügyében tartott népszavazási eredményt tekintve virgácsot hozott – mondjuk így – a magyaroknak. Nehéz eldönteni, hogy mi volt ebben a legfájdalmasabb. A kampány idején tapasztaltak? Az alacsony részvételben megjelenő közöny? A kisebbségben maradt elutasító válaszok mégiscsak magas száma?

A válasz persze kézenfekvő: mindez együtt. Mert ugyan a legnagyobb szegényt sikerült elkerülnünk azzal, hogy többen voltak, akik igenis biztosítani akarták a magyar állampolgárságot az utódállamokban maradt nemzettársaiknak, de a trianoni seb kései enyhítésében reménykedők csalódását ez aligha enyhítette. Nem kis kérdés az ő közérzetük, s az sem, hogy a velük való szolidaritás mit jelent a határon innenieknek.

Maga a szavazás és a csalódás története önmagában alighanem gyorsan felejthető epizód lesz. Mindaz azonban, amit kifejez, ami a történet alakulását meghatározta, hosszabb távú

új vélemény a kettős állampolgárság-
ügyről való népszavazásról.

tanulságokat kínál. Ismét szembesülhettünk azzal, miként működik az új magyar demokrácia: meddig jutottunk a rendszer-váltás nemzeti dimenziójában, s egyáltalán: mi határozza meg a modern tömegdemokráciák működését.

A népszavazás közvetlen előzményeinek kevés közük volt a felvetett kérdésekhez. 2004 őszének nem a kettős állampolgárság vagy a kórházprivatizáció volt a központi kérdése. Sőt: még mellékkérdések sem voltak. Ennek az időszaknak középpontjában a kormányzó baloldali koalíció miniszterelnök-váltása, az MSZP elnökváltása, a magyar politikai-hatalmi elit egyik meghatározó erejének krízise és átalakulása állt. Vagyis a népszavazás eredménye meglehetősen furcsa előzmények után született. Eleve furcsa volt a kettős népszavazás előtörténete, furcsa a kampány. Így az lett volna a meglepetés, ha a végeredmény nem furcsa.

Egy biztos: ezúttal, kivételes világossággal kirajzolódott, hogy *mindenki veszett*. Mindegyik párt, minden magyar és nem magyar állampolgár. Mégis talán azok veszettek kevesebbet, akik látszólag a legtöbbet: a határon túli magyarok. Az ő életüket ugyanis közvetlenül nem befolyásolja, ami történt, s arra is számíthatnak, hogy helyzetük javítására valamiféle kormányzati intézkedés csak születik.

Az anyaország magyarországon azonban nem számíthat sok segítségre. Mind mentalitását, mind szervezettségét, mind politikai képviseletének működését illetően sok illúzióját elvesztve reménykedésre sem maradt sok oka. Azt mindenesetre láthatja, hogy a kudarc után a nagypolitika valamennyi hangadójának azt kellett állítania, hogy nyert. A modern tömegdemokráciákban folyó hatalmi verseny kizárja az igazság beismerésének lehetőségét. (Nota bene, régen rossz, ha az igazságot nem hirdetni, hanem beismerni kell...)

Miben is áll ez a többszörös vereség? Kezdjük a nagyobbikkal. A kormány eszeveszett logikával, példátlan arroganciával, a valóságtól messzire rugaszkodva és azzal szembeszállva a választókat a *két nem* kimondására biztatta, vagyis arra, hogy fogadják el az egészségügy privatizációjának gondolatát, és utasítsák el a határon túli magyarok könnyített állampolgárságáról szóló döntés kikényszerítését. Az eredmény *két igen* többsége lett. Ahhoz már a Gyurcsány-Hiller kettős kell, hogy a javaslatokkal ellentétes vélemények többségét győzelemnek tekintsék.

De az ellenzék számára sem hozott a népszavazás sikert, mert a kellő részvétel nélkül az igenek többségének nincs jelentősége. Ez az eredmény született, ami jogilag nem kötelez senkit semmire – csak sokak érzékenységét sérti. Elsősorban azokat, akiknek voltak illúzióik a magyarság nemzeti öntudatát illetően. Számukra még fájdalmasabb, ha azt mondjuk, nem történt semmi – csak éppen kiderült, hogy az a valós helyzet, amit most látnunk kell. Vagyis éppen olyan rossz, mint ahogyan azt a Kádár-rendszerben gyanítottuk, csak akkor – hála a demokrácia hiányának! – nem kellett szembenéznünk vele, okolhattuk a megszállókat, a kollaboránsokat, s nem kellett a szégyen terhét magunknak viselnünk. Hogy illetékes helyen nemcsak most, hanem akkor is pontosan tudták, hogy mely gondolkodási mód hívei vannak többségben, azt a hetvenes évek végén a boldogult emlékü Ludas Matyi nevezetű vicclap egy húsvéti számának címlapja mutatta. Egy sok-sok zabáló embert mutató, rajzos térkép alá írták, hogy „*Sonka-Magyarország mennyország*”. (Akkor még sokan emlékeztek a boldogult emlékü, azóta némiképp restaurált népszerűségű Magyar Hiszekegyre...) Fogalmam sincs, hogy mit jelenthetett ez a rajz annak, aki készítette. Arra azonban nagyon is emlékszem, mit mondott nekem.

Mit jelentett ez a rajz, úgy általában, s változott-e ez a jelentés mára? Amit tükrözött: az a zsigerek nacionalizmusa volt, hogy bizony, ha másként nem (bár másként is!), de a magyar ember a gyomrával nézi le a szomszédjait. Hogy a romának, a lengyelnek, oroszoknak nincs mit ennie, bezzeg neki van. Hogy magyar az, aki dugig zabálhatja magát, aki húst eszik hússal. S ez a jólét az ország határáig él – azon innen a zabálás bizonyára összeköt, s aki nem lakik jól pukkadásig, nem is lehet jó magyar ember: *aki magyar, velünk fal*. Ez volt a Kádár-rendszer stabilitási doktrínája, szilárd, sőt túlsúlyos nemzetállami tudattal. S bizonyosságával annak, hogy nem attól függ valakinek a nációja, hogy *minek*, hanem attól, hogy *hova* született. Nincs tehát mit csodálkozni azon, hogy elég volt néhány mondat arról, hogy a határon túliak állampolgársága a *hazai* költségvetést súlyos százmilliárdokkal rogyantja meg, hogy a nyugdíjrendszer azonnali összeomlását okozza. Nemet kell tehát mondani a nemzet állampolgárságban való egyesítésére, mert az pénzbe kerülhet. S az ijedség járványos méreteket öltött, s félelmében határon túli ismerőseit, ro-

konait feledve maradt távol vagy szavazott nemmel sok millió hazánkfia. Értékrendjéből hiányzott a nemzeti szolidaritás imperativusa, hiányzott az a történelmi és egyéb ismeret, amelynek alapján egyáltalán értelmezni tudta volna, miről is kellene döntenie. Jóllehet ez nem az ő hibája, de megváltozni nem fog. És a választásokat ezek a milliók döntenek el a jövőben is, akiknek nem a voksáért folyik a politikai verseny. (Egyébként pedig, mert hosszú távon a szavazat is függ ettől, még a lelkéért is, bár erről az érintettek tán maguk akarnak a legkevesé tudni...

A politikai oldalak hivatalos kommentárjai a másik fél kudarcában eleve hajlamosak a saját győzelmüket látni. Ez, figyelembe véve a folyamatos politikai harcot, a permanens kampány gyakorlatát, a választók felé kommunikálva talán még el is fogadható. A kérdés azonban az, hogy *befelé* milyen következtetéseket szűrnek le az eredményekből. Eerre vonatkozóan azonban kevés információnk van, aminek az egyik oka akár az is lehetne, hogy valóban nem látnak többet, mint amit mondanak. És kérdés az is, hogy mennyire gondolják komolyan azt, amit mondanak.

Kezdjük a rejtvényfejtést most a Fidesszel. Az eredmény(telenség) ismertté válását követően a párt álláspontja lényegében a társadalmi szorongással, gazdasági elesettséggel magyarázta a történeteket, amiért a Gyurcsány-kormány a felelős. Orbán Viktor értékelésében nagyon fontos szerepet kapott az, hogy az ország a maga elesettsége miatt tagadta meg a szolidaritást a határon túli nemzettársakkal, s nem azért, mert az elvetemültségig közömbös volna. S hogy ez mennyire igaz, azt a kórház-privatizáció ügyében adott határozott válasz mutatta, mert ott nagyon kevés hiányzott az érvényességhez, ami a szocialisták álláspontjának jogerős elutasítását jelentette volna. Ebből pedig egyértelműnek látszik, hogy a népszavazás kimenetelét a félelem döntötte el, hiszen a magyar állampolgárok túlnyomó többsége ahhoz szokott, hogy ha valamilyen változás következik, abból sok jó rá nézve nem származik. Ilyenformán a népszavazás eredménye, azaz eredménytelensége a rendszerváltás egészéről való véleménynyilvánításként is értelmezhető, és a folyamattal szembeni idegenkedést tükrözi. Nem is meglepő ez, mert megszokhattuk, hogy az elégedetlenség és elutasítás az eddig minden alkalommal bekövetkezett kormányváltásban

is kifejeződött. (És ez még akkor is igaz, ha 2002-ben csak a választási harcban először bedobott direkt marketing módszerek alkalmazásával tudta ezt az eredményt a baloldal kicsikarni.) Tudomásul kell venni e negativista állampolgári magatartásban azt is, hogy a közelebbi és távolabbi múltban a magyar történelem nagy változásai mindig is nagy áldozatokat követeltek, de csak kivételesen és megkétszerezve kínáltak előnyöket. Az elégedetlenségnek, óvatosságnak, gyanakvásnak tehát nemcsak az elmúlt tizenöt év a kiváltója, hanem nemzeti örökség is. Még elkerülhetetlen változások elfogadásakor is az számíthat nagyobb támogatásra, aki a kisebb és lassabb átalakítás alternatíváját kínálja: ezzel nyert 1990-ben az MDF.

A közvélekedés számára a változások mindig gyanúsak, a helyzet romlásával kapcsolatos aggodalmat váltanak ki, ami – némiképp ellentmondásosan – fogékonyra teszi nagy ígéretésekre. Eközben már szinte mindegy, hogy miről kérdezik, bizonyosra vehető, hogy csak olyan ötleteket támogat, amelyekben nem lát anyagi kockázatot, s minden olyan kezdeményezést elutasít, amelyről feltételezi, hogy életkörülményeit akár a legkisebb mértékben is ronthatja. A népszavazási eredmények elsősorban ezt a lelki és szociokulturális beállítódást igazolják vissza, és csak ezután azt, ami a konkrét kérdésekkel kapcsolatos válaszokban megjelent. Első értelmezéseiben ezt a jelzést, az erre a hangoltságra épülő döntési mechanizmus döntő szerepét a Fidesz megérteni látszik.

Ha ez valóban így van, az a magyar politikai diskurzusban jelentős elmozduláshoz vezethet. Elsősorban azzal, hogy a mai ellenzéki gondolkodás prioritásainak átrendeződését sürgetheti. Ismeretesek a mai ellenzék önmeghatározásának változatai, így a politikai (jobboldal, jobbközép) és az értékekre, ideológiára utaló kifejezések (konzervatívok, „nemzeti oldal”).

Nos (ismét) kiderült, hogy az értékek szerepe a feltételezett-nél jóval kisebb. Újból láthattuk, hogy nemcsak a konzervatív értékek jelentősége csekély, és hogy *Magyarországon nincs nemzeti oldal*, legfeljebb nemzeti töredék. Egy olyan kérdésre, amelyre a világon bárhol, csak a természetes nemzeti érzésre hagyatkozva, pártoktól függetlenül igent mondhat bárki, a választók egyötöde felelt így. S ebben a kormánypártok szavazói is benne voltak. Annál is inkább, mert saját érzéseiken túl pártjuk hivatalos

elutasító álláspontjától eltérően akadtak olyan vezetők is, akik erre biztatták őket.) Ha a pártpolitikai téren a baloldalt preferáló állampolgárok bizonyosan nem elhanyagolható számú igényjére gondol a Fidesz, még inkább tudnia kell: nem elegendő, ha táborát a nemzeti gondolat jegyében, a nemzeti elkötelezettség jelszavával akarja összefogni. A népszavazás ismét fölhívta a figyelmet arra, hogy minden korábbi látszat ellenére nem nyerhet választást olyan politikával, amelynek a legfőbb hívószava a nemzeti elv. És ezt nemcsak az igen szavazatok csekélyke többsége, hanem a nemek sokasága is megerősíti. (Az ugyanis bizonyosnak tekinthető, hogy a Fidesz szavazói közül elhanyagolható volt azok száma, akik e kettős állampolgárság ügyében nemmel szavaztak.) Ha tehát a Fidesz 2006-ban kormányra akar kerülni, a nemzeti retorikával szemben „új társadalompolitikát” kell meghirdetnie.

Ezzel szemben a kormányfő és csapata a népszavazást követően kijelentette: „új nemzetpolitika kell!” Ennek tartalmáról azonban semmit sem tudhatunk. Azt azonban igen, hogy a Gyurcsány-kormány radikálisan szakított azzal a hagyománnyal, ami a rendszerváltás óta természetessé vált: azzal, hogy a magyar vezetés a határon túli magyarok ügyében nem lép az érintettek egyetértése nélkül. Most nem ez történt: a kormány és a kisebbségi magyar szervezetek között nemcsak az egyetértés nem jött létre, hanem – vélhetően persze csak átmenetileg – még a párbeszéd is megszakadt.

A kormányzati politika nehezen értelmezhető. A baloldal számára a kettős állampolgárság melletti kiállás kiváló alkalmat kínált volna nemzeti elkötelezettségének demonstrálására, s ezt elmulasztotta. Sőt: ennek az ellenkezője következett. De ez a magatartás sem volt következetes. Gyurcsány előbb semlegesnek mutatkozott, majd a nemet hirdette, végül a szavazástól való távolmaradást ajánlotta. (Ez utóbbinak oka az lehetett, hogy a fölmérések alacsony részvételt jeleztek. Ezzel a trükkel így a várhatóan többségben lévő távolmaradókat a kormányt támogató szavazóknak lehet föltüntetni, s Gyurcsányéknak égető szükségük volt arra, hogy a maguk előretörését akár ily módon is bizonyítsák.)

Arról azonban, hogy az új nemzetpolitika miként néz ki, semmit sem tudunk. Mindennap új ötletek merülnek fel, nemzet-

polgárságról, idegen országok állampolgárainak adott speciális útlevelelről, bárkinek adható tartós vízumról stb. A Szülőföld Program nagy valószínűséggel nem jelent majd sokat, inkább az várható tőle, hogy a határon túli elv- és egyéb barátok ezen a címen kapnak majd kiemelt támogatást, s így könnyebben lesznek védhetőek azok az ügyek, mint az, amelynek keretében Medgyessy Péter barátja és vadásztársa, (Alexander) Mudura (Sándor) kapott állami támogatást. Mostantól lehet majd hivatkozni arra, hogy ezek az üzleti barátságok úgymond nemzeti célokat szolgálnak. Ennek megfelelően már az is a Szülőföld projekt működését bizonyíthatja, ha az MSZP propagandaanyagait Székelyudvarhelyen állítják elő, amiként ez már a kettős állampolgárság elleni hamis adatsorok közkinccsé tételét szolgáló szöveg nyomtatásával történt.

Az MSZP ma nem egy konzekvenciákat kereső párt. A tett halála az okoskodás – vallják. Ma ez a pragmatizmus. Így beérték azzal, hogy a népszavazás nem kötelezte a parlamentet (illetve a parlamenti többséget) semmire. Nem tekintették kudarcnak azt, hogy a leadott voksokat tekintve a két igen többségbe került az általuk javasolt két nimmel szemben, s az ellenfél sikertelensége miatti öröm elfedte a saját kudarcot. S ez nem csak propaganda-fogás volt, hanem igazi öröm, mert a párt értelmezése szerint a szavazati arányok a majdani országgyűlési választáson elérhető sikert ígérik. (Különösen akkor, ha hozzátesszük: azóta a népszavazási listákon a korábban leszakadni látszó MSZP szinte ki-egyenlítette az állást.)

A választók kegyeiért folytatott harcban tehát a Gyurcsány-kormány sikeresebbnek bizonyult, mint a Medgyessy-team. A népszavazási eredmény az uniós választás kudarcához képest valóban siker. Az MSZP új kurzusának médiahasználata nemcsak agresszív és gátlástalan, hanem újszerű is, s ez roppant hatásos. A népszavazási kampányban a rémisztgetés kommunikációja kiugróan sikeres volt – ehhez csak egy amúgy is szorongó, ijedező közeget kellett elérnie, és a maga álláspontjának igazolásához elegendő volt, ha jelentős tömegeket elbizonytalanít és távol tart a voksolástól. Az azonban még aligha dőlt el, hogy a mesterségesen közönyössé tett választó valójában mit akar. Ha a döntésében a szociális bizonytalanság valóban meghatározó szerepű volt, akkor a látszólagos elutasítás ellenére az változat-

lanul elképzelhető, más összefüggésben, megfelelő kérdésfelvetésekkel, más retorikával a Fidesz a maga oldalára állíthatja őket. Az ugyanis egyre láthatóbb, hogy az új irányt vett MSZP a kormányzásban az erők igazát képviseli, s nincs elképzelése a régi-új „hárommillió koldus” helyzetének megoldásával kapcsolatosan. A politikát a politikai marketinggel összetévesztő (bár abban sikeres) Gyurcsány verbális politikája elsősorban arra alkalmas, hogy elfelejtesse a hervatag Medgyessy-kommunikációt. Egyelőre azonban nem látszanak intézkedések, a politikai-pénzügyi realitások nem azt jelzik, hogy valamiféle változás következik. Jellemző, hogy a száznapos értékelésekben a kormányoldal is csak az új csapat bátor és dinamikus kormányzásáról, határozottságáról ejtett dicsérő szavakat. Nem méltattak azonban semmiféle bátor, dinamikus és határozott lépést, döntést. Vagyis egyelőre nem tudhatjuk, hogy képes-e mást is kínálni az új kabinet, mint szavakat. Meddig lehet eredményes az ijesztgetés és a gyűlöletkeltés propagandája, meddig lehet eredményes a démonizált Orbán Viktor visszatérésével való fenyegetődzés? Mert közben a valóság egyre ijesztőbb képet mutat, s ez már korántsem pártpolitikai kérdés csupán. Meddig fedhető el a kissé dohszagú lózungok és a valóság közti szakadék?

A szeptemberi „Lendületben az ország” címet viselő, kormányprogramnak tekintett kívánságlista aligha fedeli el, hogy a magyar társadalom súlyos közérzeti válságot él meg, s ezt a kormányfőnek a korábbi MSZP-s vezérpolitikusokét jelentősen meghaladó verbális képességei aligha orvosolhatják. Főként akkor, ha a valóságos politikai és gazdasági folyamatok nem támasztják alá a hangzatos szólásokat. Amikor a lakosság 30%-a a létminimum alatt él, akkor „lendület”-ről beszélni illetlenség. Ahogyan az a jelentősen növekvő munkanélküliség (különösen a pályakezdőket sújtó 17%-os munkanélküliség ijesztő!), majd másfélszeresére növekvő államadóság, növekvő rejtett hitelállomány idején triumfálni sem dicséretes. Olyan ez, mint amikor a kora ötvenes években megszülettek a betakarítás utáni nyilatkozatok: az egyik évben a növekvő, a másikban a rekordtermésről. Amit a harmadik évben az a bejelentés követett, hogy több katasztrofális termést már nem bír ki az ország...

GÁSPÁR G. JÁNOS

TANYAMALOM

CN 4: Bod Péter Alkós 341.110.1x
NEM VAGYUNK EURÓPA STRÉBERJEI

Az Európai Unió pénzügyminisztereiből álló ún. ECOFIN testülete 2005. januári találkozásán fenntartotta a túlzott deficit-eljárást Görögországgal és Magyarországgal szemben, tekintettel a tartósan fennálló túlzott mértékű államháztartási hiányra, és az érintett kormányok elégtelen kiigazítási készségére. (Újsághír)

Jól tudjuk, hogy nálunk a szavak mást jelentenek, mint a világban máshol. A liberális itt nem szabadelvű, hanem a más nézetten levőkkel szemben türelmetlen, a vezető szocialista az, aki jó megszedte magát a szabályozatlan kapitalizmus idején, és a polgári felfogásúak között a sértés netovábbja, ha valakit lebankároznak. Jórészt azt is értjük, hogy milyen okok és körülmények miatt alakult mindez így. Az ismert fogalmakkal emiatt nálunk szabadon bánhatunk, ha különös viszonyaink okot adnak rá. Talán nem túlzás, ha a fennálló kurzusra egy olyan kife-

Vélemény.

jezést alkalmazok, mely máshol és máskor egészen más jelent: s ez a *harmadik út*. A sajátos magyar kormányzati gyakorlat végig-gondolása mégis annak felismeréséig vezet el, hogy nálunk egy megkésett és – feltehetően – közelgő megszűnésre ítélt harmadik utas politikai kurzus találtatik.

A harmadik út fogalma – tudjuk – koronként sokat változott. Jelentette elutasítását mind az államszocializmusnak, mind a nagytőke uralmának; Wilhelm Röpkének és kortársainak köszönhetően a Sozialmarktwirtschaft nagy hatású irányzattá, sőt az 1940-es évek végétől koherens rendszerré vált Németországban, és nálunk talált követőkre. Más viszonyok között jelentette egyszerűen elutasítását mind az egyik, mind a másik külső hatalmi tömbnek, folytatva ezáltal a 'két pogány közt egy hazáért' hagyományát – sok jó szándékú ember életérzése volt ez 1945 után. Az MDF állítólagos harmadikutasságát 1989-ben leszólóan emlegették azok, akik az idősebb Bush és Gorbacsov máltai találkozója után gyorsan átlátták a közelgő rendszerváltozásnak az imperativusát, és ugyanolyan kevés kétellyel és fenntartással kötelezték el magukat az új világ mellett, mint amilyen csekély fenntartással szolgálták volt a korábbi impériumot. Egyébként a rendszerváltozás első koalíciójának fő, meghatározó vonulatát nem tekintem harmadik utasnak, az Antall-i politikai irányvonalat pedig különösen nem; a magyar hagyományokhoz és az élő társadalom értékeihez kötődő konzervatív kormány persze látszódnak harmadik utasnak annak szemében, aki készséggel áll be a mindenkori fősodor irányába. És végül vannak, voltak olyan harmadik utasok, akik egyszerűen nem tudtak eligazodni a világ dolgaiban.

Itt nem az ötven, és nem is a tizenöt évvel ezelőtti szellem-történeti viszonyokról kívánok szólni, hanem a mai, nagyon is konkrét hatalmi irányzatról, ahogy az a gazdaság- és társadalompolitika területén megnyilvánul. Ugyanis van bizonyos harmadik utas jellege annak a politikai vezetőrétegnek, amely a nyolcvanas évek során került pozícióba, és erőteljes személyi kontinuitást őrizve most ismét kormányzati pozíciót tölt be. Ez a harmadikutasság azonban nem geopolitikai realitásokkal szembeni elvi fenntartásokban vagy pláne szembehelyezkedésben érhető tetten, és nem is abban, hogy a magyar társadalom számos rétegében meglévő antikapitalista értékekre rezonálva

valami alternatívát szeretne felmutatni, egyfajta *magyar különút* keretében. Nagyon nem erről van szó: a nemzeti különutaknak még a pusztja lehetőségét is indulattal vetik el azok, akik miniszteri, államtitkári, miniszterelnöki pozícióban a politikát újabban formálják és kifelé megtestesítik.

Mégis mire alapozom, hogy a harmadik út már többszörösen lefoglalt fogalma kiterjeszthető a mai kormányzati kurzusra? Miért nem elég csak volt állampárti nómenklatúrának nevezni ezt a képződményt? És valóban annyira figyelemre méltó és egyedi mindez minálunk? Nem ugyanez áll-e értékrendjét, politikai cselekvési mintáit tekintve minden posztkommunista vezetőrétrege a térségünkben?

Nos, éppen a nemzetközi kitekintés segít minősíteni a mi sajátos hatalmi rétegünk politikáját. Az kiterjedt jelenség, hogy az állampárti rezsimok gyors összedőlését követően Kelet-Közép-Európában (de még inkább Kelet-Európában) a korábbi politikai osztály nagy része aktív maradt. Gyakran azokból rekrutálódott az új politikai osztály, akik a régiben is benne voltak (esetleg annak kevésbé prominens szintjein): vannak, akik sikerrel lezárták állampárti korszakukat, és hitelesen töltik be a piacgazdasági és parlamentáris rendszerek kormányzati teendőit. A régióba betelepülő külföldi nagyvállalatok, bankok, civil és politikai szervezetek is előszeretettel toboroztak a volt állampárt és pártállam mozgékony és alkalmazkodóképes egyedeiből. Az alkalmazkodó réteg azonban a múltja miatt még nem eleve harmadik utas, legfeljebb neveltetési és tudásbeli hiányosságai következtében nem tud teljesen idomulni megbízóihoz; politikusként pedig sokszor meg kell küzdenie régi beidegződéseivel. A volt nómenklatúrából mások pedig egyszerűen éltek a kedvező alkalmakkal, és a lehetőség szerinti legjobb induló pozíciókat foglalták el az új rendszerben. Sokakat hirtelen túl magasra dobott fel a sors; nem nehéz felismerni a repülőtéren tranzitban a kelet-európai menedzsert öltözködése és viselkedése alapján.

Amiről azonban nálunk van szó, az tartalmilag más, mint az ukrán vagy román eset. De bizony más, mint a szlovén vagy észt változat. Az előző esetben valóban arról van szó, hogy a rendszer hirtelen megváltozása pillanatában nem volt – mert történelmi okok miatt nem lehetett – olyan nem-állampárti háttérű polgári szakértői, üzleti, politikai réteg, amely sikeres kormány-

zati alternatívát nyújthatta volna, és így elkerülhetetlenek bizonyult a nómenklatúra túlélése. Hazánkra azonban olyan mértékig nem áll a leírás, mint ahogy tőlünk délre és keletre. De másként esett meg a váltás a szlovén, cseh, lengyel, balti viszonyok között is. A cezúra erőteljesebb volt, és ha a korábbi uralkodó osztály tagjai közül egyénileg sokan megkapaszkodtak is az új viszonyok között, maga a nómenklatúra nem maradhatott fent. Egészében tizenöt év elegendő lett náluk arra, hogy kialakuljanak a modern politikában megszokott szerepek: vannak szociáldemokraták, kereszténydemokraták, a hagyományoknak és a társadalmi struktúrának megfelelően parasztpártiak is, mindezeket a szerepeket többé-kevésbé jól képzett, nyelveket beszélő politikai osztály tölti be.

Ha a szlovén vagy az észti esethez viszonyítunk, azonnal feltűnő lesz elmaradottságunk. A politikai rendszerünk megváltozását megelőző néhány évben (az 1980-as évek közepétől) a volt állampárt felső és középszintű személyiségei kellő számban vettek részt a reformfolyamatokban ahhoz, hogy „haladó szerepükre” tekintettel a történelmi fordulat ne rekessze ki őket az új rend formálói közül. Mert félreértés ne essék, sehol sem igazán a jogszabály, a kemény törvény szabott gátat a hatalomátmentésnek, hanem két tényező. Az egyik: mennyire volt erős, életképes, versenyképes a polgári osztály; másodsorban: milyen mértékben szankcionálta a társadalom a múlt vezetőrétegét. A kontinuos magyar eset következtében a volt állampárt egyik utódja (Munkáspárt) ugyan azóta sem került a parlamentbe, az MSZP azonban az első választás kudarcát követően hamar rendezte sorait, visszatérhetett a politikába: kormányzó párt vagy a legnagyobb ellenzéki erő. Ilyen körülmények között persze nem érvényesül náluk a megújulás elemi kényszere.

Túl nagy tehát ez a párt, és túl sok megkövesedett, megszilárdult érdekcsoport áll mögötte: „független polgármesterek”, érdek-képviselői tisztségviselők, volt állami vállalatok és volt állami bankok vezetői, nagyipari vidékek lakói, nyugdíjasszervezetek. Az ilyen nagy párt minden markáns változtatással csak támogatót, szavazatot kockáztat, és az 1996 utáni kiegyensúlyozottá vált politikai erőviszonyok közepette sosincs jó pillanat a kockáztatásra. Az MSZP-SZDSZ koalíció utoljára akkor vállalkozott erőteljes gazdaságpolitikai irányváltatásra, ami-

kor saját tehetetlenkedése miatt kormányra kerülését követően háromnegyed év alatt kénytelen volt reagálni az azonnali külső gazdasági-pénzügyi fenyegetésre, és egyébként hatalmas – akkor még hihető ellenzéki alternatíva hiányában – meg is engedhette magának az átmeneti népszerűségvesztést. Mindez 1995 tavaszán történt.

2005 tavasza más – de vannak hasonlóságok. A magyar gazdaság a mindennapokban ma már kevésbé függ a kormányzattól. A kormánystratégia azonban döntő fontosságú egy vonatkozásban: milyen pozíciót szerez hazánk az uniós helyosztón. A kormány nélkül lehet termelni, exportálni, az üzleti tranzakciókat kötni, de az állampénzügyek állapota felgyorsíthatja vagy késleltetheti a közös európai fizetőeszköz, az euró átvételét. Vannak országok, ahol a politikai erők alárendelték másodlagos érdekeiket a nagyobb ügynek: az európai struktúrába való gyors és sikeres beépülésnek. A szlovén, az észt és a litván kormányerők már rögtön a 2004. májusi EU-bővítést követően beléptették nemzeti valutájukat az európai árfolyamrendszerbe (ERM-2), amelyben minimálisan 24 hónapot kell eltölteni migrációk nélkül ahhoz, hogy – egyéb más pénzügyi feltételek teljesítése mellett – a tagországot befogadják az eurózónába. Hazánkban még arról sincs komolyan szó, hogy ebbe a bizonyos ERM-2 rendszerbe mikor és milyen forint/euró árfolyam mellett lépnénk be. És valóban nincs hova sietnünk: a további négy mérhető mutató közül az Európai Központi Bank tavaly őszi közleménye szerint *egyedül sem* teljesítünk. Belépési feltétel még a jelölt ország nemzeti bankjának a kormánytól való függetlensége, ám nálunk „Ugocsa non coronat”. A magyar Országgyűlés kormánypártjai 2004 végén az MNB függetlenségét korlátozó, a most éppen hivatalban lévő miniszterelnök személykijelölő jogát megteremtő törvénymódosítást fogadtak el, lényegileg figyelmen kívül hagyva Mádl Ferenc államfő politikai vétőjét.

Mivel a mai viszonyok továbbélése esetén az objektív mutatók alapján távol vagyunk attól, hogy a belátható négy évben a hivatalban levő kormány egyáltalán betérjessze az eurózónába való felvételünk kérelmét, ez a jogi visszalépés nem olyan ügy, ami most sokat rontana uniós kapcsolatrendszerünkben. De visszalépés, szembe fordulás az uniós normákkal. Az érdekesség itt az, hogy nem nacionalista, a nemzeti szuverenitásért küzdő

pártkoalíció vállalta a nem-európai jogi aktust (ilyen pártok is léteznek az új, sőt a régebbi EU-tagok között). Olyan utódparti gyökerű koalíció folytat hiperaktív jogi és személyzeti politikát, mely ugyanakkor 2005-re semmilyen tartalmi reformot nem hirdetett meg. Gyurcsány Ferenc a 2004-es év nagy kormányzati vívmányai között az adóreformot nevezte meg első helyen (majd két hétre rá magát is megcáfolva adórendszerbeli reformmunkálatokra adott megrendelést ingó székű pénzügyminiszterének).

Tudni kell, hogy a magyar adórendszer tartalmilag régóta változatlan (noha sűrű eljárási és mértékbeli módosításokkal keserítik a polgárok, és aranyozzák meg az adótanácsadók életét), 2004 májusa óta pedig különösen diszfunkcionális rendszerünk számos kulcseleme. Már most súlyos veszteségek érik a magyar államháztartást az EU-s szomszédjainkhoz nem illeszkedő áfa-kulcsok miatt, fokozódó feszültségek halmozódtak fel a helyi önkormányzatok jövedelemhiányai miatt. *Ezekre nem reagál a 2005-ös évre elfogadott költségvetés.*

Eközben a magyar gazdaság növekszik, ám nem gyorsabban, mint a világátlag, és lassabban, mint a most belépő 10 sorstárs ország többsége. Minden bizonnyal az infláció ebben az évben mérséklődni fog a 2004-es átlaghoz képest, főként, ha marad a viszonylag erős forintárfolyam. De e téren így is két gond van: egyfelől a 2005-re várható 4 és 5 százalék közötti pénzromlás még mindig több, mint ami a legtöbb európai tagországban várható (csak tájékoztatásképpen: az eurózónába való belépéshez most 2,4 százaléknál nem nagyobb inflációs index kellene!); a másik pedig az, hogy a kormányfő gyengébb forintot sürget gazdasági tárgyú megszólalásaiban. Leértékelés, elinflálás, a döntések halogatása, adósságok felhalmozása, közvélemény-javító intézkedések: ez volt a párt és kormány működésének jellemzője az 1980-as évek második felének kádári pangása idején.

És még egy különös hasonlóság: a statisztikai adatokkal való bűvészkedés. Az európai statisztikai módszertan szerint számított államháztartási hiány többszöri pontosításon, korrekción fog átesni, amíg megkapjuk a hitelesnek tekinthető számot, de az bizonyos, hogy a *tényleges* hiány az Országgyűlés által eredetileg megszavazott deficitet 2004-ben ismét, az egymást követő harmadik esztendőben is, nagymértékben meghaladja. De nemcsak a parlamentnek tett ígéret nem teljesül, hanem az unió

számára kötelezően benyújtandó úgynevezett konvergencia-jelentésben vállalt deficitcsökkentési mérték sem. Ezért hazánkat már 2004 nyarán az ún. túlzott deficiteljárás alá vonta az EU (több más új és néhány régi tagországgal együtt); s mivel a 2005-re elfogadott költségvetési törvény különféle statisztikai és elszámolási ügyeskedésekkel feljavított végeredménye sem tesz eleget az uniós követelményeknek, így a magyar esetben az elégtelen kormányzati reagálás miatt az eljárás nem áll le. Hiszen az unió konstataulta a túl nagy államháztartási hiányt, és felhívta a figyelmet annak csökkentésére, de kénytelen volt kimondani: *más, megrótt tagállamokkal szemben a magyar kormányzat a saját maga által teljesíthetőnek tartott feladatokat sem végzi el.* A hivatalos eljárás tehát folytatódik, de ma még nem tudni, hogy lesz-e valamilyen anyagi szankció.

A nem mérhető kár már bekövetkezett azzal, hogy a listán megjelent hazánk neve, ismét az utolsók között. A kormányzati reakció pedig nem az, hogy akkor a magyar közvélemény, a parlamenti pártok felé fordulnak egy költségvetési korrekció szükségességével, hivatkozva a külső nyomásra, akár rá is játszva az uniós bürokratákkal szemben szükségképpen kifejlődő népi ellenérzésre – ehelyett az adatokat kozmetikázzák. Ha például beszámítanánk az állam bevételei közé azt a pénzt, ami most a magánnyugdíj-pénztárakba megy, akkor ugyebár kisebb lenne az állami deficit. Ami ugyan lehet úgy, de nem igaz, mert a lakossági befizetés máshova megy. Arra jó az akció, hogy összeszavarja a képet, mivel így legalább három hiánymutató lesz forgalomban: egy a Nemzetközi Valutaalap (IMF) szabályai, egy az EU normái szerint, egy pedig a nyugdíjüggyel módosítva. Emellett megpróbálkoznak az autópálya-építési kiadásokat kicsempészni az állami költségvetésből – holott semmi kétség, hogy az építést az állami költségvetés fizeti: vagy most, vagy később (és akkor sokkal többet).

Ezek a statisztikai kezdeményezések a legszerencsétlenebb időben jönnek, mert nemrégén derült ki Görögországról, hogy a megelőző (szocialista) kormány alatt meghamisították az uniónak átadott deficitmutatókat. A görögök eleve be sem kerülhetek volna az eurózónába a tényleges adatok alapján, és azt követően is történtek mellékonyvelések. Görögországot persze nem léptetik ki a Gazdasági és Monetáris Unióból, hiszen a drachma

végérvényesen megszűnt. Az sem a mi ügyünk, hogy milyen szankciók érik majd Hellászt. De az bizonyos, hogy ezután minden könyvelési újítást nagyítóval fognak megvizsgálni – így a magyar adatokat is.

Különösen azért, mert a parlamenti választások után a szocialista–szabaddemokrata kormány szabott terminusának lejárta előtt eltávolította a Központi Statisztikai Hivatal elnökét – ismét egy visszalépés az európai normáktól. És a jó memóriával megverték arra is emlékezhetnek, hogy a szocialista Magyarország volt az egyetlen, amelynek az 1982 és 1989 vége között folytatólagosan elkövetett adathamisítások miatt a Nemzetközi Valutaalaptól felvett hitelt vissza kellett fizetnie 1990 elején (téves adatközlés azelőtt is volt az IMF történetében, de tekintettel a magyar hatóságok által folytatott csalás hosszára, kiterjedt és megtervezett jellegére, nem adták meg a jóhiszemű tévedőknek dukáló felmentést a visszafizetési rendszabály alól). Régen volt ez, amikor Békesi László volt a pénzügyminiszter, Medgyessy Péter a pénzügyeket felügyelő miniszterelnök-helyettes; nem is szívesen emlékszik erre a magyar pénzügyi világ. De éppen ezért kellene az adatok terén folttalannak maradni.

Magyar modell? Aligha. Harmadik út? Annyiban igen, hogy sem a nemzeti érdekvényesítés nemzetközileg kissé zajos lengyel vagy simulékonyabb román útját nem követi, de a nemzetközi játékszabályoknak való pedáns megfelelést sem. Kockázatot ez a kormányzat nem az így-úgy definiált nemzeti érdek miatt vállal a nemzetközi szintéren: a késlekedéssel, a nem-cselekvéssel kockázat. Osztályelső az unióban már jó ideje nem akar lenni (már nem is lehetne); ahhoz ugyanis fontos támogatói körökkel kellene ütköznie. Így ez egy sajátos, más országban ilyen mértékig nem tapasztalt takarékkormányzás.

Hogy az utóbbi időben pozíciót veszítettünk a sorstársak-versenyársak között, azt nem tagadhatjuk. Azt is látni 2005 elején, hogy a kormányzó erők lényegében semmi tartalmi újításba, pozíciókat javító reformba nem kezdenek bele. Akik azt a sztereotípiát táplálják a szocialista–szabaddemokrata koalícióról első és a mostani második kormányzati ciklusuk alapján, hogy a nyugati érdekköröknek, a globális világnak (ki-ki a saját szóhasználatát illesse be) túlzott készséggel tesznek eleget, jobb, ha belátják: 1994 májusát követően az akkori kormány is inkább

csak muszájból vállalkozott kemény intézkedésekre, kényszerhelyzetben (melyet részben saját tehetetlenkedése idézett elő). 2002 után pedig második kormányzásuk során nemcsak nem igyekeztek túlteljesíteni az unióban, hanem döntésképtelenségük és kiskapu-keresési próbálkozásaik következtében a magyar kormány nemzetközi szavahihetősége éppen az európai intézményekben esett vissza a legnyilvánvalóbban.

Úgy néz ki ma, hogy az európai intézményekben Görögország és hazánk került egy csoportba. Mondhatnánk keserűen: inkább a napsütéses órák száma, s a labdarúgás színvonala alapján tartoznánk velük egy ligába.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIV., Nos. 1–2., February 2005, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *Order into the World.* Editor's Note.

FERENC KULIN, literary historian, former Head of the Cultural Committee of the Parliament, Budapest. *Tradition and Politics in the Thought of the Populist Writers.* Continuities in the agenda of the Hungarian Populist movement, from the 1840's to the Revolution of 1989, and its connections with currents of world opinion in an age of globalism.

ISTVÁN PEKÁR. Journalist, former Chairman of Duna Television, Budapest. *In Forgotten Country.* In this first piece of a series of reports, based on a film documentary on decaying regions of Hungary, the farmstead country of the Great Hungarian Plains is evoked, the glorious past of a unique way of life and its attempts for adaptation. This issue of Magyar Szemle is illustrated with stills from the film.

MIHÁLY ZICHY, historian, National Széchényi Library, Budapest. *Anna Kéthly in Parliament, 1922–43.* Part I. An account of the parliamentary activities of the grand lady of Hungarian Social Democracy, who fled from Hungary after the Revolution of 1956, to become a leader of Hungarian émigré politics.

JÓZSEF SZABADFALVI. Professor of Law, Miskolc University. *Challenges and Forced Courses.* Part I. An outline of Hungarian philosophy of law, from the 19th century to our day, in the context of ancient and contemporary international influences.

ZOLTÁN FÁY, librarian, Franciscan Library, Budapest. *A Pension From Prince Rákóczi.* A biographical essay on, Franciscan Father János Bárkányi, court chaplain of Ilona Zrínyi and her son Ferenc Rákóczi II, Prince of Transylvania (1702–1711).

GÁBOR CSABA, diplomat, Ministry of Foreign Affairs, Budapest. *The Well-Meaning Behemoth: American Power at the Beginning of the 21st Century*. Part II. An account of the appraisals, ideas and attitudes, often unknown to Europeans, that shape the new American foreign policy, and its roots in the national psyche.

KATALIN BOTOS, economist, Former State Secretary for Finance, Budapest. *Where Does the Flagship Go?* The economic restructuring of the Central European Transition, beginning with 1990, has followed the assumptions and proposals of the current American neoliberal practice. It is time that the success and prospects of this model, as well as other current models, be examined.

ALADÁR LÁSZLÓFFY, poet and essayist, Kolozsvár (Cluj), Romania-Budapest. *The Metaphor of the Book*. An essay on the ultimate and lasting value of the book as a printed object in an age of electronic information.

GÁBOR CZAKÓ. *The Brain Surgeon*. A piece from the Hungarian Horror Tales series, illustrated by Ferenc Banga, the designer of Magyar Szemle.

1% **METAPHYSICS**. György Szabados has selected for this issue *A Glance Into Chaos*, a passage by Hermann Hesse.

Books and Events

ANDRÁS LÁNCZI. *Republic or Democracy*. A Hungarian political scientist reviews the dilemmas of Chantal Delsol's book *La République – Une Question Française*, on the occasion of its Hungarian edition. (*A Köztársaság mint francia kérdés*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2004).

GYULA KODOLÁNYI. *Pál Tar – The Witness and the Actor*. Review of a memoir by a friend and associate of the late Prime Minister József Antall. (Tar Pál. *Antall József – Tanú és szereplő*. Kairosz, Budapest, 2003.)

PÁL TAR. *Epilogue – On the Forecasts of an Epilogue*. As a late note to his book reviewed above, Tar examines recent developments in the working of Hungarian democracy and the party system.

GÉZA JESZENSZKY. *For a More Realistic America Image*. In a season of recent anti-American feeling in Europe, György Matolcsy,

former Minister of the Economy in the Orbán government, wrote a balanced assessment of the dominant political and economic trends of the US, and their import for Europe. (*Amerikai Birodalom – A jövő forgatókönyvei. Válasz Kiadó, Budapest, 2004*).

MIHÁLY KUBINSZKY. *Farkas Molnár and the Holy Land Church.* On the 100th anniversary of his birth, a commemoration of one of the great architects of the Hungarian Bauhaus movement.

KATALIN METZ. *Classics for the Day.* Our theatre columnist saw outstanding Budapest productions of Euripides' Medea (Katona József Theatre), Mrozek's Tango (Hungarian Theatre), Brecht-Weill's Twopenny Opera (Örkény Theatre) and Chekhov's The Cherry Orchard (Radnóti Stage).

KLÁRA TÓTH. *A Festival of Errors?* Our film columnist writes on the annual Hungarian Film Review of February 2005.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *A Season of Losses.* Our domestic column discusses the moral and political fallout of the failed December 5th referendum on the dual citizenship rights of Hungarians living beyond the borders.

PÉTER ÁKOS BOD. *We Are Not Europe's Climbers.* The former Chairman of the National Bank comments on the ECOFIN decision to give a warning to the Hungarian government on the outstandingly high deficit in its current balance of payments.

The present issue of Magyar Szemle illustrates István Pekár's report by photographs of farmsteads in the Great Hungarian Plains.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BANGA FERENC (1947, Újpest): grafikusművész. Munkácsy-díjas (1982), érdemes művész (2003), a Miskolci Grafikai és a Salgótarjáni Rajzbiennálé nagydíjasa, a rajzaiból készült film 1987-ben elnyerte a Hirosimai Animációs Világfesztivál első díját.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károlí Gáspár Református Egyetem tanára.

BOTOS KATALIN (1941, Nagyvárad): közgazdász. 1990–1994-ben államtitkár, a Bankfelügyelet vezetője. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996),... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás: az eldobható Föld* (esszék, 2002), *Hamvas Szótár* (2002), *Hetvenhét magyar rémmese* (Banga Ferencsel közösen, 2002), *Beavatás: magánállamok* (esszék).

CSABA GÁBOR (1968, Gyula): diplomata. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok szakán szerzett diplomát, majd a washingtoni Georgetown Egyetem Master of Science in Foreign Policy fakultásán folytatott posztgraduális tanulmányokat. 1997–2002 között Magyarország washingtoni nagykövetségén dolgozott külpolitikai elemzőként. Jelenleg a Külügyminisztérium Amerikai Főosztályának Észak-Amerikáért felelős helyettes vezetője. Az amerikai külpolitikával és értékekkel, illetve a külpolitikai prognosztikával foglalkozó írásai jelentek meg a *Külpolitika és a Valóság* folyóiratban.

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja): tanár, könyvtáros. A ferences rend levéltárosa és könyvtárosa. Írásai jelentek meg a *Magyarok* című folyóiratban, a *Magyar Felsőoktatás* és az *Életünk* című lapokban.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk*. (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (válogatás és szerkesztés).

JESZENSZKY GÉZA (1941): történész. 1976-tól a közgazdasági egyetemen nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanára, 1984–1987-ben Santa Barbarában (USA) vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F.m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918* (1986).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár, József Attila-díj (2002). F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaurszárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötétrel* (összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (esszék, 2003).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a *Mozgó Világ* munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lesz a vesztetek* (1987), *Középkedzés* (1988), *A tét* (1994).

LÁNCZI ANDRÁS (1956) a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Tanszékének vezetője. Szűkebb kutatási területe a 20. századi politikai filozófia, demokraciáelméletek és a konzervativizmus eszmetörténete. Jelentősebb munkái: *A XX. század politikai filozófiája* (1997), *Hagyomány és modernség Leo Strauss politikai filozófiájában* (1999), *Demokrácia és politikatudomány* (2000), *Konzervatív Kiáltvány* (2002). Számos könyvet fordított és szerkesztett.

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Emineescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kosuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000), *Átkopogások* (válogatott versek), *Gyarló és kalapács* (esszék, 2004).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószeiben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Heted-héthatáron túli gongütések* (2004).

PEKÁR ISTVÁN (1955, Nógrád megye Herencsény): agrármérnöki és tanári diplomát szerzett. 1984 óta újságíró. 1993-tól a Duna TV munkatársa, 2000–2004 elnöke.

SZABADFALVI JÓZSEF (1961, Debrecen): jogász, egyetemi tanár. Az állam- és jogtudomány kandidátusa (1993), dr. habil (2000). A Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karainak tanára. F. m.: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (1994); *Jogbölcseleti hagyományok* (1999); *A cselekvőségi elmélettől az újrealizmusig* (2004); *Jogbölcseleti töredékek* (2004)

TAR PÁL (1931, Gyula): 1950-ben kitelepítik, 1956-ban Párizsba menekül. A Banque National de Paris vezető tisztségviselője Párizsban, Brüsszelben, Hongkongban, az USA-ban. 1990–1991-ben Antall József személyes tanácsadója. 1991–1994-ig a Magyar Köztársaság washingtoni nagykövete, 1994-től 1998-ig a Batthyány Lajos Alapítvány elnöke, 1999-től 2002-ig vatikáni nagykövet.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

ZICHY MIHÁLY (1959); Nagyvázsony): bölcsészdoktor (PhD), könyvtáros az Országos Széchényi Könyvtárban. F. m.: *Magyar Krónikásének a XVIII. századból* (1999), *Kéthly Anna emigrációs levelezése* (válogatás, előkészületben).

Hibaigazítás. Entz Géza életrajzát – egy életrajzi lexikon nyomán – tévesen közöltük decemberi számunkban. A helyes életrajz a következő:

ENTZ GÉZA (1949, Kolozsvár): művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészete és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáráként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója. A határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke. F. m.: *Erdély építészete, fejezetek a Magyarországi művészet története* című kézikönyv I. kötetében (1987), *Fejér megye művészeti emlékei* (Sisa Józseffel), (1998).

A tévedésért elnézést kérünk.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 30€
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 15€

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név: .....

Cím: .....

Dátum: .....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utassal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Metz Katalin: *Hetedhét határon túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

METZ KATALIN
**HETEDHÉT HATÁRON
TÚLI
GONGÜTÉSEK**

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

190 oldal, 2000 Ft

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:

1067 Budapest, Csengery u. 82.

Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216

Tel/fax: 311-6477

472-0318

Kiadja:

a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:

Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:

BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:

BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:

PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza

Felelős vezető:

TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a

Hírlap-előfizetési és Elektronikus

Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:

egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető

a Magyar Szemle Alapítvány

számlaszámán:

MNB 11707024-20332033

vagy

levélben, melyre csekket

küldünk. Előfizetési díj:

postaköltséggel együtt egy

évre 75\$, fél évre 38\$

AMAGYARSZEMLÉTAZALÁBBI
HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt;
Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os
villamos végállomása; 114. posta-
hivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs
vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍ-
TÓ KÖNYVESBOLTOK BUDA-
PESTEN: ATLANTISZ KÖNYV-
SZIGET (V., Piarista köz 1.); BEN-
CÉS KÖNYVESBOLT (V., Feren-
ciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI.,
Andrássy út 45.); LITEA KÖNY-
VESBOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.);
BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII.
Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ
könyvesboltjában (II., Margit u. 1.)
korábbi számaink is kaphatók.

HERCZEGH GÉZA
PERES ÖRÖKSÉGÜNK

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

184 oldal, 2300 Ft

Mondhatjuk, hogy a viharos kilencvenes években párhuzamos gazdasági forradalmak mentek végbe a világ keleti és nyugati felén, amelyek egyfelé mutattak, még ha kiváltó okaik némiképp különböztek is. Mindkettő az állam visszaszorítását, a magángazdaság versenyképesebbé tételét célozta. Azzal a különbséggel, hogy a versenyben súlyosan lemaradt Kelet-Európában ennek a teljes intézményi háttérét újra meg kellett teremteni, mivel a kommunista tervgazdálkodás teljesen elsorvasztotta a piac intézményeit. S ha már kopírozunk, akkor másoljuk a lehető legjobb példát – a sikert sikerre halmozó amerikai gazdaság berendezkedését!

Arról azonban nem sok fogalmunk volt, hogy milyen változások mentek végbe a kapitalizmus zászlóshajójában, Amerikában a kilencvenes években. *Milyen kapitalizmust hoztak létre a velünk párhuzamosan zajló folyamatok az amerikai gazdasági és társadalmi rendszerben, amelyhez mi éppen hasonlítani akartunk, hiszen nyilvánvalónak látszott sikeressége. Milyen valójában a mai kapitalizmus, milyen Amerika, amelyhez közelíteni szeretnénk?*

BOTOS KATALIN

9 771216 623000